

Луганська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України»
Департамент сталого розвитку та внутрішніх комунікацій
АТ «Укрзалізниця»

«Луганщина: краєзнавчі розвідки»

Матеріали IV Всеукраїнської
науково-практичної конференції,
присвяченої 100-річчю Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка та
160-річчю історії залізничного транспорту в Україні
(м. Старобільськ, 22 квітня 2021 р.)

Старобільськ
2021

**Луганська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України**

**ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”**

ГО „Фонд відновлення залізничної спадщини України”

**Департамент сталого розвитку та внутрішніх комунікацій
АТ „Укрзалізниця”**

Луганщина: краєзнавчі розвідки

Матеріали ІV Всеукраїнської
науково-практичної конференції,
присвяченої 100-річчю Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка та 160-річчю історії залізничного
транспорту в Україні.
(м. Старобільськ, 22 квітня 2021 р.)

Старобільськ
2021

УДК 908(477.61)
ББК 63.3(4УКР)
Л 83

Рецензенти:

Ваховський Л. Ц. – доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Воронін В. М. – доктор історичних наук, доцент, заступник виконавчого директора Національного фонду досліджень України.

Нефьодов Д. В. – доктор історичних наук, доцент кафедри історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Редакційна наукова колегія:

Курило В. С. – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, голова Правління ЛОО НСКУ.

Бадер А. В. – доктор політичних наук, доцент, заступник голова Правління ЛОО НСКУ.

Бублик О. І. – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та правознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Рубан М. Ю. – менеджер Відділу корпоративної соціальної відповідальності Департаменту сталого розвитку та внутрішніх комунікацій АТ „Укрзалізниця”, голова правління ГО „Фонд відновлення залізничної спадщини України”.

Забудкова О. А. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

Л 83   **Луганщина: краєзнавчі розвідки** : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф., 22 квіт. 2021 р., Старобільськ, Україна / ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка” [та ін.]. – Старобільськ, 2021. – 253 с.

До збірника ввійшли матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції „Луганщина: краєзнавчі розвідки” (22 квітня 2021 р.)

Для широкого кола читачів, науковців, краєзнавців, учителів, студентів та всіх, хто цікавиться історією, сучасністю й переймається майбутнім Луганщини.

Роботи друкуються в авторській редакції. В збірнику максимально зменшено втручання в обсяг та структуру наданих до друку матеріалів.

УДК 908(477.61)
ББК 63.3(4УКР)

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
(протокол № 8 від 30.04.2021 р.)

© Колектив авторів, 2021
© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2021

ЗМІСТ

Розвиток освіти на Луганщині: до 100-річчя Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

<i>Бублик О. І., Мотунова Н. В.</i> Відродження педагогічної освіти Старобільщини наприкінці 90-х рр. ХХ ст.	7
<i>Гудкова Т. Ю., Гоженко Т. С.</i> Літопис Старобільської гімназії.....	12
<i>Жеребецька Р. В.</i> До історії розвитку Луганського університету.....	16
<i>Курило В. С.</i> Луганський національний університет імені Тараса Шевченка: випробування 2014 р.....	19
<i>Сухорада О. В.</i> Період повоєнного відновлення системи освіти на Новопсковщині (за матеріалами місцевих ЗМІ).....	23
<i>Шевцова Ю. С., Шевцова Ю. С.</i> Рівень жіночої освіти в Старобільському повіті у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (за статистичними матеріалами).....	29

Історія Луганського краю

<i>Бакшинська О. В., Мілованова Т. В.</i> Народне житло селян на Луганщині в ХІХ – на початку ХХ ст.....	33
<i>Бучаста С. І.</i> Інфраструктурні перетворення території сучасної Луганщини як округів Українського військового поселення у 1820–50-х рр.....	37
<i>Верховод І. В.</i> Донецький басейн в інтересах Бельгії (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)	41
<i>Встров В. С.</i> Перше заселення Луганщини за археологічними даними.....	45
<i>Власенко В. О.</i> Проекти шлюзування Сіверського Дінця на початку ХХ ст.....	49
<i>Гончаров М. В.</i> „Трійка” Ворошиловградської області та особливості її діяльності в 1938 р.....	52
<i>Гуряк Д. В.</i> Культурне життя німців Луганщини в 1920–1930 рр.	56
<i>Забудкова О. А.</i> Олена Петрівна Радакова – історик, етнограф, громадська діячка.....	59
<i>Закірова С. Г.</i> Міське життя повітового Луганська на рубежі ХІХ – ХХ століть у дзеркалі періодичних видань.....	64

Заливча А. К. Спогади Микити Юхимовича Шаповала про Луганщину.....	68
Івченко Б. А. Нові дані про антибільшовицький рух на території Луганського та Старо-Айдарського уїздів Донецької губернії (1920–1921 рр.).....	71
Кадук О. Є. Історія села Брусівка Біловодського району на сторінках наукових досліджень та в спогадах очевидців.....	75
Кузьменкова Н. М. Моє місто: знайоме і незнайоме.....	80
Лебедєв Д. В. Рейди Н. Махна на Луганщину 1921 р.: перебіг та результати	84
Лук'яненко Д. В. Мешканці Старобільщини на крейсерах та лінкорах Російської імперії.....	88
Міщенко К. О. Сторінки історії села Піски Новоковського району.....	94
Овчаренко А. В. Проблема датування та визначення походження залишків керамічних виробів модерної доби с. Лимарівка, Біловодського району.....	97
Петров О. О. Дані урядової статистики ХІХ ст. як джерело до історії Старобільщини (на прикладі “Огляду Харківської губернії за 1880 рік”).....	101
Радченко Н. М. Т. М. Раздобаров – релігійно-церковний діяч Слобідської України другої половини ХХ ст.	105
Сикало А. В. Предводитель старобільського дворянства Предводителі старобільського дворянства (ХІХ – початок ХХ ст.).....	108
Скітченко Т. В. Сільська хорова капела з цікавою історією.....	112
Ульянова К. М. Преса Луганщини І пол. ХХ ст. як історичне джерело.....	115
Циганок А. М. Із історії села Чмирівка Луганської області.....	119

Історія залізничної спадщини Луганського краю

Белицький П. В. Пасажирське залізничне сполучення Луганщини в 20-і роки ХХ століття.....	122
Камінська М. В. Маленька перлина великої залізниці.....	126
Набока О. В. Діяльність залізничного вокзалу у Сватовому у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.....	129

Ожиганов Д. І. Дослідні локомотиви з гідромеханічною та гідравлічною передачами потужності конструкції Луганського тепловозобудівного заводу (за документами ЦДНТА України).....	132
Рубан М. Ю. Життєвий шлях та науково-технічна спадщина Н. М. Найша в історії Луганського тепловозобудівного заводу.....	136
Рубан М. Ю., Белицький П. В. До історії залізничної станції Бразоль смт. Успенка Луганської області (1916–2001).....	142
Рубан М. Ю., Кухар М. Є. Історичні обставини заснування та розвиток Ново-Кіндрашівського залізничного вузла 1934–1945 рр.....	149
Цокур В. М. Проблеми розвитку галузевого музейного господарства підприємств Попаснянського залізничного вузла.....	153

Музеї та музейна справа Луганщини

Захарчук О. В., Крецул О. П. Вишиті сорочки Луганщини кінця ХІХ – ХХ століття	158
Корнієнко В. А. Значення пошукових експедицій у комплектуванні фондів (на прикладі досвіду Луганського обласного краєзнавчого музею).....	162
Мартиненко М. С. Жінки в історії Луганщини / Алчевська Х. Д. та Світлична Н. О.	166
Ржевська Г. М. Музейна справа Сватівщини.....	173
Рибалко Н. В. Музейна справа Сватівщини. Хомівський народний музей.....	177
Хрипченко А. А. Шкільний музей – складова національного виховання.....	180

Теоретичні проблеми краєзнавства. Вивчення природно-кліматичних та демографічних особливостей регіону

Бугайова О. В. Природні місцезростання тюльпана Геснера в околицях с. Степове Біловодського району Луганської області.....	184
Гончарова Л. О. Розвиток екотуризму на Луганщині: занурення у природно-кліматичні особливості регіону.....	189

Кисельова О. О. Еволюційні кроки географічного краєзнавства.....	193
Панов І. В. Традиції відновлення та створення лісів у степовій зоні Луганської області.....	196
Подрез О. О. Дослідження териконів та відвалів нашого краю.....	199

Літературне краєзнавство

Горбань А. Ю. Концепт „свобода” в поетичному доробку Івана Савича (на матеріалі збірки „Крізь полярні завої”).....	204
Дибка Ю. О. Екзистенційно-діалогічні особливості вивчення життєпису Миколи Мащенка – письменника рідного краю.....	207
Іванік Т. В. Життєва школа Миколи Саранчі.....	210
Каленюк С. П. Поет Йосип Курлат в період контрольованого лібералізму.....	213
Калініна В. С. В. Віковічні сторінки історії.....	218
Манько А. М. Репрезентація постаті Григора Тютюнника та Микити Чернявського в адресованій ліриці та мемуарній прозі краєзнавчої тематики І. Низового.....	222
Нарожна К. А. Особливості художньо-стильової манери Юрія Андруховича (на прикладі роману „Дванадцять обручів”).....	225
Пінчук Т. С. Із педагогічної скарбнички (з досвіду роботи вчителя-словесника Стельмахівської гімназії Онопко Валентини Іванівни.....	230
Радченко В. В. Образ Матері Божої у збірці Ганни Гайворонської „Жінка, зодягнена в сонце”.....	234
Рисухіна О. П. З любов’ю до життя.....	238
Теряєв С. В. Жанрова специфіка роману Ю. Щербака „Час смертохристів. Міражі 2077 року”.....	241
Ульянова К. М. Вираження творчого світогляду В. Винниченка-публіциста: жанрові пошуки.....	245
Шаболдов О. В. Амбівалентність символіки топосу степу у творчості Євгена Маланюка.....	249

РОЗВИТОК ОСВІТИ НА ЛУГАНЩИНІ: ДО 100-РІЧЧЯ ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

О. І. Бублик

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”),

Н. В. Мотунова

(Коледж Луганського національного
університету імені Тараса Шевченка)

Відродження педагогічної освіти

Старобільщині наприкінці 90-х рр. ХХ ст.

Педагогічна освіта Старобільщини має глибоке історичне минуле. Розпочинається вона з виникнення 4-класної жіночої прогімназії, яка діяла з 1883 р. за ініціативи Старобільського повітового земства, і випускники якої мали право вчителювати у тогочасних школах. У 1920-х роках у Старобільську функціонувала педагогічна школа, а оць у 1930-х – к. 1950-х – педагогічний технікум. У період 1940–1954 рр. діяв Старобільський державний учительський інститут, який готував вчителів для 7-річної школи. Ряд чинників об’єктивного та суб’єктивного характеру спричинили закриття інституту й реорганізацію педагогічного технікуму.

У період з 1954 по 1998 рр., бажаючи отримати педагогічну спеціальність, як правило, вчилися у Ворошиловградському державному педагогічному інституті ім. Т. Г. Шевченка. Інститут і в ті роки був флагманом педагогічної освіти та традиції в регіоні, готував вчителів для середньої школи.

У період важкої соціально-економічної кризи 1990-х рр. інститут і колектив зберегли свій потенціал. Пробувши у складі Східноукраїнського державного університету з 1993 по 1997 рр., педагогічний інститут успішно пройшов акредитацію у 1998 р. за IV рівнем. Розбудова педагогічного вузу пов’язана із обранням у 1997 року ректором інституту Курила В. С. У вересні 1998 р. на його базі було створено Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка (ЛДПУ), який успішно вирішував проблеми та примножував здобутки.

У 1998 р. з ініціативи Курила В. С. та за підтримки Старобільської РДА та районного відділу освіти біло відкрито Старобільський факультет – структурний підрозділ ЛДПУ. Деканом факультету було призначено доцента кафедри теорії та методики фізичного виховання, кандидата біологічних наук Полтавського А. П. На перший курс було зараховано 286 студентів освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст. Освітній процес забезпечували кафедри університету, а це були доктори наук і доценти, асистенти та старші викладачі. На факультеті було створено викладацький колектив, який вирішував питання навчального процесу, виконував організаційні, виховні функції.

У 2000 р. збільшився контингент факультету, він склав близько 500 осіб. Навчання велося за 6 спеціальностями. Деканом факультету призначено Межирицького О. Я. Закінчено ремонт та перебудову навчального корпусу, факультет здійснив перший свій випуск – 127 випускників отримали дипломи молодшого спеціаліста, серед них 11 з відзнакою. На честь майбутнього десятиріччя факультету, викладацьким і студентським колективом, було закладено капсулу із зверненням до майбутніх студентів 2018 р. В пам'ять про земляка, дисидента, літератора, критика Світличного І. О. було відкрито меморіальну дошку.

Через 2 роки, у 2002 р. факультет випустив 321 особу (дипломи бакалавра та молодшого спеціаліста). Було відкрито комфортабельний готель-гуртожиток для викладачів, які приїздили з базового університету. На факультеті засновано Раду ветеранів-випускників Старобільського державного учительського інституту. Головою Ради став вчитель із багаторічним стажем, засновник педагогічної династії, випускник учительського інституту Ганзій Володимир Петрович. Розпочалася клопітка робота зі створення музею учительського інституту – створено актив, визначено основні напрями роботи, розпочато збір експонатів, фотодокументів, спогадів випускників. На декілька років, у період створення музею, це стало для ветеранів сенсом життя.

Змінювалося обличчя факультету і відбувалися зміни у якісному складі факультету. У 2003 р. декан Межирицький О. Я. захистив кандидатську дисертацію і отримав науковий ступінь кандидата педагогічних наук. У 2004 р. було створено навчально-

виробничий комплекс „Професійний ліцей – Старобільський факультет ЛНПУ імені Тараса Шевченка”. Педагогічний колектив Старобільського факультету становив 30 місцевих викладачів, які закінчили магістратури за своїми напрямками діяльності та визначилися із власними науковими напрямками діяльності.

У червні 2006 р. деканом факультету став кандидат історичних наук Вихватенко М. Т. Ним та колективом було визначено нові напрями діяльності факультету, підготовки якісного викладацького складу та ін.

Понад 150 провідних спеціалістів університету забезпечували навчальний процес на факультеті. Викладачі приділяли велику увагу науковій діяльності, їх розвідки неодноразово відзначалися на наукових конференціях 2006–2008 рр. Щорічно до складу студентів зараховують близько 500 осіб, загальний обсяг студентів у 2008–2009 навчальному році склав 465 осіб.

У 2008 р. факультет зустрів своє перше 10-річчя. Тут навчалися за освітньо-кваліфікаційними рівнями „молодший спеціаліст”, „бакалавр”, „спеціаліст” за 10 спеціальностями денної та заочної форми. Факультет пройшов акредитацію за цими напрямками підготовки та отримав ліцензію і сертифікати про акредитацію. У 2008 році викладач Мальцева О. І. захистила кандидатську дисертацію з педагогіки.

Ініціативною групою викладачів разом зі студентами було зібрано матеріал та відкрито етнографічний куточок та кабінет-музей української етнографії. На честь і в пам'ять Надії Світличної відкрито меморіальну дошку.

За 10 років своєї діяльності Старобільський факультет випустив понад 2500 фахівців, професіоналів у різних сферах суспільної діяльності. Свідченням професійного росту факультету стало визнання у 2007-2008 рр. на 10-й та на 11-й виставці навчальних закладів України та нагородження дипломами Міністерства освіти і науки України за високі творчі досягнення в удосконаленні змісту навчально-виховного процесу. ВП „Старобільський факультет” став дієвою, повноцінною частиною університету, впевнено розвивався, завдячуючи величній підтримці базового університету і особисто керівництву. Колектив факультету у своїй роботі керувався

„Стратегією розвитку Луганського національного університету на 2009–2015 роки та Місією університету”.

У 2009 р. контингент факультету склав близько 1200 осіб, навчання велося за 10 напрямками підготовки. У цьому році було відкрито меморіальну дошку пам’яті доктора педагогічних наук, першого професора в Україні Я. Б. Резніка. Старобільський факультет став ініціатором перших міжнародних наукових читань пам’яті Ковтунової Ірини Іллівни, яка розпочинала свою педагогічну діяльність зі Старобільського державного учительського інституту, проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію „Літературна, публіцистична, наукова спадщина Івана та Надії Світличних у розвитку національної культури другої половини ХХ століття”.

2010-й рік ознаменувався новими досягненнями, було відкрито навчальні майстерні для студентів напряму підготовки „Професійна освіта”, лінгафонний кабінет для студентів спеціальності „Філологія (англійська мова та література)”, кабінет-музей рідного слова для студентів спеціальності „Філологія (українська мова та література)”. Було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію „Слобожанська бесіда-4. Новожитній інтерферентний ареал: минуле і сучасне”.

Студенти Старобільського факультету гідно представляли Луганський національний університет імені Тараса Шевченка на Всеукраїнських олімпіадах (у 2006 р. – Цукренко Вікторія (ІІІ місце, м. Луганськ), у 2010 р. – Терновець Олеся, студентка спеціальності „Соціальна педагогіка” (І місце, м. Ніжин), у 2012 р. – Федорєєва Олеся (ІІ місце, м. Умань), Луганська Оксана (ІІІ місце, м. Глухів).

Значних результатів досягали спортсмени факультету, зокрема, Трошин Роман (майстер спорту з боксу, бронзовий призер чемпіонату світу 2003 р., чемпіон Європи з кикбоксінгу 2009 р.), Мішенков Євгеній (майстер спорту з боксу, фіналіст чемпіонату світу серед юніорів в 2006 р. (м. Ліверпуль), Івченко Дмитро (майстер спорту з важкої атлетики, учасник чемпіонату Європи серед кадетів в 2008 р., чемпіон області в 2011 р.), Бестужев Єгор (майстер спорту, дворазовий чемпіон Луганської області з боксу, дворазовий чемпіон України в 2006, 2007 р., дворазовий чемпіон України з кикбоксінгу 2009, 2010 рр.) та ін.

На Старобільському факультеті, сумісно з відділом аспірантури, було розроблено програму підготовки науково-педагогічних кадрів до 2015 року. Відповідно до цієї програми на факультеті захистили кандидатські дисертації 10 викладачів, 3 викладачі отримали дипломи доцента.

Факультет у співпраці із міжнародним відділом ЛНУ імені Тараса Шевченка, приймав активну участь у реалізації міжнародних освітянських, наукових проектів і програм. Студенти напряму підготовки „Філологія (англійська мова і література) побували в США як учасники міжнародної програми „Camp Counselors”. Студент факультету Віталій Чумак брав участь у міжнародній американській програмі і виграв грант на річний курс навчання у США.

У 2013 р. було відкрито Відокремлений підрозділ „Старобільський гуманітарно-педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка” згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 522 від 17.05.2013 р. „Про структурні підрозділи ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” та на підставі наказу ректора від 21.05.2013 р. № 280-ЗД „Про створення Відокремленого підрозділу” з метою вирішення навчальних, наукових, соціально-економічних проблем регіону шляхом підготовки кваліфікованих спеціалістів. Коледж включений до складу ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” як структурний підрозділ без права юридичної особи.

Матеріально-технічна база коледжу дозволила задовольнити потреби для здійснення підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем „молодший спеціаліст” на денній та заочній формі навчання за такими спеціальностями: „Діловодство”, „Початкова освіта”, „Дошкільна освіта”. Загальний контингент коледжу студентів станом на 1 вересня 2013 року становив 258 осіб, 14 академічних груп.

Кількість наукової літератури у бібліотеці склала майже 15 тис. примірників, для порівняння – у 1998 р. бібліотечний фонд складав 700 примірників.

Таким чином, у 1998 р. відбулося відродження педагогічної освіти Старобільщини. Старобільський факультет став форпостом педагогічної освіти для північних районів

Луганської області та реалізовував передовий досвід Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, а також досвід попередників на педагогічній ниві.

Джерела та література

1. Архів Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (звітна документація, установчі документи, накази, розпорядження). Старобільськ. **2. Климов А. О.,** Курило В. С. Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка: Історичний нарис. Луганськ : Вид-во „Альма-матер”, 2003. 117 с.

Т. Ю. Гудкова,

(Старобільська гімназія),

Т. С. Гоженко

(Старобільська гімназія).

Літопис Старобільської гімназії

За свідченням архівних документів, що знаходяться в музеї гімназії, 30 квітня 1871 р. на засіданні Земських зборів Старобільського повіту розглядалося питання про будівництво Старобільської прогімназії. Збори більшістю голосів, дозволили зведення будівлі на розі дворового місця, проти будинку Сіпенкова. Головним фасадом будівля розташувалася напроти Миколаївської церкви.

У 1884–1885 рр. в приміщенні гімназії був збудований храм Олександра Невського, який знаходився на другому поверсі червоного корпусу гімназії.

У 1889 р. плата за навчання в Олександрівській гімназії становила 15 рублів на рік. Директор гімназії Преображенський в 1889 р. просив земське зібрання підвищити плату за навчання з до 25 р. на рік, мотивуючи своє прохання дорожнечою, зокрема палива. Прохання Преображенського було відхилено, а його доводи визнані не спроможними. Гімназія була на утриманні померлої в 1886 р Деменкової, яка заповіла 50 000 руб. в процентних паперах. Цей капітал був недоторканим і витратити могли тільки відсотки.

У 1899 р. у гімназії навчалось 235 осіб. Так як навчання в гімназії було побудовано на основі статуту 19 грудня 1864 р., то навчання відбувалося умовно. На 1912 р. у гімназії навчалось 280

осіб. Поза школою на залишилося 4182 людини, в основному, діти робітників і селян.

У 1920 р. після Української революції 1917 р. гімназія була перетворена в єдину трудову школу. 1924 р. наша школа – Старобільська фабрично-заводська семерічка (АЗС). Школа працювала за рахунок коштів місцевого бюджету.

1933 р. школа стала міської десятирічкою, коли м. Старобільськ стало окружним містом. Навчання велося в паралельних класах російською та українською мовами.

У 1934 р. середня школа № 1 стала окружний зразковою школою, яка вела роботу з усіма школами Старобільської округи. Забезпечення здійснювалося безпосередньо окрвиконкомом. У школі навчалось близько 700 учнів. Вона працювала в дві зміни.

Вранці 22 червня 1941 р. телефоністка станції Старобільськ прийняла телефонограму з заміткою „вручити негайно”, в якій говорилося, що німецькі війська перейшли кордон СРСР... Цей день пройшов чорною лінією через долі людей, розділяючи їх на те, що було до війни, і то, що їм доведеться пережити. З цього дня все було направлено на одну мету – перемогу над ворогом. Швидко йшла перебудова життя на воєнний лад. Старобільчани намагалися забезпечити фронт всім необхідним, а в місті працювали десятки госпіталів, в яких лікувалися тисячі поранених бійців. У стінах нашого червоного корпусу теж розміщувався госпіталь для важко поранених воїнів. Зі спогадів Маркович Клавдії Іванівни (вчитель математики середньої школи № 1): *„Ми тоді були маленькими дітьми. У червоному корпусі занять не було. Щось схоже на школу для дівчаток відкрили на вул. Пушкіна (тоді провулок Мясницькій), де вчили дівчаток як вести домашнє господарство. Але ми, за старою звичкою, приходили до нашої червоної школи і бачили, як на підводах вивозили померлих воїнів”.*

У 1941 р. випускники школи добровольцями пішли на фронт. Музей бойової слави гімназії зберігає листи, які писали випускники в перервах між боями до своїх батьків.

Положення на фронті різко погіршився після важкої поразки наших військ під Харковом у травні 1942 р. Фронт почав відходити на південний схід. 12 липня 1942 р. німецькі війська без бою зайняли Старобільськ. З перших днів фашисти почали

вводити „новий порядок”. Щодня велися арешти і розстріли людей. У червоному корпусі гімназії розмістилася німецька військова частина.

23 січня 1943 р. місто було звільнено від ворога і стало прифронтовим до 1 жовтня. Але незважаючи на жорстокі нальоти ворожої авіації, з лютого 1943 р. у червоному корпусі починаються шкільні заняття.

1946 рік – перший післявоєнний рік. Війна залишила в місті великі руйнування. СШ № 2 була підірвана німцями, СШ № 3 – ще не працювала. У цей період навчання в школах країни було роздільним. У будівлі СШ № 1 розміщувалися жіночі школи. На 1 поверсі була жіноча українська школа. Її директором була Алексєєва Катерина Петрівна. На 2 поверсі розміщувалася жіноча російська школа. Очолювала її Манина Єлизавета Василівна. Чоловічі школи розміщувалися в непристосованих приміщеннях по всьому місту.

Умови навчання в ці роки були важкими. Школа опалювалася дровами, тому що не було вугілля. У класах стояли печі-буржуйки, які в сиру погоду дуже диміли. Тому в класах найчастіше було холодно, навіть замерзало в чорнильницях чорнило. Технічних працівників не було, вся робота з прибирання будівлі покладалася на учнів і вчителів. Писали учні на газетах між рядків, а підручник найчастіше був тільки у вчителя. Але патріотично налаштовані учні та вчителі з вірою в краще майбутнє не тільки добре вчилися і працювали, а й брали активну участь у відновленні зруйнованого міста і сіл.

У 1959 р. частина учнів були переведені в будівлю колишнього педучилища, утворивши нову СШ № 4. Переведені були з учнями і багато вчителів.

У 1960 р. в Україні введено в дію перший ядерний реактор, Харківський тракторний завод випустив мільйонний трактор, а в Києві розпочав роботу метрополітен. У Старобільській середній школі № 1 керував педагогічним колективом Литовський Павло Сергійович (1959 – 1975 рр.). Школа, хоча і перебувала в центрі міста, особливою повагою не користувалася. Матеріально-технічна база була слабка. У серпні 1975 р. СШ № 4 і СШ № 1 було об'єднано.

З 1981 р. з приходом нового директора Фоменко Катерини Миколаївни – молодой, енергійної, з безліччю ідей, школа перетворюється в зразкову за формою та змістом.

У 1993 р. був побудований корпус № 3, навчання 978 учнів відбувається тепер в одну зміну. У 2000 р. СШ № 1 повертає статус гімназії й впевнено виходить вперед серед шкіл району за рівнем знань учнів, спортивним досягненням, участю у предметних олімпіадах, конкурсах.

Сьогодні Старобільська гімназія – це три навчальні корпуси, сучасні кабінети: мультимедійний, комп'ютерні, математичний, фізичний, хімічний, хореографічний, тренажерний, англійської мови. За рейтингом якості знань та переможців олімпіад Старобільська гімназія входить до десятки кращих навчальних закладів Луганської області і багато років є першою в районі.

Джерела та література

1. Афанасьевский С. Так где же жил Гаршин? / С. Афанасьевский // Телегазета (Старобельск). – 2005. – № 11 (16 марта). **2. Гуменюк О. Є.** Психологія інноваційної освіти : [теоретико-методологічний аспект] / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль : Економічна Думка, 2007. – 385 с. **3. Кобельнюк А.** Невольный создатель пантеона самоубийц / А. Кобельнюк // Ракурс-плюс (Луганск). – 2008. – № 71 (399) (17 сентября). – С. 18. **4. Левченко О. О.** Постаті в культурі (поза сторінками шкільного підручника) / О. О. Левченко. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2010. – 280 с. **5. Милованова Т. В.** Чуткое сердце и яркий талант / Т. В. Милованова // Телегазета (Старобельск). – 2004. – № 6 (9 февраля). – С. 5. **6. Мирошниченко И. Е.** Люди твои, Старобельщина. [Историко-популярное издание] / И. Е. Мирошниченко. – Луганск : ОАО „ЛОТ“, 2003. – 288 с. **7. Старобільськ** [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Старобільськ>.

Р. В. Жеребецька

(Чижиківська ЗОШ І–ІІІ ступенів)

З історії розвитку Луганського університету

Вагомий внесок у фундаментальну розбудову Луганщини належить Луганському університету імені Тараса Шевченка. Він відноситься до першого закладу вищої школи на території Луганського краю. Основним завданням університету виступає передача досвіду від старшого покоління молодшому. Його діяльність утвердилася протягом 1921 р., коли вперше було відкрито Донецькі вищі педагогічні губернські курси, що проіснували до 1923 р. Розпочинається конструювання основних чинників для розвитку вищої освіти, перетворення Донецьких вищих педагогічних губернських курсів у осередок освітнього простору, що був сформований у селі Маломиколаївка.

Подальший розвиток Донецьких вищих педагогічних губернських курсів відбувся завдяки реорганізації в Донецький інститут народної освіти. Освітній процес у Донецькому інституті народної освіти розпочався згідно постанови Народного комісаріату освіти УСРР, оприлюднення якої відбулося 28 червня 1923 р. Першим його директором став завідувач відділу соціального виховання Донецького губвиконкому П. Ф. Єфремов [2, с. 33].

Досліджуючи історію Луганського університету, вчені Климов Анатолій та Курило Віталій підкреслюють його значення. Слід наголосити, що у 1923 р. розпочинаються перші зарахування молодого покоління для здобуття вищої освіти. Навчальний процес у Донецькому інституті народної освіти передбачав підготовку студентів, котрі після здобуття кваліфікації будуть залучені до *„навчально-виховної роботи для єдиної трудової семирічної школи, педагогів для дошкільних і позашкільних дитячих установ”* [2, с. 33].

Варто вказати, що розпочалися трансформаційні зміни, котрі дали поштовх для заснування нових факультетів. Головна роль, що їм відводилася, полягала в формуванні професійної освіти. Основною формою навчання у Донецькому інституті народної освіти до 1931 р. була очна, базова на принципі особистого діалогу здобувачів вищої школи та наукової

спільноти. Додатково ще утвердили заочну та вечірню форму навчання.

За сприяння професора історії Сергія Грушевського, у 1927 р. в інституті була сформована науково-дослідницька кафедра, спонукаючи провідних вчених до розвитку ґрунтовних досліджень економіки, історії та побуту населення Донбасу. У підсумку були оприлюднені фахові періодичні видання, де висвітлювався фольклорно-етнографічні проблеми історії українського народу. *„Уже в 1928 р. за результатами наукових розвідок кафедра видала свій перший збірник – «Праці наукового товариства на Донеччині» [2, с. 34].*

У період 1934–1935 рр. затверджено новий статут інституту, котрий почав діяти як Луганський державний педагогічний інститут. Ставши найпрестижнішим закладом для українського суспільства регіону в міжвоєнний період. Було надано вищу освіту у 1935–1940 рр. більше ніж шість тисячам студентів. Указом від 26 квітня 1939 р. Президія Верховної Ради УРСР присвоїла інституту ім'я одного із провідних творців історичної пам'яті та національної ідентичності української нації – Тараса Шевченка.

Відкривалися нові кафедри на філологічному факультеті, зокрема кафедра української філології. На той час це був єдиний інститут *„промислового краю, де готували викладачів української мови та літератури” [1].*

Відродження інституту відбувається протягом другої половини 1943 р., після звільнення Ворошиловграду від німецької окупації. За допомогою самовідданості студентів здійснено реконструкція навчальних приміщень. Відбулося відновлення занять у Луганському державному педагогічному інституті імені Тараса Шевченка по вулиці Оборонній, де розпочав функціонувати навчальний корпус. Досягненням інституту стала відбудова культурно-освітнього закладу, тобто книгозбірні.

Варто зауважити, що й надалі активно відбувається розвиток інституту. Збільшується чисельність студентів інституту за рахунок завершення будівництва нових корпусів. Окрім поширення знань серед українського народу, інститут славиться науковими дослідження. *„З того часу бере початок*

традиція роботи наукових шкіл, що знайшли своє продовження в практиці сучасних учених університету” [1].

Альма-матер став Луганський державний педагогічний інститут для Григорія Кисунька. Відомий вчений, уславився систематичними дослідженнями в галузі радіоелектроніки, конструктор системи протиракетної оборони. *„Григорій Васильович був професором, членом-кореспондентом Академії наук СРСР, лауреатом Ленінської премії, Героєм соціалістичної праці, депутатом Верховної Ради СРСР, мав звання генерала” [2, с. 35].* Провідним науковцем, котрий був випускником інституту, є Микола Свентицький. Завданням наукового діяча були дослідження у царині спектрального аналізу металів, він *„член-кореспондент Академії наук СРСР, лауреат Державної премії СРСР” [2, с. 35].* Інститут об'єднав й наукову студентську молодь, першочергово сформувалися студентські гуртки, котрі згуртувалися у студентські товариства, спрямовані на одержання та використання нових знань. Першим очільником наукового товариства для студентської молоді був Костянтин Ситник. *„Тривалий час він був першим віце-президентом Академії наук України, головою Верховної Ради УРСР (1980–1985 рр.), протягом 1970–2003 рр. очолював Інститут ботаніки НАН України імені М. Г. Холодного” [2, с. 36].*

Слід відзначити, що в Луганському державному педагогічному інституті імені Тараса Шевченка був сформований висококваліфікований колектив науковців. До їх переліку відносять Льва Лоповка, Ірину Подгасцьку, Григорія Чумакова, Івана Дудникова, Івана Ісаєва, Ашота Петросяна, Мару Духовну, Павла Луцького, Михайла Лапка, Дмитра Жданова.

Важливою сторінкою для інституту виступає заснування у 1993 р. Українсько-канадського центру „Відродження”. Центр проводив формування фондів, котрі здійснювали збереження двадцяти тисяч примірників літературних джерел. Вони склалися з книжок, часописів та діаспорних видань, створених українською інтелігенцією в еміграції.

Новим етапом для Луганського державного педагогічного інституту імені Тараса Шевченка стали зміни наприкінці 1990-х рр. Згідно з ухвалою Кабінету Міністрів України було затверджено присвоєння інституту у 1998 р. IV рівня акредитації.

„Створено Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка” [2, с. 37]. Це відбулося стараннями та вагомим внеском Віталія Курила, якого у період з 1997 р. призначено керівником педагогічному інституту. З 2008 р. Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, що забезпечував якісну вищу освіту, пройшов сертифікацію та отримав статус національного.

Джерела та література

1. Історія Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Режим доступу: http://luguniv.edu.ua/?page_id=35. **2. Курило В.,** Климов А. Створення та розвиток першого педагогічного ВНЗ Донбасу (До 90-річчя Луганського національного університету імені Тараса Шевченка) / В. Курило, А. Климов // Рідна школа. – 2011. – Вип. 1–2. С. 33–37. **3. Курило В. С.** Луганський національний університет імені Тараса Шевченка // Енциклопедія історії України: Т. 6: – К.: Наукова думка, 2009. – С. 288 – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Lugansky_Natsionalny_universytet. **4. Ситник К.** // Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II). – Т. 8. – Париж, Нью-Йорк, 1976. – С. 2824. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/encycl/euii216.htm>.

В. С. Курило

(ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”)

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка: випробування 2014 р.

У 2021 р. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, один з найстаріших закладів вищої освіти Донбасу, святкує столітній ювілей. За цей час на його долю неодноразово випадали складні часи, які вимагали від викладачів і студентства неабиякої сили волі, наполегливості, віри та надії на майбутнє. Останнє з таких випробувань спіткало заклад практично напередодні його сторічного ювілею – у 2014 р. Луганськ став центром збройного протистояння української армії з керованими Російською Федерацією бойовиками т.зв.

„Луганської народної республіки”, що врешті-решт спричинило тимчасове переміщення університету до м. Старобільськ.

Найскладніший за всю історію існування – 2014 р. – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка розпочинає черговими зверненнями: за даними рейтингу „ТОП-200 Україна” посідає 25 позицію, залишивши позаду всі луганські виші. Проте російська агресія, яка розпочалась з анексії Автономної Республіки Крим, дійшла і до Луганщини. 17 квітня 2014 р. український виш востаннє на своїй території проводить масштабну акцію за єдність України, в якому взяли участь більше тисячі осіб – співробітників, студентів, викладачів та луганчан. Після захоплення Луганської обласної державної адміністрації 28 квітня 2014 р. бойовики т.з. „Луганської народної республіки”, розпочинають полювання на ректора університету В. С. Курила, який переховується та після невдалої спроби бойовиків його арештувати, таємно покидає межі Луганська. Бойовики розграбовують його майно, а будинок підривають.

3 травня 2014 р. терористичні угруповання захоплюють приміщення гуртожитку № 5 університету. Співробітників та студентів, які проживали в гуртожитку, переселяють у профілакторій вишу. Протягом травня-червня виш організує дострокову здачу сесій для студентів та вручає більше 2,5 тисяч дипломів про вищу освіту.

У липні 2014 р. – внаслідок обстрілів Луганська бойовиками терористичної організації „ЛНР” було пошкоджено корпуси університету та гуртожитків: *„...десять снарядів влучили в наші корпуси. Один розірвався прямо біля входу до Інституту культури і мистецтв. У центральному корпусі снаряд влучив у дах”*, – згадував перший проректор С. В. Савченко.

2 серпня 2014 р. ректор ЛНУ імені Тараса Шевченка було видано наказ про тимчасове переміщення університету до м. Старобільськ. Майже 85% викладацького складу виконали наказ та рушили в евакуацію.

Наказом Міністерства освіти і науки України нова юридична адреса вишу – площа Гоголя, буд. 1, м. Старобільськ, Україна. Пізніше Кадіївський (до 2016 р. – Стаханівський) педагогічний та Брянківський коледж ЛНУ імені Тараса

Шевченка були тимчасово переведені у м. Лисичанськ на навчально-виробничу базу ВП „Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка”, а ВП „Коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка” – у м. Старобільськ.

1 вересня 2014 р. університет розпочав роботу в Старобільську, а корпуси, розташовані в Луганську 16 вересня 2014 р. остаточно були захоплені бандформуваннями терористичної організації „ЛНР”. Викладачі, які на той момент знаходились у Луганську, зазнали утисків, переслідувань та арештів. У катівнях опинився старший викладач кафедри історії України В. Семистяга, заарештований проректор з навчальної роботи Д. Ужченко та ряд інших викладачів. Перший проректор С. Савченко та директор Інститут торгівлі, обслуговуючих технологій і туризму В. Дрель переховуються від арештів, а згодом вибираються на підконтрольну Україні територію і приступають до виконання своїх обов’язків, де вже працювали проректори Бабічев О., Клімочкіна О., Меняйленко О. Протягом липня-жовтня 2014 р. з окупації виходить до 85% співробітників університету і розпочинають розбудовувати виш в умовах евакуації.

Вчена рада та конференція трудового колективу ухвалює рішення про організацію очно-заочного та дистанційного навчання, відновлюють роботу бухгалтерія, відділ кадрів, навчальна частина, приймальна комісія, деканати усіх факультетів, директорати інститутів та всіх структурних підрозділів ЛНУ імені Тараса Шевченка, розблоковано казначейські рахунки, розпочато виплати зарплат і стипендій, оновлення матеріальної бази в м. Старобільськ.

Фактично за місяць університет на базі системи дистанційного навчання Moodle запускає освітній процес, а викладачі розробляють та розміщують понад 14 тисяч дистанційних курсів – подібної наймасштабнішої трансформації не вдалося повторити жодному вишу ні до, ні після згаданих подій. Університет організовує вступну компанію для першокурсників та магістрів і вже 1 жовтня 2014 р. стартує найекстримальніший 2014–2015 навчальний рік. На перший курс бакалавратури було зараховано 1243 студента, 1232 спеціалістів,

1033 магістри, 694 молодших спеціалістів. У 2013 році ці цифри виглядали так: бакалаври – 2977, спеціалісти – 1803, магістри – 1144, молодші спеціалісти – 1010. Кількість іноземних студентів, зарахованих на I курс у 2013 р. була 163, а загальна їх кількість склала 1210 осіб, проти 50 і відповідно 958 у 2014 р.

У листопаді 2014 р. у м. Кремінна відновлює роботу Інститут фізичного виховання та спорту, післядипломної освіти, а також частина Інституту культури і мистецтв. У Старобільську завершуються ремонтні роботи в гуртожитку, який надав Старобільський професійний ліцей, відновлюються аудиторні заняття, а колегія Міністерства освіти і науки України у грудні 2014 р. затверджує на новий термін три спеціалізовані ради ЛНУ імені Тараса Шевченка – дві докторські та одну кандидатську.

Ректор ЛНУ імені Тараса Шевченка В. С. Курило висуває свою кандидатуру по мажоритарному виборчому округу № 113 на виборах до Верховної Ради України, перемагає і стає народним депутатом України. На вакантне місце керівника закладу трудовий колектив обирає С. В. Савченка, наказом міністра освіти і науки України народний депутат України VIII скликання В. С. Курило призначається Головою наглядової ради університету, а вчена рада обирає його своїм головою.

У січні 2015 р. ЛНУ імені Тараса Шевченка організовує державні екзамени та вручає дипломи випускникам Інституту післядипломної освіти та дистанційного навчання. За місяць навчальний процес переходить на щотижневе планування, у ході установчих сесій викладачі проводять консультації та аудиторні заняття, з використанням дистанційної платформи навчання, завдяки чому навчальний процес наближається до оптимально можливого і наближеного до того, який був до евакуації. Тим часом рейтинг „Webometrics–2015” засвідчує 27 місце університету, що на 10 краще минулорічних результатів.

Таким чином, перший евакуація та 2014/2015 навчальний рік стали випробуванням на міцність викладачів та студентів університету, яке вони гідно витримали. Не зважаючи на те, що Луганський національний університет імені Тараса Шевченка відірваний від свого міста, своїх навчальних та лабораторних корпусів і гуртожитків, йому вдалося зберегти колектив і поповнити його молодими викладачами, зробити з 2014 р. шість

випусків студентів поза межами Луганська, зберегти свої столітні традиції, доповнити їх новими доробками і впевнено рухатися вперед.

Джерела та література

1. **Курило В. С.,** Климов А. О., Савченко С. В. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка: сторінки історії (1921–2021 рр.). Старобільськ : Фактор-друк, 2021. 199 с.
2. **Звіт** ректора державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” за період 2015–2019 рр. на засіданні наглядової ради університету. Старобільськ : [б. в.], 2019. 16 с.

О. В. Сухорада

(КЗ „Краєзнавчий музей Новопокровської селищної територіальної громади”)

Період повоєнного відновлення системи освіти на Новопокровщині (за матеріалами місцевих ЗМІ).

Питання реформування освітньої системи для України сьогодні стоїть гостро та актуально. Впродовж століть школа відігравала і відіграє особливу роль в житті українського народу, зокрема українського села. Особливо яскраво це проявилось в буремному та суперечливому ХХ ст. Історія шкільництва, особливо на місцевому, краєзнавчому рівні, довгий час була поза увагою як професійних дослідників, так і вчителів-краєзнавців, адже школа була підконтрольною ідеологічною установою. Тим часом сільська школа підлягала тим же процесам, які охоплювали українське село. Села оголошувалися неперспективними і закривалися школи. З закриттям шкіл починали вимирати села. Сьогодні ми не долічуємося багатьох сіл і шкіл, де ще недавно кипіло життя. Територія нинішньої Новопокровщини до початку 60-х рр. входила до складу двох районів: Новопокровського і Білолуцького [1, с. 391]. Деякі села колишнього Білолуцького району були віднесені до Білокуракинського району, деякі з Марківського району передані до Новопокровського району. Це досить ускладнює пошук документів, особливо статистичних даних.

За спогадами очевидців, школи в селах району працювали до приходу німців в липні 1942 р. Під німецькою окупацією район перебував до кінця січня 1943 р. За цей час система освіти

була знищена повністю. Школи використовувалися як складські приміщення, конюшні тощо.

Радянська школа була основною ланкою у системі комуністичного виховання підростаючого покоління. Тому важливо було відразу після війни почати відбудову системи освіти. Робота по відновленню навчання в школах району почалась вже в перші дні після визволення. І велася в надзвичайно важких умовах. Хоча самі приміщення і не були зруйновані, але це були лише стіни: все обладнання шкіл було знищене, меблі спалені, вікна вибиті, учителів майже не залишилося [2]. Першочерговим завданням стала відбудова зруйнованих шкіл, охоплення учнів навчанням [3, с. 369].

31 січня наказом № 1 по відділу освіти, згідно з постановою райвиконкому, завідуючою районним відділом освіти було призначено Скребцову Марію Григорівну. В цей же день видається наказ № 2, з якого видно, в яких умовах доводилося розпочинати після окупації навчальний процес: „*Розпочати роботу шкіл з 01.02.1943 року*”. Чотирма пунктами зобов'язано взяти на облік всіх дітей шкільного віку, відремонтувати шкільні приміщення, а там, де це неможливо, підібрати придатні для навчання приміщення [4]. Особлива увага зверталась на дотримання шкільного розпорядку, шкільних ритуалів. Наказом № 3 були призначені перші керівники закладів освіти району, яким ще необхідно було сформувати педагогічні колективи [1, с. 268].

Сьогодні важко сказати, скільки шкіл запрацювало в той час: деякі школи почали навчання в перші ж дні лютого, інші – в кінці місяця, окремі – лише з початку нового навчального року. Наприклад, в с. Писарівка семирічній школі навчання почалося вже з 1 лютого 1943 р. Та незабаром приміщення школи зайняли під військовий госпіталь. Заняття довелося проводити в старому панському будинку і бригадній хаті. І все ж на початок нового 1944–1945 н. р. мережа шкіл була в основному відновлена. Але матеріальна база, науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу на час відкриття шкіл було практично відсутнє. Омський інститут удосконалення кваліфікації вчителів надіслав для шкіл району десятки книг і журналів з методики викладання, а також навчальні наочні посібники. Учителі району написали листа і подякували своїм колегам за допомогу, але вони,

звичайно, не могли змінити ситуацію [5, с. 445]. Все готувалося силами громадськості і колгоспів. Для шкіл замість спалених окупантами парт робилися дерев'яні лавки, ослони [2].

Першим організаторам освіти в повоєнний час приходилося працювати в надзвичайно складних умовах, які вимагали від керівника особливих якостей. Яскравим свідченням цьому є часта зміна керівників районного відділу народної освіти. Вже в липні 1943 р. завідуючим райвно було призначено П. А. Гаврилюка, в грудні того ж року його змінив М. С. Зелінський, в січні 1944 р. – П. М. Бурмак, в червні – Р. В. Олексієнко, а через два тижні – А. Г. Стронько, в січні 1945 р. цю посаду вже займав В. В. Хобінок, у травні – О. Н. Следькін. Дехто з вищеназваних осіб продовжували працювати в закладах освіти, інші імена більш не згадуються серед педагогічних працівників району [4].

Ці дані взяті з книги наказів по Новопокровському районному відділу освіти за 1943–1945рр. Зі змісту наказів не видно причин такої адміністративної каруселі, адже за такі короткі терміни керівник не встигав навіть увійти в курс справ. Хоча часта зміна кадрів характерна і для 50-х рр., коли керівники змінювалися вже через кожні два-три роки [6, с. 3–131].

3 квітня 1946 р. впродовж чотирьох років Новопокровський відділ освіти очолював В. А. Іващенко. Це був досвідчений керівник, до війни він працював директором Пісківської середньої школи, бойовий командир-фронтвик. Пізніше він став відомий як автор спогадів про війну „Очень просто” (М., 1974) [7].

Основною кузнею учительських кадрів в 30-40-ві рр. був Старобільський учительський технікум, потім учительський інститут. Там готували учителів для семирічних шкіл, але в умовах дефіциту кадрів його випускники працювали і в апараті відділу освіти. Колишні фронтвики отримували там освіту заочно, адже багато з них до війни закінчували педагогічні курси.

Повністю учительськими кадрами школи Новопокровського району були укомплектовані лише в 1948 р. [8]. Тоді в Новопокровському районі була 21 школа, в тому числі 10 початкових, 11 неповних середніх і 3 середніх. В них навчалося 3960 дітей і налічувалося 214 учителів [9].

З 1948–1949 н. р. в селах Тишківка (Лисогорівка), Макаретино, Риб'янцево, Заайдарівка, Новопокрові початкові

школи були перетворені в неповні середні. Новопоквський район першим в області вводив обов'язкове семирічне навчання.

Дефіцит підручників і зошитів було теж подолано лише до початку нового 1948–1949 н. р. Завідуючий Новопоквським відділом освіти Іващенко В. Є. з гордістю повідомляв, що план закупки підручників перевиконано, замість 6300 – закуплено 6520; закуплено також 60 тис. зошитів, що вистачить на перше півріччя навчального року [10].

Шкільне будівництво, як і хід відбудови районного господарства взагалі, постійно висвітлювався на сторінках районних газет. За їх бадьорим оптимістичним тоном видно в яких важких умовах доводилося працювати у всіх ланках освіти.

Про те, яке навантаження випадало на долю школярів говорить інформація в районній газеті „Учні допомагають колгоспу” за 8 липня 1945 р. Допомагаючи на прополюванні в артілі ім. Сталіна *„учні Митя Мартовицький, Вітя Шевченко, Толя Сиянський та інші при нормі 0,008 га прополюють по 0,18 га”*.

Але учні залучалися до колгоспного життя не лише в час активних польових робіт, що ми бачимо з допису „Корисно зробити перерву”: *„Незабаром у школах району буде семиденна перерва. Учні повинні використати її для підготовки до майбутніх державних іспитів. Цю перерву слід використати для допомоги колгоспам у завершенні підготовки до весняної сівби. Шкільні комсомольські організації, піонервожаті та вчителі повинні утворити з піонерів та учнів ланки по збору попелу на пташиного посліду. При кожному колгоспі утворити бригади по очистці вручну пшениці, ячменю, вівса, проса і бобових культур для засіву насінних ділянок. Учні старших класів слід використовувати в колгоспах як читців газет, журналів, творів класиків і сучасних письменників. Правління колгоспів повинні створити всі умови для максимального використання молодшої енергії”* [11].

Питання про допомогу колгоспам в посівних кампаніях, збиранні урожаю часто виносилося і на районні учительські конференції. Ця допомога не припинялася і в подальші післявоєнні роки. Вона полягала не лише в безпосередній роботі в господарстві, іноді школярам доручали делікатні справи. Ось про що писала в травні 1948 р. заввідділом піонерів РК ЛКСМУ К. Літвінова в замітці „Школярі допомагають колгоспам”: *„Активну*

участь у заготівлі яєць для інкубаційних станцій прийняли піонери й учні нашого району. Ними зібрано 2250 штук яєць. Найбільше зібрали піонери Ново-Псковської середньої школи – 360 штук, II-Осинівської НСШ – 350, Донцівської НСШ – 230. Збір яєць і відправка їх на інкубаційні станції є великою допомогою колгоспам у розвитку птахівництва” [13].

Для того щоб зрозуміти суть справи, треба нагадати, що в 1946–1947 рр. в Україні був голод, батькам цих школярів, крім податків, доводилося здавати „в поставку” м’ясо, молоко, яйця. При тому, що в колгоспі працювали майже безоплатно і єдиним джерелом існування було присадибне господарство. Тому й ціна того, що робилося була набагато більша, ніж сьогодні.

Разом з тим з самого початку на колгоспи покладалась вся допомога школам, хоча й останні, які трималися на праці жінок та стариків, і не могли, або й не хотіли цю допомогу вчасно здійснювати. Це видно з наступних дописів до районної газети „Сталінська перемога”: „Коли відремонтують школу? Як ніде, діти в нашій країні оточені любов’ю і піклуванням. Партія і уряд приділяють велику увагу влаштуванню щасливого сучасного і світлого майбутнього радянської дитини. Огородити дітей від зайвих турбот, забезпечити нормальні умови для їх навчання – таке завдання кожного радянського партійного робітника. Це добре розуміють всі, крім голови колгоспу тов. Водоп’янова, який уже більше двох місяців обіцяє відремонтувати Ново-Розсошанську початкову школу, розташовану на території колгоспу «Ударник II п’ятирічки». Навчання в школі уже почалось, але обіцянки так і залишилися обіцянками. Діти приходять до школи і з острахом поглядають на стелю, яка от-от упаде їм на голови. Коли ж буде ремонтуватись Н-Розсошанська початкова школа?” [14]. Інший допис за підписом директора Булавинівської початкової школи Л. І. Крупи називається „Про школу не турбуються” [16].

Але сам факт звернення до газети, яка була органом райкому партії свідчив, що проблеми освіти перебували на контролі керівництва району. Час від часу з’являлися і такі повідомлення, набрані великим шрифтом: „Школа готова до навчання”. „Писарівська початкова школа (завідуючий тов. Філімонов, голова тов. Шепітько) вже повністю готова до початку навчального року” [13].

Рівно через місяць в передовій статті „Підготувати школи до нового навчального року” уже можна було прочитати: „*Особливо відстають з ремонтом в с. Писарівці, де головою сільради тов. Шепітько, та в с. Булавинівці, де головою тов. Полковніченко. Вони не організують недільників по ремонту шкіл*” [17].

При відділах освіти діяли педагогічні кабінети, функції яких були подібні до сучасних методичних кабінетів. Іноді в районній газеті друкувалися рекомендації, деякі з них наведемо, мова іде про підготовку до екзаменів: „*Працювати треба уважно. Правила і визначення та вірші завчати знову напам'ять, якщо вони забулись. Приклади і задачки знову розв'язати. Вправи з мови виконати. Всі завдання, якими б вони не здавалися трудними, кожен учень повинен виконати самостійно. І тільки в окремих випадках звертатися за допомогою до вчителів. У школах не вистачає підручників. Треба організувати шкільне використання їх. Готувати уроки можна в школі після навчання, або до нього*” [18]. Як бачимо, про розвиваюче навчання, педагогіку співробітництва тоді не йшлося, та й мова консультанта досить оригінальна.

Школам доводилося працювати в умовах постійного ідеологічного тиску, бо вони розглядалися як інструмент тоталітарного режиму. Це впливало і на вчителів, і на якість освіти, адже вчителям доводилось засуджувати і генетику, і кібернетику, критикувати В. Сосюру, переконувати учнів, що всі великі відкриття зроблені російськими вченими тощо [1, с. 369].

Але школа залишалася основним центром освіти та культури на селі. Не було села без вчителя, початкові школи працювали там, де було хоча б кілька десятків дітей. На Луганщині в 50-х рр. було вже більше шестисот середніх і семирічних шкіл [1, с. 369]. Саме в ці роки закладав основи своєї педагогічної системи В. О. Сухомлинський, а міністром освіти був видатний український поет П. Г. Тичина. Друга половина 40-х років, не дивлячись на всі суперечності, це героїчна сторінка в історії розвитку освіти у краї.

Джерела та література

1. Золотарьов В. І. Новопокровский район в годы Великой Отечественной войны. *Книга памяти.* Луганськ, 1995. С. 413–422. **2. Иващенко В. А.** Очень просто. М., 1974. С. 350. **3. История**

городов и сел Украинской ССР. Ворошиловградская область. К., 1976. С. 727. **4. Книга** наказів Новопокровського відділу освіти за 1943–1947 рр. (Рукопис). **5. Любар О. О.**, Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки. К., 2003. С. 450. **6. Новопокров** и его окрестности. Новопокров: „ИСТ-ФАКТ”, 2002. С. 592. **7. Польові** матеріали автора: Історія шкіл Новопокровського району (Рукопис). Архів НКМ. **8. Сталінська** перемога. 1948. № 52 (27 червня). **9. Сталінська** перемога. 1948. № 8 (20 січня). **10. Сталінська** перемога. 1948. № 52 (27 червня). **11. Сталінська** перемога. 1945. 22 березня. **12. Сталінська** перемога. 1948. № 44 (30 травня). **13. Сталінська** перемога. 1948. № 42–43 (27 травня). **14. Сталінська** перемога. 1948. № 58 (18 липня). **15. Сталінська** перемога. 1945. № 79 (30 вересня). **16. Сталінська** перемога. 1945. № 88 (1 листопада). **17. Сталінська** перемога. 1948. № 52 (27 червня). **18. Сталінська** перемога. 1948. № 4 (11 січня).

Ю. С. Шевцова

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”),

Є. С. Шевцова

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Рівень жіночої освіти в Старобільському повіті наприкінці XIX – на початку XX ст. (за статистичними матеріалами)

Останнім часом значно посилюється інтерес до гендерної проблеми, частиною якої є освіта. Поняття жіночої освіти охоплює комплекс тем і дискусій та містить питання гендерної рівності, однакового для всіх доступу до освіти та проблему роздільного навчання. У ширшому контексті тему жіночої освіти пов’язують із проблемою подолання бідності, адже освічені жінки мають набагато більше можливостей для повноцінного життя [5].

На початку XX ст. в Російській імперії жіноча неграмотність була ще розповсюдженою. Внаслідок реформування освіти середини XIX ст. існувало декілька видів навчальних закладів, які надавали початкову, середню та вищу освіту жінкам. Це такі як: земські та церковно-приходські школи,

училища, інститути, гімназії та прогімназії, вищі жіночі курси. Однак, абсолютна більшість населення була неписьменною. На 1912 р. грамотність жінок Харківської губернії була найменшою в порівнянні з іншими частинами України [3, с. 42].

Вивчаючи ставлення українського народу до освіти жінок, В. Садовський доводив, що *“для жінок в українців освіта завжди визнавалася настільки ж необхідною, як і для чоловіків”*. Низький рівень освіти жінок, як і в решті чоловіків, говорив не на користь російської школи. Вищу ознаку національності – українську мову – було заборонено, і відсутність школи на рідній мові суттєво впливала на рівень освіти українського населення та найбільше жінок [3, с. 42].

Подібна до загальноукраїнських тенденцій ситуація склалась і в Старобільському повіті. Статистична інформація, представлена у джерелах кінця XIX – початку XX ст. дає змогу проаналізувати стан жіночої освіти у повіті та зробити висновок про загальні тенденції, що спостерігались у навчанні дівчат.

Згідно з першим загальним переписом населення Російської імперії 1897 р. відсоток грамотності в Старобільському повіті складав 14,4%, а окремо жіночої 4,4% [1, с. 165]. Це найнижчий показник з усієї Харківської губернії. На таку ситуацію наклала відбиток сільськогосподарська спеціалізація регіону. Для багатьох видів робіт, що були затребувані тут, не була необхідна якісна освіта. При цьому у повіті знаходились 132 земські школи, що в порівнянні з іншими населеними пунктами є одним з найбільших за кількістю. Проте, якщо перерахувати на душу населення, то навіть така кількість є недостатньою для забезпечення освітою широких мас населення. Серед загального числа учнів дівчат було лише 19,4% [4, с. 80].

Говорячи про середні навчальні заклади, що надавали не тільки базові знання, але й готували фахівців різних галузей, то в Старобільському повіті вони були представлені училищами. Всього на цій території їх налічувалось 55, 49 з яких були збірними і лише одне спеціалізоване жіноче. У відсотковому відношенні в училищах серед усіх студентів навчалось лише 9,6% дівчат [2, с. 20–21]. Тож з підвищенням рівня закладу освіти, частка жіночого контингенту помітно зменшується.

Окремим аспектом розвитку жіночої освіти була залученість в освітній процес дівчат з недворянських родин. Так, частка учениць з селянських, робітничих сімей була різною залежно від типу навчального закладу, хоча все ж незначною. Дівчата з дворянських родин могли дозволити собі навчання у закладах вищої освіти у Харкові, Києві та інших великих містах, або взагалі отримували освіту з приватними вчителями.

Наприклад, станом на 1884 р. в училищах навчалось 227 дівчат, серед яких 129 належали до селянської родини, 46 – доньки міщан та цехових працівників. При цьому училища були непопулярними серед дівчат шляхетського походження. Частка учениць з дворянських родин та родин військовослужбовців у цих закладах освіти була мізерно малою, 4% та 3% відповідно. В окрему групу можна віднести доньок священнослужителів (41) та купців (4) [2, с. 140–141]. І навіть в училищах отримувати освіту могли собі дозволити не всі.

Варто сказати також і про віковий показник у характеристиці жіночої освіти Старобільщини. Проаналізувавши дані за 1884 р., можна помітити таку загальну тенденцію: жінки значно відставали від чоловіків за розвитком освіти у всіх вікових групах без виключення. Навчання в училищах тривало з 7 до 16 років. При цьому кількість дівчат у віці від 7 до 9 років поступово збільшується з підвищенням віку. Проте за досягнення 10 років і до самого випуску все більше учениць лишались навчальні заклади. За 1884 р. у 16 років вже жодна з дівчат не бере участь у навчанні [2, с. 94–95].

Подібна тенденція спостерігається через ряд соціальних факторів: оскільки значна частка учениць – це доньки селян та родин із робітничого класу, отримавши базові знання та навички вони не бачили сенсу в подальшій освіті, а більше часу приділяли праці та веденню господарства. Часто вони припиняли навчання, щоб працювати на благо родини, або просто виходили заміж.

Проаналізувавши статистичні джерела кінця ХІХ – початку ХХ ст., можна зробити загальний висновок про стан жіночої освіти Старобільщини. Для цієї території були характерні загальноукраїнські тенденції розвитку жіночої освіти, на які наклали відбиток особливості сільськогосподарського регіону.

Перш за все, частка жінок у освітньому процесі є незначною. Більша кількість дівчат отримує освіту у початкових земських школах, менше в училищах та закладах вищої освіти. Спостерігається тенденція до скорочення кількості учениць із досягненням ними 10-річного віку через ряд соціальних факторів. Дівчата з дворянських та інших заможних родин майже не отримували освіту в Старобільських навчальних закладах. Ці та інші фактори зумовили тут найнижчий показник жіночої грамотності серед інших повітів Харківської губернії.

Джерела та література

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. XLVI Харьковская губерния / под ред. Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: Типография Э. Л. Проховщиковой, 1904. 330 с. **2. Сельские** училища Европейской России и Привислянских губерний. *Статистический временник Российской империи*. Серия III. Выпуск первый. Санкт-Петербург. 1884. 270 с. **3. Смоляр Л. О.** Минуте заради майбутнього. Жіночий рух Надніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 408 с. **4. Харьковский** календарь на 1914 г. XLII. Издание Харьковского губернского статистического комитета. Харьков: Типография Харьковского губернского статистического комитета. 1914. 622 с. **5. Черчович І.** Жіноча освіта в Україні: історичний огляд. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html> (Дата звернення : 07.04.2021).

ІСТОРІЯ ЛУГАНСЬКОГО КРАЮ

О. В. Бакшинська

(Луганський обласний краєзнавчий музей),

Т. В. Мілованова

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Народне житло селян на Луганщині

в XIX – на початку XX ст.

На сьогоднішній день все рідше можна зустріти типову стару хату, народне житло, в якому жили наші пращури. Мине ще небагато часу, і якщо не зберігати ту культурну спадщину, що ми маємо, то взагалі зникне уява про помешкання селян.

Стають надбанням історії типи сільського житла, що були поширені в кінці XIX – початку XX ст. Між тим, сільське житло було найбільш масовим об'єктом народного будівництва. В ньому втілені найкращі надбання і досвід народних зодчих, воно становить велику цінність для історії культури українського народу, історії українського мистецтва, архітектури та етнографії [2, с. 4].

На формування і розвиток народного житла впливали особливості історичного, соціально-економічного та культурного розвитку окремих частин України, їх політичного становища, обставин заселення, взаємозв'язків і взаємин між сусідніми народами, природно-кліматичні умови, наявність тих чи інших будівельних матеріалів, побутовий устрій тощо [2, с. 7].

Регіональні риси народного будівництва на території Луганщини сформувались на початку XIX ст. на основі переплетіння архітектурних традицій переселенців і місцевих мешканців та їх пристосування до природних умов краю.

Як відомо, народне будівництво є одним з тих компонентів культури, які найбільше залежать від оточуючого природно-географічного середовища, соціального стану мешканців, особливостей господарювання.

Однією з характерних особливостей народної архітектури нашого краю було використання різноманітних будівельних матеріалів, що обумовлювалось різноманіттям природного середовища регіону [1, с. 203–204].

Сумцов М. Ф. пише: „...Слобожанщина цілком входить в великий район рублених деревляних хат. Спершу стіни клинцюють, або забивають в поліняки клинці, потім обмазують глиною, яка придержується клинцями, а зверху білять крейдою, або фарбують жовтою охрою чи синьою; здебільшого білять, а охрою обмазують тільки призьбу, що оточує хату з двох боків...” [4, с. 119].

Якість будівельного матеріалу зумовлювала конструкцію стін. Найбільш якісними були зрубні стіни з дубу. Але зводили також і каркасні стіни.

Каркас складається із стояків, розташованих по кутах будинку та між ними, які зверху поєднуються ощепом. В більшості випадків стояки закопують в землю, або закріплюються на нижній обв'язці (якщо є фундамент). Щоб зробити каркас міцнішим, кутові стояки з обох боків підпираються підкосами. Балки перекриття кладуть або безпосередньо на верхню обв'язку, або затискують їх зверху ще одним-двома вінцями ощепу. У стояках роблять вертикальні пази, куди вводять заповнення каркасу. Крім дерева для заповнення каркасної конструкції використовують також хмиз, очерет, глину, солому або різні їх сполучення.

Каркасні стіни, як правило, обмазують глиною і білять, що робить їх дуже схожими на стіни монолітної конструкції [2, с. 19].

Монолітні стіни на Луганщині зводились з глини в сполученні з соломою (глинобитні, саманні) і з природного каменю. У Слов'яносербському повіті глинобитними робили і житлові, і господарські приміщення, у Старобільському – переважно господарські.

Вадою глиняних стін будь-якої конструкції було те, що вони швидко зволожувались.

Навпаки, добрі теплотехнічні якості були притаманні стінам із крейди, мергелю, пісковіку, які клали на глиняному або вапняному розчині. Житло із мергелю було дуже міцним.

Фундаменти у селянських будівлях не споруджувались. Для захисту стін від зволоження навколо житлових приміщень насипали призьбу [1, с. 206–207].

Характерною особливістю народного житла на території нашого краю були рівні дахи, без виступів та поверхового гребня

з соломи. Виноси даху були продовжені та підтримувалися кронштейнами, або ж могли спиратися на стовпчики.

Найчастіше дахи крили соломою, а в місцях біля водоймищ, для покриття даху використовували очерет.

Масовим типом сільського житла в ХІХ ст. на українських землях була хата з одним жилим приміщенням (однокамерне, двокамерне, трикамерне житло) [2, с. 11]. На Луганщині розповсюдженим було двокамерне, рідше трикамерне житло.

У Старобільському повіті наприкінці ХІХ ст. побутували 2 типи житла: двокамерне – більш давні і бідніші будови і трикамерне – новозбудовані, що належали заможним селянам.

У Слов'яносербському повіті, де селянський побут більше відчував вплив міської культури, переважало трикамерне житло [1, с. 209].

Інтер'єр української хати був не менш складним ніж її зведення. Самойлович В. П. пише: „...інтер'єр сільського житла прикрашався елементами різьблення на сволоках і меблях, фарбуванням печей, іноді декоративним розписом, а також застосуванням кераміки для печей, що мали рельєфну орнаментацию...” [2, с. 26].

Найважливішим елементом інтер'єру житла була піч. Саме вона „була своєрідним центром, головним місцем, до якого тяжіло все в хаті, бо це насамперед вогонь, вогнище...” [3].

Сумцов М. Ф. теж досліджував життя та побут Слобожанщини. Він стверджував, що інтер'єр помешкання всюди був однаковим. З правого боку розміщувалася піч, а з лівого – невеличка шафа-мисник, де зберігався посуд. Між піччю та причілком був піл, або ліжко для снання. Також Микола Федорович вказував, що над ліжком знаходилося невеличке віконце, а під стелею простягався дрючок-жердка, куди люди могли кинути кожухи та інший одяг. Під стіною стояла лавка, а біля покуття – стіл [4, с. 124].

Піч знаходилася біля вхідних дверей, займала внутрішній кут та була обернена отвором до чільної сторони. Напроти печі влаштовувався парадний кут („покуть”). На покуті розміщувались ікони та стояв стіл. Стіл завжди знаходився у кутку по діагоналі від печі, таке розташування відзначалося

кількома функціями. Саме тут працювали, споживали їжу, святкували або ж сумували.

Великий стіл уособлював у собі ідею єдності, родинної міцності та злагоди. За ним збиралися всі разом, щоб поїсти, тому він, образно кажучи, сприймався як „годувальник” сім’ї. Стіл застеляли вишитою скатертиною, на нього клали хліб та сіль. Біля столу попід стіною ставили дерев’яну різьблену лаву, а з зовнішнього боку невеликий переносний ослінчик [3].

Що ж стосувалося святого кута, то його намагалися виділити, обклеювали шпалерами або папером, фарбували іншим кольором. Ікони завжди прикрашали рушниками. Причому, на свята завжди вивішували побільше рушників, адже вони вважалися ще й сильним оберегом.

Велику роль в житті людей відігравали різні повір’я. Наприклад, у мешканців Старобільського повіту напр. ХІХ ст. збереглися уявлення про домового – міфологічного господаря і покровителя будинку, що забезпечує нормальне життя родини, опікується домашніми тваринами. А перед тим, як залишати старий дім, мати кликала з горища домового. Вірили, що домовий почує і прибіжить у нову хату раніше господарів [1, с. 218–220].

Таким і було народне житло селян на Луганщині в ХІХ – на початку ХХ століть. З часом архітектура та інтер’єр змінювалися, будинки перебудовувалися, або ж взагалі занепадали. Тому ми маємо зберегти це культурне надбання, щоб і наші нащадки мали змогу ознайомитися та побачити нашу історію не лише на папері та в мережі Інтернет, а й відвідати справжнє народне житло.

Джерела та література

1. Віхрова Т. В. Житло та господарчі споруди. Краєзнавчі записки. Випуск VI: зб. наук. статей. Луганськ : ТОВ „Прес-експрес”, 2013. С. 203-221. **2. Самойлович В. П.** Українське народне житло (к. ХІХ – п. ХХ ст.). Київ: Наукова думка, 1972. 51 с. **3. Селянська хата 19 ст. Городнянський історико-краєзнавчий музей:** URL: https://sites.google.com/site/gorodnya_muzei/video. **4. Сумцов М. Ф.** Слобожане: історико-етнографічна розвідка. Харків : Союз, 1918. С. 117–125. URL: <http://history.sumy.ua/research/books/350-mykolasumtsovslobozhaneistoryko-etnohrafichnarozvidka1918rik.html>.

С. І. Бучаста

(КЗ „Художньо-меморіальний
музей І. Ю. Рєпіна”)

**Інфраструктурні перетворення території сучасної
Луганщини як округів Українського військового
поселення у 1820–50-х рр.**

Створення військових поселень у Російській імперії у першій половині XIX ст. потягнуло за собою вилучення великих територій із цивільного управління. У масштабах держави з 1816 до 1826 рр. округи військових поселень були територіально розміщені у Новгородській, Санкт-Петербурзькій, Могилівській, Слобідсько-Українській, Херсонській, Катеринославській губерніях. Для поселення полку призначався певний територіальний округ казенних земель з усіма корінними жителями. Округ повністю виключався з цивільного відомства, набуваючи ознак адміністративно-економічної закритої системи. Нові завдання потребували нової інфраструктури, яка б урівнювала економічну спроможність округів.

У квітні 1817 р. в населених пунктах Зміївського й Вовчанського повітів Слобідсько-Української губернії розпочалось розміщення полків уланської дивізії. У 1821–1823 рр. полки 2-ї кірасирської дивізії отримали полкові округи у селищах Куп'янського, Старобільського та Ізюмського повітів з центрами у слободах Сватове, Кременна, Новотроїцька та Закам'янка, які пізніше були перейменовані у Ново-Катеринославль, Ново-Глухів, Ново-Астрахань та Ново-Псков. 1829 р. дивізії були зведені у резервний кавалерійський корпус, а 1836 – полкові округи отримали номерне позначення. Кірасирські від 1 до 4, уланські – від 5 до 8.

Розмір території округів наприкінці 1820-х рр. складав 70 тис. десятин (764,75 кв. км) для полків легкої кавалерії та 85 тисяч десятин (928,63 кв. км) для важкої. Кількість населення чоловічої статі повинна була дорівнювати 7 та 8 тисячам відповідно [5, с. 2]. Округ поділявся на три ескадронні частини. Кількість дворів у населених пунктах також визначалася штатною кількістю поселян-хазяїв у підрозділах, які утворювали з помічниками одне господарство. Необхідна кількість населення досягалася переселенням, що призводило до знищення окремих

селищ. Кількість населених пунктів у 1–4-х округах у 1829 р. становила 137 одиниць, а у 1852 р. лише 62. Під знищення потрапили хутори з чисельністю мешканців від 3 до 551 осіб [2, с. 4, 8, 12, 18; 1, с. 4, 9, 14, 19], тобто розмір хутори не завжди був вирішальним. Головним чинником лишалося його територіальне розташування.

Після сформування мережі поселень розпочався процес їхнього активного масового перепланування й забудови згідно з затвердженими проектами [3, с. 95]. Вимогам будівельної політики у цей період найбільше відповідало планове, регулярне будівництво. Первинною планувальною одиницею населених пунктів ставав двір військового поселянина-хазяїна. Але на відміну від традиційного устрою села, устрій нових дворів скоріше виглядав як мікрогосподарство колективного типу. На одному дворі зводили два будинки („гніздо”) для поселянина-господаря та його помічника із резервного ескадрону. У всіх населених пунктах садиба двох суміжних поселенських будинків займала в довжину 50 сажнів (106,68 м), а в ширину по лінії вулиці 25 сажнів (53,34 м) [9, л. 53–53 об.]. Відповідно забудова двору теж втрачала традиційний характер.

У кожному ескадронному селищі, крім 183-х дворів поселян-хазяїв, мало знаходитись ще 7 будинків ескадронного штабу: житло для офіцерів та непоселених унтер-офіцерів, ескадронна школа з каплицею та ескадронним комітетом, ескадронні лавки та пожежна команда, ескадронний манеж, стайні). Зазвичай цей комплекс розташовувався на площі визначеної форми посеред поселення ескадрону та виконував функції адміністративного центру [6]. Такий устрій ескадронного селища стосувався сукупного поселення всього поселеного ескадрону. Допускалося також розселення ескадрону частинами.

В окрузі 1-ї кірасирської у 1833–36 рр. були зняті топографічні плани всіх населених пунктів. Височайше затвердження нових планів затяглося майже на рік. Однією датою затверджувались усі плани селищ певного округу: 1-го округу – 24 грудня 1838 р., 2-го округу – 13 травня 1839 р., 3-го округу – 5 серпня 1839 р. та 4-го округу – 18 листопада 1839 р. Вочевидь реалізація проектів в округах кірасирської дивізії проходила

досить повільно, бо до 1847 р. тут були перебудовані лише 10 з 61 селища [11, с. 74–75].

Аналіз планування населених пунктів за допомогою супутникових інтерактивних мап онлайн (Google Maps) виявив збереження значної долі планувальних елементів в сучасних планувальних структурах міст та сіл Харківської та Луганської областей.

Опрацювання нових планів проводилось, як правило, колегіально за участі командирів різних рівнів, квартирмейстера, землемірів, [10, арк. 29–30]. Але затверджували їх у центральних органах управління військовопоселеною системою, як правило, за участі залучених спеціалістів відомих російські архітекторів з великим досвідом створення містобудівних ансамблів, перш за все В. П. Стасова та О. Є. Штауберта. Тому планування у військових поселеннях можна вважати результатом колективної праці місцевих та столичних фахівців.

За прикладом атласів зразкових проєктів, що видавалися на початку XIX ст. для приватного та громадського будівництва, у військових поселеннях також був складений загальний атлас зразкових креслень [7, л. 659; 8, л. 19, 27 об.], але проєкти розроблялись на кожний конкретний об'єкт.

Уніфікованість назв дозволила встановити загальний перелік об'єктів інфраструктури, наявний у всіх округах, та згрупувати їх у 8 функціональних груп за функціональною ознакою. Відмітимо, що такий поділ є дещо умовним. Загальний список об'єктів інфраструктури в Українському військовому поселенні. за весь період існування налічує понад 140 найменувань. Послуги з, гігієни та соціального піклування населенню надавали шпиталі, богадільні, лазні. Для здійснення функцій управління зводились будинки корпусного, дивізійного, полкових та ескадронних штабів, ескадронних та полкових комітетів, полкових та ескадронних чергувань. Для здійснення поліцейських функцій будувались пожежні команди, караульні, гауптвахти, кордегардії, будки та плац-форми караулів. Для проживання та квартирування зводили житлові будинки для солдатів та офіцерів, чиновників та священників, казарми, будинки для приїзду начальників. Утримання, підготовка та оновлення кінного складу полку відбувалось з використанням

стайнь, кінських заводів, кінських лазаретів, амунічників, фуражних магазинів. Освіту та підготовку військових кадрів та резервів здійснювали у школах, манежах або екзерцицгаузах, музикантських. Забезпеченню господарчої та виробничої діяльності поселеної та діючої частин слугували цейхгаузи, амунічники, майстерні, кухні, лазні, пекарні, пральні, торгові лавки, фуражні та хлібні магазини, провіантські магазини, комори, кошари, колодязі, волові парки, сараї, льохи, цегельні, вапнякові, черепичні заводи [4]. Загалом з 1825 до 1857 рр. у населених пунктах на території сучасної Луганщини було побудовано 1517 об'єктів, а за функціональними за групами : I-171, II-26, III-79, IV-393, V-409, VI – 100, VII – 241, VIII – 98. Всі селища забезпечувались культовими будівлями. У 1–4-х округах налічувалось 42 будівлі, з яких військовим поселенням було побудовано – 12 церков. Транспортна інфраструктура округів включала проїзні, комунікаційні та польові дороги, штучні інженерні споруди (мости, загати, греблі), дорожні вказівники та виконувала важливі комунікаційні функції.

Джерела та література

1. Атлас статистический округов Украинского военного поселения на 1852 год. Б. г., б. м., 118 с. **2. Атлас** статистический Украинского военного поселения за 1837 год. Б.г., б.м. 36 с. **3. Бучаста С. І.** Особливості перепланування населених пунктів Слобідсько-Українського (Українського) військового поселення. 1817–1857 рр. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 123. Чернігів: ЧНПУ, 2014. С. 94–100. **4. Бучаста С. І.** Склад інфраструктури Слобідсько-Українського (Українського) військового поселення кавалерії у 1817–1857 рр. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2014. № 7. С. 104–117. **5. Положение** о военном поселении регулярной кавалерии. Санкт-Петербург: Тип. Главного штаба его императорского величества по военному поселению, 1827. 77 с. **6. Правила** о разделении эскадронных штабных строений в различных видах поселения эскадронов, кроме совокупного. *Разные положения о военном поселении*. Кн. 2. Б/м, б/г, 1821. С. 1–4. **7. Російський** государственный военно-исторический архив (далі – РГВИА), ф. 405, оп. 1, д. 413, 863 л. **8. РГВИА**, ф. 405, оп. 3, д. 641, 229 л.

9. РГВИА, ф. 1073, оп. 1, д. 16. 165 л. **10. Центральний** державний історичний архів України, м. Київ, ф. 1352, оп. 1, спр. 41, 230 арк. **11. Цубенко В. Л.** Документи з історії військових поселень в Україні. Харків: „Видавництво САГА”, 2008. 376 с.

І. В. Верховод

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Донецький басейн у інтересах Бельгії (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.)

Інвестиції є одним із важливих рушіїв розвитку економіки, у якому зацікавлені й підприємства, й інвестори. Ця практика склалася більше століття тому й продовжує використовуватися дотепер. В історії України є приклад довгого та успішного інвестиційного партнерства, яке мало вплив на розвиток господарства в усіх регіонах, зокрема дало початок новому індустріальному центру – Донбасу. Чи найбільший вклад зробили капітали Королівства Бельгія.

У середині XIX ст. Бельгія була невеликою європейською країною із сильно розвинутою економікою. Цілком можна стверджувати, що країна пройшла стадію промислового перевороту і тепер потребувала сировинної бази і ринків збуту. Російська імперія ж була в промисловому значенні країною слабкою. Вона відставала від Заходу і цей розрив необхідно було подолати, чому сприяли т. зв. Великі реформи Олександра II. Царський уряд намагався швидко розбудувати в країні важку промисловість, прокласти шляхи сполучення. Втім, скарбниця не могла забезпечити такі витрати, тож вдався до залучення іноземних інвестицій.

Вперше в Україні бельгійці проявили себе у 1880 р., коли бельгійською компанією „Трамваї Одеси” було запущено трамвайну мережу в цьому місті. Бельгійський капітал в Україні спочатку проявив себе саме в транспортній галузі. Але з 1890-х рр., бельгійці почали змінювати свій основний вектор на промисловість Донецького басейну [1, с. 163–164].

Участь у розбудові підприємств Катеринославської губернії, до складу якої входила переважна частина Донбасу, взяла бельгійська компанія Cockerill разом із варшавським

сталеварним заводом Lilpop, Ray & Levenstein. У 1894 р. в організації Cockerill з'явилась власна філія – „Бельгійське товариство з експлуатації вугільних шахт Донецька – Алмазна”. Інші впливові бельгійські компанії – Societe Generale разом із Societe Angleur та Saint-Leonard Societe заснували „Російсько-Бельгійське металургійне товариство” у 1895 р. [2, с. 384–386].

Випробуваннями як для Донбасу окремо, так і для імперії загалом, стала економічна криза 1900–1903 рр. і пізніше – революція 1905–1906-х рр. „Весна народів”, хоч із запізненням на 50 років, таки настала в Російській імперії. Причиною стала згадана світова економічна криза, що вдарила по Європі та Америці. Але, якщо перші інші країни подолали наслідки кризи через три роки, то Російська імперія переживала стагнацію аж до 1909 р. Події ж народних заворушень стали першими в історії Донбасу випадками загальних робітничих страйків [1, с. 203].

По завершенні буремних подій 1905–1907 рр. бельгійці не почувались так впевнено, як раніше. Відносини із царатом охололи, населення ставилось до іноземців вороже, не останню роль грав елемент пропаганди націленої проти буржуазії.

Справжнім потрясінням в історії України (й Донбасу зокрема), а також Бельгії стала Перша світова війна, розпочата в серпні 1914 р. Бельгія опинилась в самому епіцентрі бойових дій з перших же днів війни. Поки Бельгія потерпала від німецького окупаційного режиму, Російська імперія почала переводити місцеві бельгійські підприємства на воєний лад. Проїшов рік, й надії на „блискавичну війну” зникли. Російська імперія, що майже збанкрутіла перестала виплачувати кошти, і бельгійці, що втратили батьківщину та попередній престиж, нічого не могли із цим зробити [3, с. 63].

Ситуація почала набирати обертів із Лютневою революцією і подальшим Жовтневим переворотом 1917 р. І якщо із Тимчасовим урядом ще можна було якось співпрацювати і домовлятися за підприємства Донецького басейну, то із більшовиками спільної мови не вдалось знайти.

Між тим на політичній арені постала нова держава – Українська Народна Республіка, яка воліла вирішити „Донбаське питання”. Бельгія не виказала УНР своєї лояльності, проте поставилась дещо стриманіше за країни Антанти.

Першопочатково УНР декларувала свою лояльність Антанті, а також заявила про те, що не буде відмовлятися від зобов'язань колишньої Російської імперії перед країнами Європи [4, с. 34–35].

Швидкий наступ більшовиків наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. призвів до того, що УНР пішла на мир із Четверним союзом, а також запросила її військ для звільнення територій. Таким чином бельгійці, які тяжіли до Антанти, втратили будь-які надії на подальшу співпрацю із УНР і вирішення питання із долею підприємств Донбасу. Протягом існування проницького Гетьманату відносини із Бельгією закономірно були заморожені, тож відновлена шляхом повстання під проводом Директорії УНР наприкінці 1918 р. була змушена вибудовувати відносини із бельгійцями наново.

Перша половина 1919 р. означилася встановленням більшовицької влади. Окупувавши Донбас, вони почали націоналізувати підприємства і займались конфіскацією коштів, ресурсів – всього що могло піти на користь світовій революції.

У цей час українські дипломати намагались укласти угоду з Бельгією, наголошували на можливості економічної співпраці, у т. ч. в економіці. Були складені проекти українсько-бельгійських торгівельних груп із питань поставки і обміну товарами між державами [5]. Але вирішальний наступ військ Польщі і Директорії в 1920 р. зазнав невдачі, тож радянська влада остаточно закріпилась і на Донбасі, й в Україні в цілому.

На той час план швидкої світової революції зазнав краху, тож радянська влада була змушена взаємодіяти з європейськими державами. Цьому сприяло й запровадження нової економічної політики (неп) [6, с. 236–237]. Втім виділяти гроші на відбудову заводів, які будуть належати державі, бельгійці не хотіли. Для них єдиною актуальною проблемою була втрата донбаських підприємств, будь-які інші теми сприймали як знуцання. Радянська ж сторона бачила вимоги європейців (декларовані, зокрема, на Генуезькій конференції) як повернення до дореволюційних порядків [6, с. 461–462].

Після відходу від непу наприкінці 1920-х рр. розвиток Донбасу дедалі більше набував рис форсованої індустріалізації [7, с. 247–248]. Для цього замість бельгійського, СРСР почав

використовував німецький капітал, розмінною ж монетою став український хліб. В цей час Бельгія дуже повільно відходила від кризи зумовленої Великою депресією, проблемою ставала зростаюча популярність комуністичної та фашистської ідеологій. В ситуації, що склалась, Бельгія все менше звертала увагу на старі протиріччя, все більше політиків виступали за нормалізацію відносин і визнання СРСР. Це не було не помічено в останньому й у відповідь було призупинено дію постанови про обмеження торгівлі (16 травня 1932 р.) [8, с. 320–321].

30 червня 1935 р. обидві країни зобов'язались визнати одна одну та розпочати економічні переговори. Держави погодились здійснити обмін посланцями та приступити до підписання торговельних угод [9, с. 428–429]

Таким чином, саме із бельгійськими підприємствами пов'язаний початок промислового перевороту, що спричинив появу перших металургійних і машинобудівних заводів. Втім бельгійці відреагували на події Революції 1905–1907-х рр., і Лютневої революції 1917 р. досить кволо. Подальша політика відносно дій більшовиків та СРСР на Донбасі теж не була послідовною, тож бельгійські підприємства в регіоні до середини 1930-х рр. було остаточно втрачено.

Джерела та література

1. Лазебник В. Сталь у степу. Погляд з України: Історичні нариси. Дніпро: АРТ-ПРЕС, 2017. 240 с. **2. Мошенский С.** Финансовые центры Украины и рынок ценных бумаг индустриальной эпохи. London. : Xlibris, 2014. 503 с. **3. Пеетерс В.** Сталь у степу. [К.] : [б. в.], [201-?]. 104 с. **4. Україна** в міжнародних відносинах ХХ століття / За ред. проф. Малика Я. Й. Львів : Світ, 2004. 468 с. **5. Попенко Я.** Діяльність дипломатичного представництва Директорії УНР в Бельгії та Нідерландах у 1919–1921 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького держ. ун-ту.* 2005. Вип. ХІХ. С. 188–197. **6. Документи** внешней политики СССР. М.: Политиздат, 1961. Т. 5. 808 с. **7. Калініченко В. В., Рибалка І. К.** Історія України. Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. Ч. ІІІ. 628 с. **8. Документи** внешней политики СРСР. М. : Политиздат, 1969. Т. 15. 868 с. **9. Документи** внешней политики СРСР. М. : Политиздат, 1973. Т. 18. 720 с.

В. С. Ветров
(ДІКЗ „Межибіж”)

Перше заселення Луганщини за археологічними даними.

Існуючі на цей час матеріали нижнього палеоліту в Україні поки не дозволяють впевнено реконструювати послідовність та етапи першого проникнення первісної людини на ці території. Однак наявність місцезнаходжень нижнього палеоліту в басейнах великих річок (Дністра, Південного Бугу та Сіверського Дінця) дає перспективу, на підґрунті їх подальшого дослідження, можливість широкого порівняння з матеріалами сусідніх територій. Вже очевидно, що на сході і заході України місцезнаходження нижнього палеоліту можуть бути співставні з європейськими пам'ятками і маркувати первинні етапи заселення України в межах від 1,2 млн. до 500 тис. років [16]. Саме такі місцезнаходження нижнього палеоліту позначають перші етапи заселення Луганщини. Вони відносяться до техніки олдована, або по-іншому, до технологічної моделі Mode 1.

Басейн Сіверського Дінця досліджувався в пошуках нижнього палеоліту нерівномірно. Якщо в верхній течії цілеспрямовані пошуки нижнього палеоліту не проводилися зовсім, то в середній течії протягом майже п'яти років автором проводилися такі роботи. В 2012–2014 р. роботи автора в складі Нижньопалеолітичної експедиції ІА НАНУ були спрямовані на окремий сектор робіт з матеріалами нижнього палеоліту. Таким чином було розпочато системне загальне дослідження місцезнаходжень нижнього палеоліту Вишневий Діл, Суходіл (Піонерське), Штурманське, Макарове в Луганській області. В середній течії Сіверського Дінця автором проводилися систематичні ро-відки, де метою було дослідження палеолітичних місцезнаходжень на яких використовували кварцитову сировину. Під час цих розвідок було виявлені і місцезнаходження нижнього палеоліту [7; 8; 2; 15].

Вишневий Діл. Пам'ятка знаходиться в 3 км на захід від с. Вишневий Діл Краснодонського району Луганської обл. Місцезнаходження Вишневий Діл було знайдено В. А. Скоріковим в 2006 р., обстежувалося В. С. Ветровим в 2008–2011 рр., було оглянуто в 2013 р. В. М. Степанчуком та С. М. Рижовим під час робіт Української нижнепалеолітичної експедиції на сході

України [7; 8; 2; 6; 15]. Археологічний матеріал Вишневого Долю представлений невеликою кількістю нуклеусів, серією виразних знарядь і численними відходами розщеплення сірого плитчастого пісковика. Крім нуклеусів з кварциту знайдені також чоппери, скребла, присутні численні невеликі за розмірами знаряддя, в тому числі й зубчасті на долькових відщепках. В цілому комплекс Вишневого Долю характеризується яскраво вираженим ранньопалеолітичним типологічним складом знарядь, відсутністю леваллуазьської і пластинчастої технік розщеплення каменю [3].

Суходіл (Піонерське). Місцезнаходження розташовано в 1,2 км на південь-схід від с. Піонерське (колишнє с. Суходіл) Станично-Луганського району Луганської області [11]. Перші знахідки кварцитових артефактів тут були зроблені в 30-х роках ХХ ст. А. С. Альбрехтом. З 2011 р. В. С. Ветровим і В. А. Скоріковим на цій ділянці зафіксовано більше 20 палеолітичних місцезнаходжень, в тому числі і з матеріалами нижнього палеоліту [1]. Всі ці місцезнаходження введені в науковий обіг під загальною назвою „Піонерське” з індивідуальними порядковими номерами [9]. Перші найбільш давні знахідки в районі с. Піонерське, були зроблені В. А. Скоріковим у червні 2011 р. Надалі ним проводився систематичний цільовий пошук таких артефактів. Цей, найбільш давній корпус знахідок, вводиться їм в науковий обіг під назвою Суходіл – як данина пам’яті А. С. Альбрехта, першого дослідника знахідок поблизу с. Піонерське [13; 14]. В. А. Скоріковим знайдено близько 200 артефактів ранньопалеолітичного вигляду, з них близько 40 на різнотипних гальках. Переважну частину колекції займають чоппери і чоппінгі, високі скребла та сколи. В 2014 р. В. С. Ветровим був закладений шурф на ділянці місцезнаходження Піонерське-2, яке розташовано в південно-західному секторі місцезнаходження Суходіл. В четвертому культуровмісному шарі Піонерського-2 були знайдені одинарні і атипові чоппери на крем’яних та сілісидових гальках і фрагментах кварциту [5]. Таким чином був зафіксований комплекс місцезнаходжень з виразними олдуванськими артефактами.

Штурманське. Місцезнаходження Штурманське розташоване на східній околиці м. Луганська, в декількох сотнях метрів на північ від злітної смуги Луганського вищого військового авіаційного училища штурманів. Місцезнаходження виявлене

В. А. Скоріковим в 2012 р., оглянуто автором в 2013–2014 рр. На місцезнаходженні проводився тільки збір підйомного матеріалу. Інвентар Штурманського представлений олованськими матеріалами, а саме чопперами, чоппінгами, знаряддями із зигзагоподібними кромками, оббитими відщепами, фрагментами галькової сировини та нуклеусами з декількома негативами сколювання [13, с. 180–181].

Макарове. Місцезнаходження виявлені В. С. Ветровим на східній околиці с. Макарове Станично-Луганського району Луганської області. На даний момент на цій ділянці виявлено три локалізованих місцезнаходження на відстані близько 100 м один від одного. Колекція підйомного матеріалу Макарове-1 на 2014 р. складала близько 2500 артефактів.

У комплексах переважають масивні рублячі знаряддя: чоппери, чоппінги і скребла, які сформовані грубою оббивкою, що дуже характерно для типових пам'яток раннього палеоліту. Присутні різноманітні форми зубчастих знарядь. Геоморфологічні умови макарівських місцезнаходжень і особливості знайденої на них кварцитової сировини досліджувалися геологами С. П. Кармазиненко, В. Г. Пазиничем, В. Й. Манічевим [10; 12]. В останні роки, під час проведення АТО, на площі місцезнаходжень був розташований блок-пост ВСУ і велися активні бойові дії, що завдало значної шкоди пам'ятці.

Таким чином, на сході України зафіксована серія місцезнаходжень нижнього палеоліту, яка є однією з найбільш ранніх в межах Східної Європи. Тому можна стверджувати, що Луганщина є однією з найбільш ранніх територій заселення України первісною людиною.

Джерела та література

1. Vetrov, V. 2015. Preliminary Study of Lugansk Paleolithic Micro-region of the East of Ukraine [online] *The Sheffield Graduate Journal of Archaeology*, 14, p. 1–11. <https://assemblagejournal.files.wordpress.com/2015/12/vetrov-2015.pdf>. **2. Ветров, В. С.** 2012. Раннепалеолитические местонахождения Среднего Подонковья. „Кадырбаевские чтения – 2012”. Матер. III Междунар. науч. конф. Актобе, Казахстан, 14–15 ноября 2012 г. Актобе: Актюбинский областной центр истории, этнографии и археологии, с. 20–27. **3. Ветров, В. С.** 2014. Раннепалеолити-

ческие местонахождения с кварцитами Вишневый Дол, Макарово, Пионерское, Красный Деркул в Среднем Подонцовье. В: Погорелец, О. (ред.). *Научный вестник “Меджибож” 1’2014*: Местонахождение “Меджибож” и проблемы изучения нижнего палеолита Восточноевропейской равнины. Сб. науч. статей под ред. В. Н. Степанчука. Ч. 2. Тернополь: ООО „Терно-граф”, с. 165–176. **4. Ветров, В. С.** 2014. Технология расщепления кварцита нижнепалеолитического местонахождения Макарово-1. *Вестник Омского университета. Серия „Исторические науки”*, 3 (3), с. 65–76. **5. Ветров, В. С.** 2015. *Отчет о разведках на территории Станично-Луганского района Луганской области в 2014 г.* Киев: ИА НАНУ, 49 с. **6. Ветров, В. С.,** Кармазиненко, С. П., Маничев, В. И. 2013. Предварительное комплексное геоархеологическое исследование Луганского палеолитического микрорегиона. В: Бердников, И. М., Липнина, Е. А. (ред.). *Евразия в кайнозое. Стратиграфия, палеоэкология, культуры.* Матер. 2-й Всерос. науч. конф.: Фундаментальные проблемы формирования разнообразия палеосреды и палеокультур Евразии. Смена парадигм, 2. Иркутск: Изд-во ИГУ, с. 51–59. **7. Ветров, В. С.,** Скориков, В. А. 2010. Местонахождение каменного века Вишневый Дол. В: Василенко А. И. (ред.). *Проблемы охраны и изучения памятников археологии степной зоны Восточной Европы.* Луганск: Глобус, с. 265–271. **8. Ветров, В. С.,** Скориков, В. А. 2011. Предварительные результаты исследования раннепалеолитического местонахождения Вишневый Дол. В: Байтанаев, Б. А. (ред.). *„Археология Казахстана в эпоху независимости: итоги, перспективы”.* Матер. Междунар. науч. конф., посвящ. 20-летию нез-ти Республики Казахстан и 20-летию института археологии им. А. Х. Маргулана. Т. 1. Алмата, Казахстан, 12-15 декабря 2011. Алмата: Институт археологии им. А. Х. Маргулана, с. 171–177. **9. Ветров, В. С.,** Степанчук, В. Н. 2014. *Отчет о проведении стационарных исследований стоянки Пионерское-1А на территории Станично-Луганского района Луганской области в 2013 г.* Киев: ИА НАНУ, 58 с. **10. Ветров, В. С.** 2014. Роботи Луганського загону нижньопалеолітичної експедиції. В: Болтрик, Ю. В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2013.* Киев: ІА НАНУ, с. 163–164. **11. Кармазиненко, С.,** Ветров, В. 2013.

Палеопедологічна характеристика плейстоценових відкладів на палеолітичному місцезнаходженні Піонерське-1 Луганської області. В: Біланюк, В. І., Іванов, Є. А. (ред.). *Географічна наука і практика*: Матер. міжнар. наук. конф., присв. 130-річчю географії у Львівському університеті. Т. 2. Львів, Україна, 16-18 травня 2013 р. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, с. 229–233. **12. Пазинич, В. Г.**, Ветров, В. С. 2014. Геолого-геоморфологические условия нижнепалеолитических местонахождений Макарово 1-3 в Среднем Подонцовье. В: Бердников, И. М., Липнина, Е. А. (ред.). *Евразия в кайнозое. Стратиграфия, палеоэкология, культуры*, 3. Иркутск : Изд-во ИГУ, с. 95–114. **13. Скориков, В. А.** 2014. Галечные орудия в раннепалеолитических местонахождениях Среднего Подонцовья. В: Погорелец, О. (ред.). *Научный вестник “Меджибож” 1’2014*: Местонахождение “Меджибож” и проблемы изучения нижнего палеолита Восточноевропейской равнины. Сб. науч. статей под ред. В. Н. Степанчука. Ч. 2. Тернополь: ООО „Терно-граф”, с. 177–189. **14. Скоріков, В. А.** 2015. Ранньопалеолітичне місцезнаходження Суходол у Середньому Подонцов’ї. *Археологія*. 3, с. 44-58. **15. Степанчук, В. М.**, Рижов, С. М., Левчук, П. О., Ветров, В. С. Ямада, М., Суда, Й. 2014. Роботи нижньопалеолітичної експедиції (НПЕ). В: Болтрик, Ю. В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2013*. Київ : ІА НАНУ, с. 260–261. **16. Степанчук, В. М.**, Ветров, В. С., Скоріков, В. А. 2017. Дослідження нижнього палеоліту рівнинної України: огляд поточних даних. В: Залізняк, Л. Л. (ред.). *Кам’яна доба України*: Зб. наук. статей, 17–18, Київ: Видавець Олег Філюк, с. 48–65.

В. О. Власенко

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Проекти шлюзування Сіверського Дінця на початку ХХ ст.

Річка Сіверський Донець завжди приваблювала до себе мешканців краю. Із розвитком промисловості в ХІХ ст. зріс інтерес до використання його водних ресурсів із транспортною метою. Постало питання про коливання рівня води в Дінці, почалися його дослідження. Хоча перші зйомки та нівелювання

річки відносяться до початку століття, але тільки в 1863 р. з'являються її більш-менш детальні гідрографічні плани [6].

Інтенсивний розвиток промисловості Донецького басейну у другій половині XIX ст. актуалізував потребу у водному шляху. На це звернув увагу й відомий вчений Д. І. Менделєєв, який вважав, що саме тут місце для їх розвитку. Він пропонував використати відносно дешевий водний шлях для забезпечення експорту вугілля через судноплавство Дінцем. Цю думку він виклав у 1888 р. у своїй роботі „Майбутня сила, що спочиває на берегах Сіверського Дінця” [2].

На той момент судноплавство на Дінці було представлене тільки човнами, які використовувалися для місцевих перевезень. Для руху ж великих суден треба було провести великі роботи, зокрема, поглибити русло та збудувати шлюзи – гідротехнічні споруди для забезпечення переходу суден між водними басейнами з різними рівнями води в них.

Тільки на початку XX ст. рішення про його необхідність шлюзування Сіверського Дінця прийняло Міністерство шляхів сполучення. Планувалося на першому етапі створити шлюзований водний шлях до станиці Гундаровської, на другому – до Лисичанська, а на третьому – до Ізюма [4].

Передбачалося будівництво 20 гребель зі шлюзами, мали досягнути глибини Дінця в 5 футів (бл. 1,52 м). Підприємці планували збудувати 15 буксирних і 5 пасажирських пароплавів, а також 100 барж. Для роботи з вантажами між Ізюмом і гирлом Сіверського Дінця мали обладнати 12 пристаней. Судноплавство хотіли зробити вільним, тобто дати доступ до нього всім бажаючим за умови сплати збору на відшкодування витрат з проведення шлюзування [3].

Створення проекту шлюзування Сіверського Дінця взяв на себе гідротехнік, професор Петербурзького інституту інженерів шляхів сполучення Нестор Платонович Пузиревський [7]. Його проект мав на меті поєднати по воді Харків і Донецький басейн з портом Ростова. Краєзнавець та історик М. Меценко зазначає, що необхідної глибини передбачалося досягти *„за допомогою шлюзування, завдяки застосуванню різних типів розбірних гребель. Греблі передбачалося розташувати, за можливості, на мілководді. Деякі шлюзи планувалося облаштувати в річці*

дешевим способом, але їх не могли застосувати в багатьох місцях через вузькість і звивистість Сіверського Дінця” [3].

Для дослідження течії Дінця було відправлено експедицію, яка мала вивчити місця зведення запроектованих споруд, встановити водомірні пости та зібрати інші відомості. Її результати було опубліковано в спеціальному звіті [1; 5].

21 червня 1910 р. були виділені кошти на будівництво першої черги шлюзованої системи – від гирла Сіверського Дінця до станиці Гундаровської. [1]. Очолив роботи, які тривали з травня 1911 р. до осені 1913 р., інженер шляхів сполучення Ф. Левандовський. 5 липня 1914 р. Сіверсько-Дінецьку шлюзовану систему було офіційно відкрито. Після будівництва першої ділянки мало було початися спорудження наступних трьох шлюзів. Останній проектувався у Станиці Луганській біля гирла річки Лугань, що впадала у Сіверський Донець для забезпечення доступу до судноплавства Луганська [4]. Однак початок Першої світової війни та подальші революційні події не дали продовжити реалізацію проекту.

Втім вже в ході революції було створено ще один проект шлюзування Сіверського Дінця. У серпні 1918 р., за Української Держави, до будівельного відділу губернського управління Харківщини звернулися директор заводу Російського товариства „Всеобщая компания электричества” Г. В. Осіпов, будівельник Ф. Г. Шеффель та присяжний повірений П. П. Кульжинский з проханням надати дозвіл на обстеження долини і русла Сіверського Дінця від Печеніг Вовчанського повіту *„униз на скільки потрібно буде для сполучення мілкосидячими вантажними суднами до місця припустимого шлюзування рр. Сіверського Дінця, Уди, Лопані та Харків з прилягаючими басейнами в окрузі 25 верст (бл. 2,7 км) від русла річки з мінімальною глибиною води 0,70 сажні (бл. 1,5 м) і ширину по дну річки до 5 сажнів”* (бл. 11 м.) [8, арк. 2 – 2 зв.]. В якості аргументу на користь складання кошторису та проекту майбутнього будівництва використовували необхідність сполучення Донецького басейна з торгівельним і промисловим осередком – містом Харків [8, арк. 2]. Відповідний департамент Міністерства шляхів надав дозвіл на виконання досліджень 12 жовтня 1918 р. [8, арк. 15]. Подальші події не дали продовжити розробку цього проекту.

Таким чином, через те, що повністю реалізувати жоден проект шлюзування не було можливості, на початку ХХ ст. вирішенням транспортних питань регіону замість водного шляху стало розширення мережі залізниць.

Джерела та література

1. Изыскания реки Северного Донца 1904-1908 гг. и проект устройства водного пути от Харькова и Белгорода до впадения Донца в Дон: отчет Н. Пузыревского, инж. пут. сообщ. СПб: Упр. вн. вод. пут. и шоссейн. дорог, 1910. **2. Менделеев Д.** Будущая сила, покоящаяся на берегах Донца. *Д. И. Менделеев. Сочинения.* Л.-М.: Изд-во АН СССР, 1949. Т. 11. Топливо. С. 53–207. **3. Меценко М.** Нереализованный проект шлюзування Сіверського Дінця. URL: <http://greentour.dn.ua/history/shlyuzuvannya-dintsya.html>. **4. Немного** из истории Луганска. URL: <https://mikul-a.livejournal.com/337403.html>. **5. Отчет** по исследованиям рек и изысканиям соединительных водных путей, произведенным партиями Управления внутренних водных путей и шоссейных дорог и округов и путей сообщения. СПб: Упр. внутр. водных путей и шос. дорог, 1912–1916. **6. Ресурсы** поверхностных вод СССР. Т. 6: Украина и Молдавия. Вып. 3: Бассейн Северского Донца и реки Приазовья / Под ред. Каганера М. С. Л.: Гидрометеиздат, 1967. 492 с. **7. Северный** Донец и проект его шлюзования: с чертежами и картой / сост. Н. П. Пузыревский. Санкт-Петербург, 1904. **8. Центральний** державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2200. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 2, 15.

М. В. Гончаров

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

„Трійка” Ворошиловградської області та особливості її діяльності в 1938 р.

У останні роки в українському суспільстві значно поширився інтерес до радянської епохи, зокрема часів правління Й. Сталіна. Злочини того часу проти громадян СРСР почали широко досліджувати. Каталізатором цього процесу стало оприлюднення архівів СБУ, що викликало звернення дослідників до даної теми. Архіви містять у собі масу раніше секретних

документів, пов'язаних з репресіями, зокрема з епохою „Великого терору” 1937–1938 рр. та діяльністю репресивних органів того часу, зокрема сумнозвісних особливих „трійок”.

Особлива „трійка” – головний орган позасудового винесення вироків у СРСР в добу „Великого терору” 1937–1938 рр., часу значного посилення репресій проти громадян Радянського Союзу незалежно від їх становища в суспільстві. Головною задачею „трійки” було винесення вироків затриманим за „антирадянську діяльність”, яка майже завжди виникала нізвідки. У компетенції „трійки” було засудження людини до ув'язнення в таборах або смертного вироку. Така „трійка” існувала в кожній області країни.

Ворошиловградську (тепер – Луганську) область було виділено з Донецької наказом Президії Верховної Ради СРСР від 3 червня 1938 р. Тож тільки із зазначеної дати на Луганщині створюються свої репресивні органи, в тому числі й власне обласне УНКВС, а разом із нею й „трійка”.

Ворошиловградська обласна „трійка” досить складне для вивчення явище, як і все, що пов'язане з репресивними органами новоутвореної області. Наразі збережені матеріали щодо її діяльності розрізнені та неповні. Ризикнемо припустити, що через неповноцінний спочатку склад НКВС та неналагоджену роботу органу, деякі документи або не склалися зовсім, або ж не все виходило за кордони обласного управління НКВС.

Щодо початку роботи „трійки” області є така версія. Український історик Ольга Довбня у своїй роботі вказує, що обласна „трійка” функціонувала з 9 до 27 вересня 1938 р. та провела десять засідань, на яких засудили до розстрілу із конфіскацією майна 1226 осіб [2, с. 265].

По своїй структурі „трійка” області була звичайною, адже її склад був регламентований та змінювався відповідно до змін на встановлених посадах. Туди входило три особи – керівник управління НКВС СРСР по області, секретар обкому ВКП(б) і прокурор області. Втім на Луганщині й у цьому були особливості.

Очільником „трійки” 9 та 10 вересня був начальник УНКВС по Сталінській (тепер – Донецькій) області П. Чистов, а лише з 13 вересня її роботу начальник УНКВС Ворошиловградської області Г. Коркунов. Усі протоколи „трійки” підписані

також секретарем Ворошиловградського обкому КП(б)У П. Любавіним, прокурором області П. Нощенком та секретарем „трійки” В. Поповим. За час головування Г. Коркунова „трійкою” було засуджено до розстрілу з конфіскацією майна 845 осіб [2, с. 265].

Тепер потрібно розібратися з особливостями „трійки”.

По-перше, ще раз звернемо увагу на неорганізованість УНКВС після виділення області. Цікаво, що на наступний день після початку роботи Г. Коркунов заарештовує десятки працівників оборонного заводу № 60 та виявляє 1400 осіб „антирадянського та соціально-чужого елемента” [2, с. 261], але не може організувати роботу головного несудового репресивного органу, що виглядає досить дивно.

Звернемо увагу, що на кожну область НКВС СРСР виділяв певні „ліміти” на арешти та розстріли, в які репресивним органам потрібно було вкладатися. „Довідка про використання лімітів особливими трійками при обласних управліннях НКВС – УРСР” [1, арк. 68] від 25 серпня 1938 р. свідчить про те, що „трійки” закінчили роботу 10 травня та „ліміти” були виконані. І дійсно, згідно архівних даних 11 травня 1938 р. в 1 час 20 хв. наркому НКВС УРСР О. Успенському надійшов кінцевий звіт щодо роботи „трійок” [1, арк. 17]. Але вже 25 травня О. Успенський у зв’язку з поновленням роботи „трійок” почав підтверджувати їх склад по областях [1, арк. 23]. Вже 11 червня 1938 р. очільник НКВС СРСР М. Єжов особисто затвердив склад обласних „трійок” для поновлення їхньої роботи. Усіх, крім Ворошиловградської. Але якимось чином 21 червня 1938 р. Г. Коркунову, який став начальником НКВС області лише 25 червня, надали ліміт 1-ї категорії на 1200 осіб, спеціально для зачистки вугільних шахт від „антирадянського елемента” й наказали „до роботи приступити негайно” [1, арк. 62]. Досить дивно, враховуючи той факт, що у Ворошиловградській області тоді ще не було ані начальника УНКВС, ані, звісно, „трійки”.

Залишається тільки думати, що О. Успенський, не знаючи хто буде начальником УНКВС області, завчасно виділив йому ліміт, адже репресії не будуть чекати й до роботи треба приступити негайно. Можна також припустити, що за виконання лімітів певний час відповідала „двійка” яка складалася із

заступника начальника НКВС по області та прокурора, які вже були призначені на посади 4 червня 1938 р. особисто О. Успенським, але яким чином в документі фігурує прізвище Г. Коркунова до кінця не відомо.

По-друге, як зазначалося, „трійка” області функціонувала з 9 по 27 вересня 1938 р. Важливо зазначити, що 31 серпня Ворошиловградська область вже активно фігурувала у довідках про кількість справ, які підлягали розгляду на Особливій нараді при НКВС СРСР та слуханню на Військовій колегії. В свою чергу, роботу обласної „трійки” було вперше відображено в статистиці тільки 26 вересня, коли загалом за два дні по Україні було засуджено 2231 особи [1, арк. 105], а в статистиці за 28 вересня Ворошиловградська область присутня [1, арк. 107]. У звіті від 1 жовтня 1938 р. „Про засуджених Особливою трійкою при обласних управліннях НКВС УРСР в порядку наказу № 00606” у період з 19 по 29 вересня Ворошиловградська область має найменший показник – 185 осіб (для порівняння – у Сталінській області було засуджено 1136 осіб) [1, арк. 110]. Але в звіті О. Успенського М. Єжову та Л. Берії датованому 29 вересня Ворошиловградська „трійка” вже не працювала [1, арк. 114]. У звітах по роботі обласної „трійки” Луганщини більше не було, а справи розглядалися лише Військовою колегією та на Особливій нараді при НКВС СРСР. Тож, фактично „трійка” працювала з 9 до 28 вересня 1938 р.

Останнє, на що варто звернути увагу, це те, що очільником „трійки” 9 та 10 вересня був начальник УНКВС по Сталінській області П. Чистов, а тільки з 13 вересня її роботу очолив Г. Коркунов, хоча останній перебував на посаді начальника НКВС по Ворошиловградській області ще з 25 червня (81 день). Насправді, пояснення цьому просто немає, навіть прокурор Ворошиловградської області П. Нощенко не міг пояснити, чому П. Чистов деякий час залишався головою „трійки” по Ворошиловградській області [2, с. 265].

Щоб зрозуміти, що після розділення Донецької області 3 червня 1938 р. на дві області репресії й близько не наблизилися до рівня попереднього року, потрібно зіставити дві цифри – 1226 та 845. Це кількість засуджених до розстрілу осіб спочатку загалом разом з П. Чистовим – 1226 [2, с. 265], та кількість

засуджених до розстрілу осіб тільки за Г. Коркунова – 845. Так ми з'ясуємо, що за 2 дні керування „трійкою” П. Чистовим та ще 2 без нього було розстріляно 381 особу, що становить 32,18% від загальної кількості, але нагадаємо, що це кількість розстріляних за 4 дні. Тобто, щоб досягти такої ж результативності як донецькі чекісти, Г. Коркунову знадобилося майже 8 днів.

Загалом після виокремлення Ворошиловградської області зі стаду Донецької репресії значно ослабли (у порівнянні з іншими, звісно). Це може пояснюватися поганою координацією роботи УНКВС та „трійки” області, адже Г. Коркунову не вдалося перевищити своїх колег по службі. І це „заслуга” саме Г. Коркунова, оскільки за нашими підрахунками, він досяг схожої результативності як той же П. Чистов, у майже двічі довший період часу. Також динаміка репресій на Луганщині в період „Великого терору” може бути пов'язана з тим, що сама „трійка” за документами діяла лише наприкінці цього періоду.

Джерела та література

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 16, оп. 1, спр. 264, 234 арк. **2. Довбня О.** Притягнення співробітників УНКВС по Ворошиловградській області до кримінальної відповідальності за порушення „соціалістичної законності” під час „Великого терору”. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2015. № 2 (45). С. 258–298.

Д. В. Гуряк

(ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка)

Культурне життя німців Луганщини в 1920–1930 рр.)

У сучасній історичній регіоналістиці зростає науковий інтерес до вивчення проблеми колонізації та подальшого розвитку національних меншин на території України. Окремим аспектом цієї проблеми є історія німців-колоністів на Луганщині, зокрема їх культурного розвитку протягом 1920–1930-х рр.

Протягом 1920–1930-х рр. територія сучасної Луганщини нараховувала 37 німецьких та 3 змішані колонії, які були розміщені на території семи районів Луганської та Старобільської округ. У 1924 р. радянська влада УРСР створює додатково п'ять німецьких національних районів. Серед них і

Люксембурзький район Луганської округи. У 1926 р. було створено чотири німецькі сільради – Мирська з населенням 1218 мешканців, Олександрівська з 667 мешканцями, Іванівська з 957 мешканцями та Тузлово-Грюнфельдська з 537 мешканцями [1, с. 598]. Загалом зі 159-ти сільських рад Луганської округи лише 5 були німецькими. У сільських радах інтереси німців представляли переважно незаможники та середнє селянство. Загалом же луганські німці через релігійне ставлення до лютеранства та негативне відношення до радянської політики не брали активну участь у громадському житті [3, с. 127–128]. Урядовці ж тодішніх радянських, партійних та адміністративних органів не завжди були здатні вирішувати досить складні питання, які виникали у сфері національних відносин та міжконфесійних взаємин національних меншин [4, с. 138].

Одним з головних питань в межах національно-культурного та соціально-побутового життя німців Луганщини було релігійне. Ще маніфестами Катерини II від 4 грудня 1762 р. наголошувалося, що іноземні колоністи отримують право на „*вільне відправлення віри згідно їх статуту та обрядів безперешкодно*”. За цими маніфестами колоністи мали право будувати церкви, дзвіниці та мати своїх пасторів [4, с. 138].

Основною релігією луганських німців було лютеранство. Крім того, з 1920-х рр. активно діяли представники католиків, баптистів і менонітів, створювались їхні релігійні організації. Проблемним було питання військової служби для менонітів, чий погляд ї ї забороняли. Питання було вирішене шляхом заміни армійської служби роботами в державних структурах господарства по три місяці, протягом 8 років [3, с. 130].

Разом з тим в ході антирелігійної кампанії відбувалася боротьба й з релігійністю німців. Проводилися антирелігійні мітинги, громадські суди, агітація велася через клуби, кіно, школи, радіо, періодику, тощо. Після проведення антирелігійної кампанії 1933 р. на Луганщині діяло лише 9 офіційно зареєстрованих релігійних груп лютеран-євангелістів [3, с. 130].

Щодо освіти, то частина німецьких шкіл функціонували ще в імперській час. Навчання там велось двома мовами. У звіті бюро Донецького губернського комітету КП(б)У за 1925 р., зазначається те, що становище національних меншин, зокрема й

німецької, є нестабільним [3, с. 129]. Тож поступки в освітніх програмах зберігалися для підтримки культурно-національних потреб німців та складання підґрунтя для проведення агітаційно-пропагандистської діяльності серед луганських німців.

Станом на 1924 р. в Луганській окрузі діяло 19 німецьких початкових шкіл, де навчалося 625 учнів та працювало 19 вчителів [2, с. 61]. Викладання велося німецькою мовою. У 1930 р. функціонувало 24 німецькі чотирирічні школи та одна семирічна, в яких навчалося 711 учнів у віці 8–12 років. А у 1938 р. у Ворошиловградській області діяли 1 середня, 4 семирічні та 31 початкова німецькі школи. Крім того, у звичайних школах діли 5 німецьких класів. Рівень освіти німців загалом, за висновками А. Климова та Т. Анпілогової, був кращим, ніж в інших національних меншинах Луганщини [3, с. 129].

Проблемою ставала відсутність або низька кваліфікація педагогів, що пояснювалося критеріями підбору вчителів лояльних до радянської влади, з яких більшість мала лише початкову освіту. Із доповідної записки про роботу серед національних меншин за 1925 р.: *„Питання про вчительство нацмен досі є болючим для нацмен школи... Брак учителів взагалі не дає можливості розгорнути потрібної шкільної мережі нацмену, а також примушує використовувати некваліфікованих учителів”* [Цит за: 3, с. 129].

Становище луганських німців стабільно погіршувалося протягом 1930-х рр. Внаслідок колективізації німецькі поселення почали занепадати, посилювалося переслідування їхньої релігії, що викликало протести і змушувало німців виїжджати. Масові репресії торкнулися й німецької національної меншини. До кінця десятиліття німецькі адміністративно-територіальні одиниці, їхні навчальні та культурно-освітні заклади в області було ліквідовано. Етнічні німці в 1937 р. були віднесені до ворожих елементів, тоді ж почалася перша їх депортація, здійснювана жорстокими методами.

Наприкінці 1930-х рр. німецькі колонії в Україні остаточно ліквіднуються. За ухвалою ЦК КП(б)У всі національні райони та сільради було перетворено на звичайні райони та сільради. Останню крапку в німецькій сторінці історії Луганщини було поставлено в часи Другої світової війни. У зв'язку з нападом

Німеччини на СРСР Державний комітет оборони 22 вересня 1941 р. ухвалив постанову „Про переселення німців із Запорізької, Сталінської та Ворошиловградської областей”, за якою у вкрай стислий термін (протягом 25 вересня – 10 жовтня), не дозволивши узяти із собою майже нічого, з області до Казахської РСР було депортовано близько 5,5 тис. німців, які ще залишались на Луганщині. До 1942 р. процес суцільної депортації німців було завершено [3, с. 131].

Отже, проаналізувавши інформацію можна зробити висновок, що протягом 1920–1930-х рр. німці Луганщини цілком зберігали своє культурне середовище, яке забезпечувалося підтримкою релігії та освіти. Вони стабільно розвивалися протягом 1920-х та початку 1930 рр., коли відбувається поступове згортання німецької культурної автономії аж до повної її ліквідації та примусової депортації всієї спільноти.

Джерела та література

1. Айфельд А., Мартиненко В. Етнічні німці України під час Другої світової війни і в повоєнні роки. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.* : у 2-х кн. К. : Наукова думка, 2011. Кн. 1. С. 595–644. **2. Німці в Україні 20 – 30-ті рр. XX століття.** Збірник документів державних архівів України / Упоряд. Л. В. Яковлева, Б. В. Чирко, С. П. Пишко. К., 1994. 244 с. **3. Климов А., Анпілогова Т.** Становище німецької етнічної спільноти на Луганщині у 20–30-ті рр. XX ст. *Краєзнавство*. 2012. № 3. С. 127–132. **4. Сиволапов В.** Німецькі колонії на терені Луганської округи у 20–30-ті роки XX століття. *Етнічна історія народів Європи*. 2004. Вип. 16. С. 137–140.

О. А. Забудкова

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Олена Петрівна Радакова –

історик, етнограф, громадська діячка

Останніми роками історія Луганщини привертає значну увагу дослідників, хоча достатнім рівень її вивчення назвати ще важко. Тим не менш, відомими стають все більше фактів, історичних об’єктів та осіб, які пов’язані з найсхіднішим регіоном України. До таких осіб, незаслужено забутих до наших

днів, належить і Олена Петрівна Радакова – український історик, етнограф та громадська діячка кінця XIX – початку XX ст., життя та діяльність якої були безпосередньо пов’язані з Луганщиною.

Народилася Олена в 1869 р. в Слов’яносербському повіті Катеринославській губернії в дворянській родині Єленевих. У 1887 р. із золотою медаллю закінчила 2-гу жіночу гімназію в Харкові [1, с. 3]. Одразу після цього вийшла заміж за Віктора Миколайовича Радакова (1864–1929), родина якого мешкала по сусідству [15, с. 92]. Після випуску Віктора з Харківського університету в 1888 р. подружжя вирушає в Париж, де він продовжує навчання в Сорбонні та Колеж де Франс [2, с. 39].

Узялася до навчання й Олена. Письменник Григорій Квасницький свідчив, що в Парижі вона познайомилася з видатним антропологом та етнографом Федором Вовком *„і під його доглядом взялась до вивчення археології, антропології та етнографії”*. Він припускав, що *„не без впливу д. Вовка вона звернула пильну увагу на українство”* [3, с. 2]. Відомо, що Олена листувалася з ученим з 1888 р., обставини їх знайомства залишаються невідомими. За сприяння Ф. Вовка, який тоді працював у Антропологічній школі при Сорбонні та був членом Паризького антропологічного товариства, Олена прослухала лекції від провідних французьких вчених, зокрема одного з основоположників сучасної наукової археології Габрієля де Мортільє, який став її улюбленим лектором [1, с. 3].

Після повернення з Європи в 1890 р. Віктор Радаков стає адвокатом, потім починає діяльність в Слов’яносербському земстві, а з 1896 р. стає головою земської управи [2, с. 41]. Олена ж робить перші кроки в науку під керівництвом харківського історика Дмитра Багалія. На жаль, систематична наукова робота для неї виявилася неможливою, оскільки близько 1892 р. Олена захворіла на туберкульоз [1, с. 3]. Разом з тим, навіть та кількість робіт, яка нею була створена, дозволила українському історику О. Оглобліну назвати О. Радакову, разом з М. Плохинським, Д. Мілером та В. Барвінським, учнями Д. Багалія, які своїми працями з історії Гетьманщини зробили цінний вклад в українську історіографію [4, с. 94].

Першою відомою роботою О. Радакової стала стаття, написана на основі матеріалів історичного архіву при

Харківському університеті – „Гетман Даниил Апостол в роли колонизатора” (1891) [7]. Не пізніше 1892 р. Олена Петрівна стає членом Харківського історико-філологічного товариства, де презентувала роботу, присвячену роботам українських козаків під час створення Ладозького каналу в 1720 р. У 1896 р. їй було доопрацьовано та надруковано в Записках Наукового товариства імені Шевченка у Львові під редакцією Михайла Грушевського [10]. Пізніше Олена Петрівна також публікувалася в цьому виданні, надаючи як свої розвідки, так і рецензії. У 1897 р. М. Грушевський запропонував їй стати членом товариства, проте чи було доведено справу до кінця невідомо [16, арк. 18].

З середини 1890-х рр. Олена регулярно *„заглядала до архіву за якою-небудь довідкою з української історії, інтерес до якої вона зберігала незмінно”* [13, с. 3]. Результатом роботи стала доповідь „О ревизиях в Малороссии в XVIII столетии”, представлена авторкою на XI археологічному з’їзді в Києві в 1899 р. та надрукована в його трудах [8].

Змушена за станом здоров’я проходити постійне лікування в Європі, Олена Петрівна продовжувала навчання. Зокрема, наприкінці 1890-х рр. прослухала ще один курс лекцій з антропології, тепер вже в Берліні [1, с. 3]. В цей час сферою її інтересів стає етнографія, у першу чергу – рідного краю.

У ході підготовки XII археологічного з’їзду в Харкові О. Радакову було залучено до збирання матеріалів для етнографічної виставки. У 1900 р. вона здійснила експедицію в Старобільський повіт [9]. Підготовану за її результатами статтю нею було надруковано в збірці „Матеріали до українсько-руської етнології”, що вийшла у Львові в 1905 р. [12].

Наступного 1901 р. О. Радакову було здійснено етнографічний опис українського населення Катеринославської губернії [11]. Два літніх місяці 1901 р. вона працювала в Слов’яносербському, Катеринославському, Верхньодніпровському та Новомосковському повітах. За час експедиції вона збрала для етнографічної виставки 200 предметів домашнього побуту, 170 фотографій та 70 рецептів місцевих лікарських засобів, гербарій лікарських трав [11; 13, с. 3]. Зібрані речі було передано утвореному до XII археологічного з’їзду етнографічного музею Харківського університету [1, с. 3].

В останні роки життя Олена Петрівна також захопилася літературою та філософією. Результатом нового напрямку діяльності стали дві статті, присвячені творчості норвезького драматурга Генріка Ібсена та бельгійського письменника та філософа Моріса Метерлінка [5; 6].

Поруч з науковою роботою Олена Радакова вела й громадську діяльність, зокрема в Харківському товаристві грамотності. Для нього протягом 1890-х рр. Олена написала науково-популярні брошури про Швейцарію, Голландію та США. Ці роботи було кілька разів перевидано в різних частинах країни. Відомо, що в 1897 р. авторка клопоталася про їх переклад українською [16, арк. 12–13].

Під час служби чоловіка в Слов'яносербському земстві за сприяння Олени Петрівни було організовано бібліотеку для земських службовців. Крім того, за спогадами Д. Багалія, вона розробляла план загального навчання в повіті, очолювала товариство взаємодопомоги учителів та була секретарем читальнь-бібліотек у повіті [1, с. 4]. З листування з Борисом Грінченком зрозуміло, що велику увагу вона приділяла поширенню в повіті української книги. Так, на початку 1897 р. Олена повідомляє, що отримано дозвіл на розміщення у бібліотеках-читальнях „Кобзаря” Т. Г. Шевченка [14].

На жаль, нам мало відомо про приватне життя, характер та погляди Олени Петрівни. Знайомі згадують її як людину „видатних розумових обдарувань і кристально чистої душі” (Д. Багалій) [1, с. 3], яка залишала враження „скромної, децю сором'язливої та обережної жінки, з великим розумом, з великою спостережливістю, з великим запасом наукових знань, завжди серйозним науковим інтересом” (М. Сумцов) [13, с. 3]; одну „з тих малопомітних, скромних робітниць на полі пізнання рідного краю, що за життя свого встигають не багато зробити, зате що зроблять, то щиро, з любов'ю” (Г. Квасницький) [3, с. 2].

За спогадами сучасників, родина Радакових завжди була в курсі тодішніх „розумових і політичних течій”, а управа Слов'яносербського земства тих часів буда „лівою” та „красною” [15, с. 92, 101–102]. Називали Олену й „справжньою революціонеркою, лєнінкою”, закидали, що чоловік під її впливом „літературу революційну дозволяв розсилати” [Цит за: 2, с. 61].

У 1906 р. Віктора Радакова було обрано до I Державної думи. На знак протесту проти її розпуску в липні того ж року він підписав т. зв. „Виборзьку відозву”, яка закликала до пасивного спротиву владі. В. Радаков був відсторонений від управління земством. Після цього родина переїздить до Криму [2, с. 51–56]. Спочатку вони живуть в Ялті, але в 1908 р. Віктор Миколайович орендував у Новому Місхорі ділянку, де було побудовано дачу. Саме тут Олена Петрівна провела останні роки свого життя, переважно самотньо, а оточенні слуг. Чоловік приїздив нечасто, маючи, за свідченнями сучасників, другу родину [2, с. 62]. Відомо, що раніше в подружжя була дитина, яка рано померла. У 1896 р. Олена згадувала, що зайнята лікуванням дитини в Берліні, більше згадок про неї не знайдено [2, с. 59; 16, арк. 3].

14 травня 1910 р. Олена Петрівна померла внаслідок пневмонії, яка загострила хронічну хворобу. Її було поховано на кладовищі Нарішкіних у Місхорі. У 1913 р. за замовленням чоловіка на могилі встановили пам'ятник авторства учениці О. Родена Анни Голубкіної – зображення Христа на розп'ятті. До наших днів він зберігся в незадовільному стані [2, с. 63].

Таким чином, Олена Петрівна Радакова протягом свого нетривалого життя зробила помітний внесок як в українську історичну науку, так і в громадське життя Луганщини. Не зважаючи на обмеження для жінок Російської імперії та смертельну хворобу, вона змогла прожити життя сповнене наукового пошуку та вдосконалення оточуючої її дійсності.

Джерела та література

1. Багалеї Д. І. Памяти Елены Петровны Радаковой. *Утро*. № 1910. № 1056. С. 3–4. **2. Драй А. Я.** Виктор Николаевич Радаков. Короткий очерк жизни и деятельности. Луганск: Янтарь, 2016. 192 с. **3. Квасницький Г.** Пам'яті О. П. Радакової. *Рада*. 1910. № 127. С. 2. **4. Оглоблин О.** Пам'яті Дмитра Баталія (1857–1932–1957). *Український історик*. 1988. № 4. С. 92–105. **5. Радакова Е.** Генрих Ибсен. *Вестник воспитания*. 1902. № 1–2. **6. Радакова Е.** Метерлинк как философ и моралист. *Вестник воспитания*. 1909. № 1–2. **7. Радакова Е. П.** Гетман Даниил Апостол в роли колонизатора. *Киевская старина*. 1891. № 6. С. 458–468. **8. Радакова Е. П.** О ревизиях в Малороссии в XVIII ст. *Труды XI Археолог. съезда в Киеве*. М., 1902. Т. 2.

С. 105-125. **9. Радакова Е. П.** Отчет о поездке по Старобельскому уезду. *Труды Харьков. предварит. ком. по уст-ву XII археолог. съезда*. Х., 1902. Т. 1. С. 103–108. **10. Радакова О. П.** Українські козаки на Ладозькім каналі. *Записки наук. т-ва ім. Шевченка*. 1896. Т. XII. С. 1–20. **11. Радакова Е. П.** Этнографическая экскурсия по Екатеринославской губернии. *Извест. XII археолог. съезда в Харькове*. Х., 1902. С. 44–45. **12. Радакова О.** Золотарство у Старобільському пов. у Харківщини. *Матер. до укр.-рус. етнолог.* Львів: З друк. НТШ, 1899–1929. Т. 6. 1905. С. 108–112. **13. Сумцов Н.** Елена Петровна Радакова. *Южный край*. 1910. № 10002. С. 3. **14. Т. Г. Шевченко** в епістолярії відділу рукописів / уклад. А. Г. Адаменко. К.: Наук. думка, 1966. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/epis05.htm#page131>. **15. Фенин А.** Воспоминания инженера. Прага, 1938. 176 с. **16. Центральний** державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 706. 23 арк.

С. Г. Закірова

(Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського)

Міське життя повітового Луганська на рубежі XIX – XX століть у дзеркалі періодичних видань

Місто було, є і залишиться дуже цікавим та важливим об'єктом наукового вивчення. Чим далі за відстанню часу події, які сьогодні вивчає дослідник, тим важливішим виглядає необхідність якомога більшого діапазону джерел, інформаційний ресурс яких дозволить сформуванню об'єктивну картину подій минулого. Особливо актуальним в умовах інформатизації наукового простору виглядає дослідження повсякденного життя невеликих містечок, уваги до яких тривалий час суттєво бракувало.

Одним із проявів модерного розвитку XIX століття стало масове поширення друкованих засобів масової комунікації. З часом, зважаючи на потреби і вимоги ринку, розповсюдження новин через ЗМІ дедалі більше ставало індустріальним за характером і масштабами. Газети стали прикметою життя столичних і губернських центрів, утім навіть і в невеликих міста періодична преса ставала доволі звичним явищем. Так, у

Луганську – адміністративному центрі Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії, на початку ХХ століття функціонувало 10 газет, більшість із яких друкувалися з 1906 р. – „Донецкое слово”, „Донецкая жизнь” „Донецкие новости”, „Донецкое эхо”, „Донецкая речь”, „Северный Донец”, „Донецкий колокол”, „Донецкая истина” [5, с. 45].

Події, зафіксовані періодичною пресою початку минулого століття, є цінним джерелом для конструювання наукової картини урбанізаційного простору та специфіки життя міського населення Луганська. Історична ретроспектива життя повітового міста стає більш яскравою і деталізованою за умови аналізу повідомлень періодичних видань, що виходили друком як в невеличких, так і у великих губернських містах. Газетні повідомлення трансливали новини суспільного і політичного життя країни і регіону, висвітлювати загальний стан губернського життя, віддзеркалювали важливі міські і повітові події.

Зі сторінок періодичних видань читачі мали змогу отримати інформацію про діяльність міських органів влади, важливі події Луганська як повітового центру. Наприклад, у 1906 р. газета „Киевлянин” повідомляла про те, що Слов'яносербське земство відмовилося від виборів представників землевпорядної комісії, мотивуючи своє рішення тим, що способи землеустрою повинні бути вироблені не адміністративними комісіями на місцях, а у законодавчому порядку Державною Думою [4, с. 4].

Щоденна харківська газета „Утро” у 1912 р. активно розповідала про перебіг та переможців земської виборчої кампанії у Луганську, що супроводжувалася суперечкам між головою Слов'яносербської земської управи й особами, які балотувалися на посади гласних земства; листами до губернатора, з яким зверталися невдоволені ходом виборчої кампанії; підтримці кандидатів великими землевласниками і місцевою начальницею жіночої гімназії [6, с. 5].

Швидкі темпи урбанізації краю виводили на перший план питання облаштування населених пунктів. Газети активно інформували міських мешканців про нові ініціативи і проекти у сфері формування міської інфраструктури. Частково проблема

благоустрою вирішувалася приватними власниками під тиском представницьких органів. Так, за вимогами органів місцевого самоврядування бізнесмени повинні були обов'язково створювати тротуари, влаштовувати освітлення у нічні та темні часи доби біля свого торговельного чи промислового закладу. Оскільки значна частина домовласників намагалася не виконувати ці вимоги, міські органи приймати інколи дуже винахідливі рішення, про що також повідомляла місцева преса. Наприклад, „Донецкая жизнь” розповіла про те, що у лютому 1913 р. Луганська міська управа після неодноразових марних вимог до домовласника Долгова про влаштування тротуару по вулиці Петербурзькій найняла робітників для цієї роботи, а рахунок за неї включила до міського збору з власника [4, с. 3].

Враховуючи інформаційні уподобання аудиторії, періодичні видання доповнялися рекламою і масовими оголошеннями, що додавали економічної самостійності власникам і видавцям. ЗМІ рекламували можливості участі підприємливих громадян у розвитку комунікаційних проєктів, транспортних маршрутів, комунальних ініціатив на території повіту та всієї Катеринославської губернії. Зокрема, у червні 1910 р. засновники Товариства на паях автомобільного сполучення – О. Клименто та О. Рибасенко, що виконувало автомобільні перевезення від Луганська до Іванівки та до Лозово-Павлівки через ст. Алчевськ, запрошували до участі у компанії нових пайщиків. Газетне оголошення містило інформацію про розмір паю – 100 руб. та умови участі у роботі товариства [2, с. 4].

А у листопаді 1912 р. преса повідомляла про те, що Слов'яносербське земство запрошує на посаду наглядача повітової телефонної мережі зі щомісячним окладом у 75 руб. та фінансуванням відряджень за рахунок земства. Вимогами до бажаючих працевлаштуватися були наявність свідоцтва про освіту та атестату з попереднього місця служби [7, с. 10].

Газети постійно друкували повідомлення відкриття нових майстерень, крамниць, прибуткових будинків, салонів і трактирів. Інформація про продаж сільського реманенту, інструменту, меблів, домашніх речей, нових видів одягу та взуття супроводжувалася подробицями про те, як добратися до закладу, його режим роботи і власників. Обов'язково зазначалися

телефони (за наявності) і поштова адреса закладу. Тогочасна преса відмічала досягнення власників закладів послуг, що водночас слугувало популяризацією установи.

ЗМІ активно розповідали про культурне життя регіону, повідомляли про місцеві гастролі видатних артистів, інформували читачів про благодійні акції та пожертви. Так, преса доповідала, що у жовтні 1893 р. у Луганському театрі гастролювала трупа малоросійських артистів з примою – всесвітньо відомою акторкою М. Калиною. У Луганську актори показували славетну „Наталку-Полтавку” І. Котляревського з М. Калиною у головній ролі. „Екатеринославские губернские ведомости” розповідали про те, що правління Прохоровських кам’яновугільних копалень на Донці 1898 р. для зимового опалення школи садівництва у Слов’яносербському повіті пожертвувало два вагони вугілля і у наступному році зобов’язалося поставити ще три вагони [3, с. 4].

Видавці намагалися контролювати своєчасність отримання газети користувачем, що мало забезпечувати і підтримувати авторитет видання. Так, в одному з номерів „Донецкой жизни” було розміщено спеціальне оголошення для тих, хто мав підписку на газету: *„нами були прийняті всі міри щодо ретельної доставки газети першою ранковою поштою. Просимо про всі випадки несвоєчасної доставки негайно повідомляти нам для відповідних розпоряджень”* [5, с. 53].

Отже, матеріали періодичної преси висвітлювали різні аспекти життя Слов’яносербського повіту та Луганська, адміністративним центром якого він був. Газетні повідомлення відображали роботу місцевих органів управління, участь населення у суспільно-політичній, економічній, благочинній діяльності установ і закладів регіону. ЗМІ у короткий час отримали широку популярність у міщан, сприяли їх залученню до суспільно-політичного життя міста, обговоренню важливих проблем. Інформація, яка міститься у друкованих періодичних виданнях, додає суттєвих рис до загальної характеристики міського простору, допомагає зрозуміти соціокультурну атмосферу Луганська того часу.

Джерела та література

1. *Донецкая жизнь*. 1910. 6 июня.
2. *Донецкая жизнь*. 1913. 1 марта.
3. *Екатеринославские губернские ведомости*. 1898. 17 февраля.
4. *Киевлянин*. 1906. 22 июня.
5. **Ульянова К. М.** *Журналістика Луганського краю (1903 – 1938)*. Слов'янськ, 2014. 256 с.
6. *Утро*. 1912. 11 августа.
7. *Утро*. 1912. 18 ноября.

А. К. Заливча

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Спогади Микити Юхимовича Шаповала про Луганщину

Микита Юхимович Шаповал – політичний і державний діяч, міністр пошт і телеграфу УНР, міністр земельних справ Директорії УНР. Народився він 8 червня 1882 р. на кордоні двох сучасних областей: Луганської та Донецької, а саме – в селі Срібрянка Бахмутського повіту Катеринославської губернії (нині Бахмутський район Донецької області). Микита був другим сином у своїх батьків, Юхима і Наталії Шаповалів. Сім'я Юхима та Наталії впродовж 20 років з того як вони побрались в 1880 р., зросла на 9 осіб: від народження первістка Охріма до 1900 р. – народження Єлизавети, єдиної доньки. Сім'я жила у хатині діда Олексія та баби Горпини Шаповалів. Дід Олексій, як кріпак, прослужив у солдатах 25 років; після реформи 1861 р. землі через це не отримав і потрапив до категорії „государственных крестьян”. За роки служби освоїв грамоту. Баба Горпина, як і дід, була з кріпаків [3].

Микита Шаповал закінчив 1910 р. Чугуївське юнкерське піхотне училище. Навчався на історико-філологічному факультеті Харківського університету (1907–1908 рр.) та на економічному факультеті Київського комерційного інституту (1917 р.). Із 1901 р. почав брати активну участь у політичному житті: був одним з організаторів Української партії соціалістів-революціонерів, міністром в урядах Володимира Винниченка, Всеволода Голубовича, Володимира Чехівського, Генеральним секретарем Ради міністрів. У 1919 р. переїхав за кордон, став секретарем дипломатичної місії Української Народної

Республіки в Будапешті і Празі [1]. У останні роки життя, знаючи про свою серцеву хворобу, Микита Юхимович заповідав своїй дружині Ользі Філаретівні в разі своєї смерті провести кремацію тіла і урну поховати на кладовищі містечка Ржавиця, поблизу Праги. Помер він 25 лютого 1932 року [4].

По собі М. Шаповал залишив значну літературну спадщину. Серед іншого – й невеликий твір „Схема життєпису”, з якого можна дізнатися про Луганщину часів дорослішання автора. Так, у дитинстві він змінив школу з Сріблянської на школу в Кременній. Він пам’ятає це так: *„На другу зиму батько вже знайшов собі службу мирошника у слободі Кременній, у якогось дрібного панка з чудним іменем Африкант Іванович Чміль. Слобода Кременна от Сріблянки 15 верств, в протилежний бік од Званівки, уже в Куп’янському повіті на Харківщині. Щоб їхати у Кременну треба переїхати довгою греблею через Дінець, а потім через піскову величезну галявину, а вже потім соснові одвічні бори. У Кременній жив мій пра-прадід по бабиній лінії «генерал» Ланго. Там я побачив у-перше свого прадіда козака Зіновія Самоткаленка, що приходив з лісів щонеділі до церкви і нам приносив гостинці – маленькі оселедчики. З моїх кременських вражінь пам’ятаю тільки високого пана з сивими усами, якого звали «Шабля» – не розумів я, чому людину та ще пана називають шаблею”* [2, с. 3].

Микита Шаповал в дитинстві полюбляв збирати книжки. Це були й казки, й життя святих тощо. Одного разу його мати спалила їх всі. Так він пам’ятає цей момент: *„...згоріли всі мої книжки в печі, куди їх на рогачі всунула мати, «бодай-би вони показалися», і я щоб «сказився». Цей випадок був для мене драматичною пригодою. Таку пригоду я ще раз пережив через три роки. Чи треба «бідним дітям» учитися читати? Ні, не треба, бо книжки до пуття не доведуть. «Он Дріманів і Таганів училися у Лисичому (суч. Лисичанськ) у якійсь школі, де на панів учаться”* [2, с. 6].

У період юнацтва Микита Юхимович зі своєю родиною переїхав *„на Голубіївські шахти* (суч. м. Голубівка Луганської області), *де батько працював кріпильщиком у шахті...Велике враження на мене зробила проводка електричного освітлення на шахті і в помешканнях служащих. Коли пускали перший раз*

світло, то в інженера Гаркаві був баль, (староукраїнський варіант сучасного слова «бал»), всі виходили з каюток і казарм дивитись, а я пробравсь аж до інженерського дому, де мені попалась папірова сервечка з чужосторонніми написами і це здивувало” [2, с. 16].

Потім він вчився у школі в Комишувасі (Попаснянський район Луганської області). Він розповідає про це так: „В кінці серпня сталася пригода. До конторщика С. А. Кривки приїхав з Комишувахи родич, якийсь Нойман, з котрим я розмовляв, принісши горілку для його вишанування, і він мені розповів, що в Комишувахі є школа, вища од народної. З тієї школи вже поступають туди, де вчать на учителів, штегарів. І учитель, і штогарь здавалися мені ідеальної висоти вченими. Такі вже «все знають»... В 1898 року 28 травня скінчив її / мені було 16 літ /. Тут я вивчив і другу частину арифметики, географію, геометрію, історію, природну історію, синтаксис...” [2, с. 16].

Подальшу освіту здобув у лісовій школі в Кременній: „Довго рішалось питання в якій школі далі вчитися. Почули, що в Кременній відкрилась лісова школа (Ново-Глухівська)... На другім боці Дінця, де стоїть Сріблянка, тягнуться великі ліси як хмари: діброви, березняки і бори аж до самої Кременної... Чи лісова школа чи штегарська? Рішено опочатку спробувати чи можна поступити в лісову. Штегарська школа у Лисичому (Лисичанськ) по сусідству з Кременною. З штегарської школи виходять завідувачі шахтами, помічниками інженерів... Приїхали до Кременної, де розшукали лісову школу, за слободою в лісі. Пригадались мені дитячі літа і коротке перебування в Кременній. Сосновий бір і велика діброва повіяли споминами. Мені дуже вподобалось” [2, с. 17].

„«Ново-Глухівська державна школа лісова» – так вона називалась – найліпший період моєї «науки»”, – згадував М. Шаповал [2, с. 18]. У подальшому від неодноразово вертатиметься на Луганщину до родини, але саме дитячі роки залишили найяскравіші враження про край. Саме з таких спогадів Микити Юхимовича Шаповала та його сучасників, можна трішки дізнались про луганські землі кінця XIX – початку XX ст. Скоріше за все, існує ще безліч подібних праць, за допомогою яких можна знайти нову інформацію щодо Луганського краю.

Джерела та література

- 1. Сріблянський М.** *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. / Гол. ред. М. Жулинський. К. : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 5: Пе-С . С. 930–931. **2. Шаповал М.** *Схема життєпису*. Новий Йорк: Українська Громада ім. М. Шаповала, 1956. 41 с. **3. Шаповал Микита Юхимович.** *Видатні постаті України*. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/ukrainska_elita/part5/009.htm **4. Шаповал Микита Юхимович.** *Біографії письменників та поетів*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1885&page=3>

Б. А. Івченко

(Харківський історичний музей
імені М. Ф. Сумцова)

Нові дані про антибільшовицький рух на території Луганського та Старо-Айдарського уїздів Донецької губернії (1920–1921 рр.)

Антибільшовицькі повстанські загони активно діяли в 1920–1921 рр. у Луганському і Старо-Айдарському уїздах Донецької губернії, які, за сучасним адміністративно-територіальним поділом, є нині складовими частинами Луганської області. Історики радянських часів дуже обережно торкалися теми діяльності повстанських загонів на вищезазначеній території, ураховуючи ідеологічні вимоги правлячої партії країни. Наприклад, у книзі „История городов и сел Украинской ССР. Ворошиловоградская область”, виданій 1976 р., знаходимо лише епізодичні згадки про антибільшовицьких повстанців 1920–1921 рр., яких, зважаючи на загально визнаний тоді в історіографії дискурс, прийнято було називати „бандитами” [2, с. 632]. Більш докладно ця тема висвітлена у пострадянських дослідженнях, серед яких, приміром, стаття Миколи Карпенка, яка була опублікована у книзі „Історія Станично-Луганського району” [4, с. 75–85]. Крім того, антибільшовицькі повстання на території сучасної Луганської області описує Дмитро Снегирьов у дослідженні „Луганські повстанці проти комуні” [7]. Історики Вадим Золотарьов та Валерій Стьопкін у книзі „ЧК-ГПУ-НКВД в Донбасі” також побіжно зачіпають цю тему [3]. Однак, попри існування певного історіографічного доробку щодо антибільшо-

вицького повстанського руху на теренах Луганського та Старо-Айдарського уїздів Донецької губернії, означена тема наразі висвітлена недостатньо, тому необхідність її глибшого дослідження залишається актуальною, зважаючи на запровадження в науковий обіг нових історичних джерел. Особливого значення питання повстань на території колишніх уїздів Донецької губернії набуває через те, що нині там ведуться бойові дії Збройних Сил України проти терористичних формувань так званої „Луганської народної республіки”. Аналіз і врахування історичного досвіду антибільшовицьких повстанських загонів можуть допомогти справі обґрунтування і використання адекватних тактичних дій сучасних українських партизанських груп на тимчасово окупованій території.

Джерельною базою нашого дослідження став великий за обсягом документ – „Зведення про участь міліції у боротьбі з бандитизмом”, який зберігається у фондах Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова в колекції колишнього начальника міліції УРСР О. М. Чайковського [6]. Зазначений документ охоплює період із 1920 до 1921 рр. і надає до використання раніше не відомі факти про діяльність антибільшовицьких повстанських загонів на теренах Луганського та Старо-Айдарського уїздів Донецької губернії.

Уважно досліджуючи „Зведення...”, можемо дізнатися, що в листопаді 1920 р. біля хутора Княжево відбулася збройна сутичка між загonom міліції Луганського району і трьома бійцями повстанського загону Терезова. Унаслідок перестрілки було застрелено 2 повстанців, одному із трьох вдалося втекти, однак утрат серед міліціонерів не було [6, с. 1]. Слід зауважити, що офіційна назва хутора Княжево – хутір Свято-Дмитрівка, але місцеве населення його називало „Княжево”, „Княжий” або „Дмитрівка” [4, с. 78], саме тому у „Зведення...” потрапила народна назва цього населеного пункту. Звернімо увагу, що повстанські загопи в документі називаються „бандитськими”, адже саме за допомогою використання таких слів радянська влада вкорінювала у свідомість населення ставлення до повстанців як до напівкримінальних елементів.

У період із 16 по 23 грудня 1920 р. повстанський загін Терезова у кількості 40 чоловік та 11 тачанок з’явився у районі

Трехізбенки. Між повстанцями та місцевою міліцією зав'язалася перестрілка, внаслідок якої міліціонери були змушені тікати у Слов'яносербськ, а повстанці пішли до хутора Райгородки. Однак згодом на боротьбу із загоном Терезова було відправлено зведений загін міліції під командуванням Шуленіна. Уже 19 грудня 1920 р. біля Нижньої Богданівки чималий загін міліції Луганського району зіштовхнувся із силами повстанського загону Терезова, який нараховував 70 вершників і 30 піших бійців. Між міліціонерами та повстанцями зав'язався бій, унаслідок якого було вбито 5 повстанців (за іншими даними – 6), а серед міліції втрат не виявилось [6, с. 2]. Під натиском зведеного міліцейського загону повстанці відступили до хутора Велика Чернігівка, а потім зникли у невідомому напрямку [6, с. 3].

6 січня 1921 р. міліцейський загін Шуленіна вів бій із іншим повстанським загоном під командуванням відомого місцевого отамана Каменюки (варіанти написання прізвиська отамана: Каменюк, Каменюка, Каменєв), зауважимо, що справжнє ім'я і прізвище отамана Каменюки – Андрій Авраменко [5, с. 221]. Загін Каменюки був вибитий із Великої Чернігівки до хутора Княжево, у бою, як записано у міліцейському документі, було знищено 5 повстанців, однак про втрати міліціонерів жодних записів немає [6, с. 4].

Історик М. Карпенко, вочевидь, спираючись на інші джерела, про ці самі події пише так: *„Тільки 6 січня 1921 р. червоноармійці і міліція наздогнали Каменюку в с. Городище, який після бою відступив на Чернігівку, потім на Петропавлівку”* [4, с. 79]. Продовжуючи оповідь про повстанський рух, М. Карпенко цитує інформаційне зведення міліції Луганського уїзду від 1 лютого 1921 р.: *„під час нальоту банди Терезова у кількості 65 чоловік на Старий Айдар 31 січня в 12 годин дня убиті волосний військом Яровий, діловод Дербєнев і молодший міліціонер Старо-Айдарського району Василь Губанов”* [4, с. 79].

Трохи інакше про той самий епізод повідомляється у знайденому нами „Зведенні про участь міліції у боротьбі з бандитизмом”: *„під час нальоту банди на Старий Айдар чисельністю до 55 чоловік, були убиті: волвоєнком Єровий, діловод Дербєв і молодший міліціонер Губанов Василь”* [6, с. 4]. Таким чином, у двох наведених документах кидається в очі

зазначена кількість повстанців у загоні та різне написання прізвищ загиблих.

У першій половині березня 1921 р. на території Старо-Айдарського району під командуванням отамана Каменюки діяв повстанський загін, який складався із 200 вершників, при яких було 3 кулемети [6, с. 5]. Однак Дмитро Снегирьов пише, що навесні 1921 р. загін Каменюки нараховував 600 вершників і 200 піших вояків. 5 березня 1921 р. цей загін захопив місто Старобільськ, де проходив з'їзд комітетів бідноти, унаслідок чого більшість делегатів з'їзду було знищено повстанцями. Одразу після цього на боротьбу із повстанським загonom Каменюки був відправлений міліцейський загін під командуванням начальника районної міліції Андрєєва [6, с. 5], але бойових зіткнень між цими загонами тоді не відбулося. Радянська влада, занепокоєна зростанням антибільшовицьких сил в регіоні, відправила додатково на боротьбу із загonom отамана Каменюки окремий винищувальний батальйон, кавалерійську винищувальну групу та 3-й Заволзький полк Червоної Армії.

16 червня 1921 р. загін Каменюки, у кількості 150 вершників і 2 гармат, діяв біля Петропавлівки Старо-Айдарського району, як це зазначено в тексті знайденого нами міліцейського документу тих часів. А наступного дня, тобто 17 червня, загін Каменюки провів 2-годинний бій біля хутора Княжев [6, с. 7]. На цьому згадки про повстанський рух, у віднайденому нами документі із фондів Харківського історичного музею, закінчуються. Однак зазначимо, що, виходячи з історичних фактів, загін Каменюки і сам отаман були знищені 24 листопада 1921 р. біля с. Осінова. Тіло отамана Каменюки було відправлено до Бахмута, де було виставлено на загальний огляд. А командир радянського загону Медведєв, що знищив легендарного отамана, був нагороджений золотим годинником від Всеукраїнської надзвичайної комісії [1, с. 78].

Ураховуючи використані у цій статті історичні факти, документи і історіографічні дослідження, доходимо висновку, що антибільшовицькі повстанські загони під командуванням Терезова та отамана Каменюки, які налічували від кількох десятків до кількох сотень бійців, активно діяли в 1920–1921 рр. на території Луганського та Старо-Айдарського уїздів Донецької

губернії. Повстанські загони вели бої проти місцевої міліції, про що свідчать записи у віднайденому нами машинописному документі міліцейських звітів періоду 1920–1921 рр., який зберігається у фондах Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова, і доповнює загальну картину подій, що відбувалися в ті часи на території Луганського та Старо-Айдарського уїздів Донецької губернії.

Джерела та література:

- 1. Гладков Т. К.** Медведєв / Теодор Гладков. – М.: Молодая гвардия, 1985.
- 2. Елькин А. П.,** Поберий Н. В., Темногород В. П. Станично-Луганское / А. П. Елькин, Н. В. Поберий, В. П. Темногород // История городов и сел Украинской ССР. Ворошиловоградская область. – К.: Институт истории Академии наук УССР, 1976. – С. 628 – 638.
- 3. Золотарев В.,** Стёпкин В. ЧК-ГПУ-НКВД в Донбассе: люди и документы 1919-1941. – Донецк: Алекс, 2010.
- 4. Карпенко Н. М.** Донское казачество и крестьянство в период революции и Гражданской войны (1917–1921 гг.) / Карпенко Н. М. // История Станично-Луганского района. – Луганск: Глобус, 2008. – С. 43–94.
- 5. Савченко В.** Атаманщина. / В. Савченко. – Х.: Фолио, 2011.
- 6. Сводка:** об участии милиции в борьбе с бандитизмом [машинопис, період з 1920 по 1921 рр., з документів Чайковського О. М.] – 1921. – 9 с. // Фонди Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова, інв. НДФ-6861.
- 7. Снегирев Д.** Атаман Каменюка. Луганские повстанцы против коммуны, 1921 г. / Снегирев Дмитрий. – Режим доступу: <http://ord-02.com/rasledovaniya/item/22338-ataman-kamenyuka-luganskije-povstantsyi-protiv-kommunyi-1921-god>.

О. Є. Кадук

(ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”)

Історія села Брусівка Біловодського району на сторінках наукових досліджень та у спогадах очевидців

У 20-30 рр. XVII ст. розпочинається інтенсивне заселення українськими і російськими селянами, запорізькими і донськими козаками територій, що прилягали до річки Деркул та її приток Бешкінь (Бітке, Сухий Обитік) та Євсуг [4]. Так і виникло у

витоці Сухого Обитоку сезонне кочів'я Станично-Луганського козака Григорія Шуліки. Його будинок був збудований на правому березі річки Скородної при впадінні її в Сухий Обітік. Кочів'я Григорія Шуліки з часом стало воротами в Обитоцьку долину, які довгий час були закриті для переселенців.

Восени 1632 р. в Обитоцьку долину приїхало декілька сімей із полтавських сіл, осіли вони на лівому березі середньої течії Сухого Обитоку. Сусіди їх стали називати – литвини. У наступні роки тут оселялися українські селяни із Полтавщини, Слобідської України. Так з'явився хутір Литвинівка.

У 1689 р. на лівому березі верхньої течії Сухого Обитоку збудував собі хату і став там жити Йосип Степанович Брус – іменем його роду в майбутньому стали називати село – Брусівка.

Житлами новоприйшлих були землянки і напівземлянки. На їх будівництві використовували глину, соломю, очерет, крейду. До сьогодні таких споруд в селі не лишилося [1]. Старожили згадують, що до 1950-х рр. ці будівлі ще були, але не багато.

Зі спогадів Рябоконт Івана Йосиповича: *„У нас була землянка. Коли її збудували я не знаю. Мій батько, Рябоконт Йосип Ігнатович, 1904 р. народження, народився і виріс у будинку збудованому його батьком перед народженням сина. Зроблений будинок був із дерева, а ось землянка, чи раніше, чи пізніше була збудована, я не знаю. Землянка складалася із двох кімнат. У першій у теплу пору мати готувала їжу. Там була зроблена пічка, стояв дерев'яний стіл і лава. Через двері була друга кімната. У літній період там було холодніше, а в зимовий – тепліше, тому вона слугувала за погріб. Викрита вона була під горою, вірніше – у горі, стіни були викладені крейдою і глиною, стеля мала дерев'яне перекриття: сволок, сволочки які закривалися глиною, замішені соломю, зверху засипалися землею. Вона над горою не виділялася і глибоко в землю не вкопувалася, бо лише 2 сходинки вниз на вході були зроблені”* [1].

На зміну землянкам і напівземлянкам прийшла хата-мазанка, яка складалася спочатку з однієї кімнати і сіней, які слугували в якості господарського приміщення. Пізніше стали будувати хату із двох кімнат і сіней.

Село розросталося. Люди селилися по обох берегах річки. Виникали так звані крайки, яким давали назви, що пов'язували з

рельєфом місцевості, родом занять, тваринами, а більше всього з діяльністю людини. Так по правому березі Сухого Обитоку утворився крайок, який назвали Собинівкою, тому що заселений був родом Собинів. Ця територія межувала із литвинівською Бугрівкою. Лівий берег був заселений родом Шепилів і отримав назву Шепилівки, яка межувала із Сагунівкою Литвинівки.

З протилежного боку по лівій стороні річки знаходилася Морозівка, бо жив рід Морозів. Назва крайка Собачівка походить від назви тварини. Він розташований на краю села, за яким знаходиться лише степ. Були і Горни, назва крайка походить від роду занять – гончарство. Жителі виготовляли горщики, і обпалювали їх у великих печах, які називалися горнами.

Пізніше проводяться роботи по залісенню територій, що прилягають до села. Це було пов'язано із роботою експедиції В. В. Докучаєва, який писав тоді, що необхідно навчати місцеве населення, як закріпляти яри, обводнювати степ, захищати ґрунти від ерозії. Так навколо села з'являються ліси: Гаврилівський, Калинів, Кізимирів, Плоский, Церковний, Сухенький, Криничуватий, Нескоромний. Навколо села на початку ХХ ст. з'явилися хутори: Поросячий, Нескоромний, Виноградний.

У селі в другій половині ХVІІІ ст. або початку ХІХ ст. була збудована церква Святої Покрови – окраса села. Вона хрестопобідної форми, дерев'яна, на кам'яному фундаменті [3, с. 137].

Протягом 1903–1913 рр. в Біловодській, Городищенській, Євсузькій, Литвинівській і Бараниківській волостях земства розгорнули шкільне будівництво. В ці роки було збудовано 26 шкільних приміщень, у тому числі і в селі Брусівка.

Початок ХХ ст. був насичений подіями, в яких брали участь жителі села. Так, у грудневого повстанні 1918 р. проти білокозаків взяли участь жителі села [2, с.185]. Згадує учасник повстання Хаблак Олександр Іванович: *„Приїхали із Біловодська три вершиники у село. Вони просили жителів прийняти участь у повстанні. Я, Ігнатенко Ягор, мій батько увечері приїхали до Біловодська, переночували, а ранком вийшли на базарну площу, і приєдналися до повсталих. До нас приєдналися наші односельчани Рудник Максим Кузьмич, Шкурський Федір Микитович, Ветух Архип, Чубенко, Мова Ягор, що приїхали ранком. Два чоловіки із загону загинули – Ветух Архип і Мова Ягор”* [1].

Комуністична ячейка у селі була утворена в 1919 р. Першими комуністами в селі були Любченко Дмитро Іванович, Клименко Григорій Дмитрович. Керівником партійної ячейки був Ганотченко Пилип Прокопович. Першим головою сільської ради – Клименко Григорій Дмитрович [3, с. 137].

У 1929 р. розпочалася колективізація. Провели збори. Вирішили організувати на території села 4 сотні. Потім провели збори по сотнях, вирішили утворити гуртки по спільній обробці землі [1]. Згадує Гляненко Василь Маркович 1930 р. н.: *„Я розповім те, що чув від своїх батьків Гляненка Марка та матері Гляненко Насті. Батько ходив на збори, а мати ні, коли прийшов зі зборів, сказав матері, що подав заяву до вступу в колгосп. Мати його лаяла, кричала, плакала, а він їй говорив, що всі писали і він написав. Мати пішла за порадою до свого дядька Дубовика Корнія. Він був «грамотною» людиною і рід шанував його. Той дав раду матері!»: «Слухай, дочко, всяка влада дається від Бога і їй необхідно підкорятися». Мати згодилася. Прийшла додому, більше не кричала, не лаялася. Вони мовчки, добровільно, віддали волів, коня, інвентар. А нас було семеро дітей у сім'ї» [1].*

Першою сотнею керував комуніст Яришев М. І., другою – Ковальов В. П., третьою – Мова Х. Я., четвертою Банченко Д. Г. Ці гуртки проіснували рік. В 1930 р. вони об'єдналися в колгосп „Серп і молот”. Головою колгоспу вибрали Климента Григорія Дмитровича.

Тяжкі були ці часи. Землю обробляли волами, кіньми, був один „Форзон”, лише у 1933 р. отримали ХТЗ і плуги. У цьому році колгосп розділили на два господарства: „Серп і молот” та „Друга п'ятирічка”. У селі Литвинівка була створена МТС. На навчання трактористок пішли Пузік Д. О., Моїсеєнко М. П., Чумак, Мова М., Приходько С. У., Квітка Л.

Село пережило і розкуркулювання. Пройшли збори у присутності уповноваженого і вирішили розкуркулити 12 сімей [1]. Згадує Гончарова Зінаїда Степанівна: *„Село зібралось на збори. Прихав уповноважений і вирішували, кого із односельчан розкуркулювати. Прізвища називали учасники зборів і їх заносили до списків. Була названа і наша сім'я. Собинин Павло, що жив на нашій вулиці встав і сказав, що жив у нас в году, тобто рік був батраком нашої сім'ї. Я хотіла піднятися і спитати у нього,*

коли це було, та чоловік, що сидів поруч, смакав мене за полу свитки і не давав можливості піднятися. Та я все таки послухалася його волі, піднялася і запитала: «Коли це було?». Той мовчав, а люди сказали, що це неправда. Після зборів до нас підійшов уповноважений і чоловікові сказав: «Ти для чого смакав свою жінку, не давав сказати слова? Я звідки знаю, хто в кого жив і що має. Зараз люди проголосували б і твою сім'ю завтра вивезли б із села з трьома малими дітьми». Так ми лишилися не розкуркуленими. Усіх розкуркулених вивезли за село. По різному склалася їх подальша доля” [1].

Не обійшов село і Голодомор. В нашому селі голодними 1933 та 1934 рр. Згадує Соляна Олександра Іванівна: „Я з першого вересня працювала вчителем у сільській школі. Прийняла клас у якому навчався 41 учень, навчальний рік закінчило 17 дітей. Прийде вранці дитина до школи, а до обіду робиться малорухливою, переказуємо батькам, щоб прийшли та забрали, а через день-два її немає уже живої. Хоронили мовчки, плач і туж над селом появився весною, коли з'явилася зелень, яку люди споживали («жир» після дощу збирали на горі, берестове листя, кропиву, щавель, молочай, берестяну кашку, шпичаки з очерету. Ловили горобців, ховрахів, драли сорочачі та грачачі яйця). Ось тоді, коли люди зрозуміли, що вижили, появився плач і туж. Оплакували померлих, своє важке життя” [1].

Згадує Калужний Олександр Маркович, 1925 р. н.: „Це дійсно був голодомор у селі. Урожай був, зібрали і засипали в гамазії (комори), закрили на замок і охороняли, а людям не дали. Весною 1933 році люди в селі мерли як мухи, а гамазії так і не відкрили, бо те зерно належало державі. Ми жили на околиці села. Цей крайок називався Морозівкою, а недалеко знаходився Плоский ліс. У мене був старший брат Мишко. Ми з ним бігали до лісу драли сорочачі яйця. З був малий, а дерева мені здавалися такими високими. Брат ліз на дерево, спускав мені на землю, я клав яйця у пазуху і біг додому. Мати варила, ділила поміж нас Так і виживали” [1].

Згадує Ігнатенко Галина Павлівна, що народилася 19 січня 1926 р.: „Наша сім'я 1933 рік пережила у Литвинівці. Там такого мору не було як у Брусівці. Людям дали на трудодень макуху та магор. Сільське керівництво, коли бачило, що сім'я на грані

смерті, то підтримували продуктами. У Брусівку ми переїхали у 1934 р. Голод лютував і цей рік у цьому селі. Не можна було від активістів нічого приховати, особливо коли у двір приходив Євенко Капітон. У мене до сьогоднішнього дня в очах картина: Капітон залізним штирем колупає стіни хати і все ж знаходить замазаний матір'ю у стіні стакан квасолі. Два менші брати Вася і Ваня лежали при смерті. Мати десь яйце взяла, Вані впускає у рот. Поки це зробила повернулася до Васі, а він уже мертвий. Уявіть собі, дитина лежить мертва одна в пустій хаті, а мати ходить по городу, шукає лопуцьки, рве та їсть, їй не до мертвого. Тільки з часом, коли зрозуміли, що вижили, туж і плач страшний стояв у дворі та хаті” [1]. Більше половини жителів села вимерло. Хоронили в різних місцях: дворі, городі, погребі, тернах. Були місця і колективних поховань. Рили траншею, туди звозили мертвих, заповнювали і засипали її. Для дітей, що вижили, а батьків втратили, було організовано два притулки.

Джерела та література

1. Архів Брусівської сільради (спогади жителів с. Брусівка). **2. Історія** міст і сіл Української РСР. Луганська область / Ред. кол.: Пономаренко Ю. Ф. (гол. редкол) і ін. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. 940 с. **3. Міста і села** України: історико-краєзнавчі нариси / упоряд. В. В. Болгов. К.: Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2012. 472 с. **4. Орлина воля.** Обитоцька повість / за ред. І. А. Бугаївського. Д.: Донбас, 1990. 359 с.

Н. М. Кузьменкова

(Лисичанський центр позашкільної роботи
зі школярами та молоддю)

Моє місто: знайоме і незнайоме

На крайньому Сході України, в басейні середньої течії Сіверського Дінця, розкинулися землі мужньої Луганщини – колиски гірничої промисловості індустріального Донбасу.

Луганщина... Земля прадавньо-сива. Приходили сюди разом із сонцем наші пращури, які мету життя і мрії укладали у ті пам'ятки, котрі у всій своїй первісності дійшли до нас у назвах поселень: Світле, Роздольне, Привільне, Щастя, Лисичанськ...

На початку XIII ст. територію нашого краю захопили полчища монголо-татар, які обезлюднили його і багато часу тут було Дике поле.

У XVI–XVII ст. перші поселенці для захисту своїх південних кордонів почали будувати сторожові фортеці і укріплені лінії. Їх споруджували по берегах Сіверського Дінця, Айдару, Євсугу і Деркулу. З 1650 р. на річці Сіверський Донець почали влаштовувати запорізькі охоронні пікети.

Петро I Указом 1703 р. повелів козачим містечкам переселитися на „пустопорожні” місця і розташуватися від „Валуйки до Азова” [5, с. 20].

Петро I знав про чудодійні властивості „кам'яного вугілля”. До наших днів дійшов переказ, який розповідає про те, як під час повернення з походу на одному з привалів йому показали кам'яне вугілля. Побачивши шматок чорного, добре палаючого мінералу, імператор вимовив слова: *„Этот минерал, если не нам, то потомкам нашим зело полезен будет”* [3, с. 11]. Ці слова і зараз можна прочитати на пам'ятнику, присвяченому відкриттю першої шахти Донбасу.

У цій багатій історії Луганщини особливе місце займає наше місто Лисичанськ. Саме в Лисичанську почався розвиток багатих вугіллям надр Донбасу. Місто по праву називається колискою Донбасу.

Лисичанськ є невід'ємною, важливою частиною Луганського краю. Він має багате, цікаве історичне минуле.

У 1710 р., виконуючи Указ Петра I, новообраний гетьман України Іван Скоропадський 5 липня розселяє перших козаків. Перші три куреня запоріжців розташувалися на гористій стороні Лисячої Балки, яка спускається до правого берега Сіверського Дінця. Всього прибуло 26 осіб, в тому числі 18 дорослих чоловіків. Їхні імена залишилися невідомими. Перші поселенці Лисячої Балки спорудили землянки і зимівники [5, с. 20].

Балка, в якій розмістилися прибулі поселенці, була названа Лисячою тому, що в ній водилося багато лисиць. Але це не одна назва місцевості. Тут водилися олені, які зустрічалися в лісах гористої місцевості. Тому місцевість ще мала назву Оленячі Гори. М'ясо, шкіра, роги цінувалися населенням, тому широко розвивалося полювання на них. І до кінця XVIII ст. оленів на цій

території майже не залишилося. Втратило значення і назва місцевості Оленячі Гори. Але нам, лисичанам, про це нагадує пам'ятник Оленеві, який стоїть на схилі Сіверського Дінця, і випускники шкіл зустрічають тут світанок.

Згадка про Олені Гори (Лисячу Балку), як про поселення, зустрічається вже в універсалі від 14.XII.1710 р. гетьмана І. І. Скоропадського. Лисяча Балка як населений пункт, згадується також в документі видання 1712 р. під назвою „*Геометричний генеральний план Азовской губернии части Бахмутской провинции с показанием формально отделенных дач*”. На цьому топографічному плані між селом Смолянінівкою і селом Борівське, показана Лисяча Балка [5, с. 21].

Лисичанськ (Лисяча Балка, Лисичий Буерак) виник як наслідок перетворень Петра I до початку гірничої справи. Указом Петра I від 21.09.1724 р. згадується про знаходження кам'яного вугілля поблизу селища Привільного і Верхнього. Чи здійснювалась в той час розробка цього мінералу - ніхто не знає, але відомо, що за царювання Петра Великого були зроблені перші розвідки, а міцну основу розробок вугілля було покладено лише в кінці століття.

У 1721 р. поблизу селищ Привільного, Верхнього і Лисячої Балки було виявлено кам'яне вугілля, а в 1722 р. вдруге підтверджена ця знахідка.

У 1723 р. капітан Семен Чирков і управитель м. Бахмута Микита Вепрейський вперше організували великі розробки кам'яного вугілля в районі впадання річки Беленької в Донець.

Трохи пізніше, в 1743–1747 р. відомий рудознавець І. І. Морозов виявив руду і збудував перші домніні печі – „домниці”, які скоро було закинуто. В 1790–1794 рр. ці дослідження продовжили гірничий інженер М. П. Аврамов і професор Леванідов.

Перші промислові розробки кам'яного вугілля розпочато в 1790 р. в районі Лисячого Байраку для потреб Чорноморського флоту [1, с. 15].

14.11.1795 р. Катерина II видала Указ „*Об устройении литейного завода в Донецком уезде при речке Лугани и об учреждении ломки найденного в той стране каменного угля*”. Незабаром після цього біля селища кам'яний Брод почалося

будівництво чавуноливарного заводу. Вугілля для потреб заводу вирішено було добувати поблизу Лисичого Буєраку, де в той час були розвідані найбагатші поклади кам'яного вугілля [2, с. 14].

Від 1795 р. – моменту закладання першої шахти майбутнього Донбасу почалося будівництво шахтарського селища. Перша шахта „Петропавлівська” була введена в дію 15.04.1796 р. і розташовувалася на південній стороні Лисячої Балки в 200 метрах від Центру Лисичого Буєраку. Однією з перших шахт була ще шахта Митрофанівська, яка розташовувалася в 30 сажнів вниз від Петропавлівської шахти. Перші шість років розвитку кам'яновугільної промисловості, починаючи з 1796 р. по 1801 р., розробка вугілля проводилася виключно тільки в Лисичому Буєраку. Таким чином, Лисичий Буєрак (Лисичанськ) був визнаний місцем народження вугільної промисловості.

До середини століття основним вугледобувним районом Донбасу був Лисичанський, де з підземних комор щорічно видавалося на поверхню більше 80% всього видобутого в басейні вугілля.

Є дані, що в середині XVIII ст. в Лисичанську побував російський імператор Олександр III з дружиною Дагмар Данською, на честь якої назвали рудник „Дагмара”. Будівництво шахти „Дагмара” почалося в 1866 р. Вона повинна була забезпечувати Лисичанський металургійний завод коксівним вугіллям. Але відомо, що видобуток вугілля виявився непридатним для коксування. Але шахта розвивалася і в кінці XIX ст. Стала одним з найбільш механізованих вугільних підприємств.

Протягом наступних років відкривалися нові шахти і Лисичанськ стає своєрідним „клондайком” для сотень людей, які посунули до містечка з найближчих регіонів Слобідської України й віддалених губерній Російської імперії [4, с. 7].

Лисичанськ... Скільки пов'язано з ним світлого і прекрасного! Він не тільки колиска вугільного Донбасу, а й колиска ліричної поезії України, звідки почав свою поетичну дорогу В. Сосюра в газеті „Голос рабочего” в 1917 р.

Лисичанськ – найстаріше місто Донбасу. У 2020 р. йому виповнилося 310 років. Уже в перші 15 років свого існування

Лисичанськ сповіщає про наявність в ньому промислових запасів кам'яного вугілля – нового багатющого виду палива і про початок першої великої здобичі цього палива.

Отже, з нашим містом Лисичанськ на березі річки Сіверський Донець пов'язана не тільки історія вугільної промисловості Донбасу, а й індустріальне, культурне становлення і розвиток Луганського краю, долі багатьох знаних особистостей минулих і нинішніх століть.

Джерела та література

1. Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область / Ред. кол.: Пономаренко Ю. Ф. та ін. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. 940 с. **2. Костриця Ю. П.** Страницы старого Донбасса: Очерки. Донецк : Донбасс, 1991. 83 с. **3. Костриця Ю. П.** У истоков горнозаводского дела: Очерки истории лисичанского каменноугольного района. XVIII–XX вв. Ростов-на-Дону: Ростовское книжное издательство, 1994. 152 с. **4. Лисичанськ.** Інтеркультурний путівник. Український культурний фонд, 2019. 48 с. **5. Лопатин Н.** У колыбели Донбасса. Луганск: Луганское областное издательство, 1960. 279 с.

Д. В. Лебедєв

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Рейди Н. Махна на Луганщину 1921 р.: перебіг та результати.

Одним з найменш досліджених явищ у історії національної революції 1917–1921 рр. залишається селянський повстанський рух в Україні, якій відігравав значну роль у військово-політичних процесах того періоду. Серед питань, які майже не розглянуті українськими істориками є діяльність селянського отамана Н. Махна на заключному етапі існування, очолюваної ним Повстанської революційної армії, яка наприкінці 1920 – на початку 1921 рр. була близька до розгрому більшовицькими силами. Саме висвітленню цього аспекту і присвячена ця стаття.

Незабаром, після чергового загострення відносин із більшовиками після розгрому Врангеля у Криму (листопад 1921 р.), Махно, наприкінці 1920 – на початку 1921 рр., розпочав боротьбу за виживання. У цей період він здійснював рейди,

плануючи зміцнити свій кістяк армії з регіональних отаманів, які концентрувалися на півночі Луганської та півдні Харківської області, які вважаються частиною історичного регіону, відомого як Слобожанщина. Сюди, в зону лісів між Ізюмом і Лисичанськом, Махно повернувся у лютому 1921 р. після виснажливого попереднього походу у межах Воронежської губернії.

Досягнувши села Веселе, на північ від м. Валуйки, загони отамана налічували близько 2000 шабель, 2 гармати і 50 кулеметів. Окрім того, його військо супроводжували допоміжні частини і служби. Метою повернення була спроба з'єднання із місцевим отаманом Каменюкою, який у 1920 р. підтримував Махна, але після укладення ним, 2 жовтня 1920 р. Старобільської угоди із більшовиками, відколовся від батьки. Шукаючи зв'язків із Каменюкою, Повстанська армія повернула на південь, до Старобільського повіту, проходячи через Олексіївське, Н. Олександрівку, Ровеньки (де з'єднується із загonom іншого місцевого отамана Волоха).

1 лютого 1921 р. Махно здійснив контратаку проти більшовицького загону Нестеровича, проте був розбитий і відступив до сл. Білолуцьк (50–55 верст на північ від Старобільська). На короткий час містечко було зайнято махновським загonom чисельністю „...до 2 тыс. сабель, 500 штыков при 4 полевых четырехдюймовых орудиях и 70 пулеметах” [1, с. 538].

Проте Махно не затримався у Білолуцьку надовго. На початку лютого його загін досягає сл. Донцівка, звідти йде на сл. Кам'янку, де, прийнявши бій, проривається до Марківки. Своім лівим фланговим підрозділом він також займає сл. Морозівку, рухаючись головними силами на сл. Зориківка, де бажає влаштувати засідку передовому більшовицькому загону Заволзької бригади. Проте, не досягнувши цього, махновські сили відступили до х. Миколаїв (Безбожників), сл. Стрільцівку і Бараниківку.

4 лютого Махно виступив з Бараниківки на сл. Н. Камишівську і Титовку Донської області. У цей період махновцям на короткий час вдається захопити Лисичанськ і Біловодськ, де загони розжилися боєприпасами. 5 лютого 1921 р. розбивши кавалерійську бригаду, Махно захопив 4 гармати і

б кулеметів, після чого відходить в ліси у Сіверського Дінця, де зустрів місцевих повстанців.

Вже 5 лютого виступив на хут. Н.-Теплий (25 верст на північ від м. Луганська), звідки різко повернув на захід, зайнявши Петропавлівку (Луганського повіту) та рушив на хут. Гречишкін (Лисичанського повіту).

У цей період загін отамана Попова, близького до Махна, в районі сл. Райгородка атакував 2-у бригаду 9-й кавдивізії – бригада була змушена відступити. Внаслідок перемоги, Попов отримав артилерійську батарею, кілька кулеметів і до 300 коней з сідлами.

Він переслідував більшовицькі сили до Новоайдару, а потім повернув на хут. Гречишкін, лівим боковим загonom входячи в сл. Жовту і ст. Родакове, а правим – на хутір Смолянинів [2, с. 703–706].

Близько 6 лютого Махно пішов на південний схід, плануючи вирушити в район Міллерово, щоб приєднати загони Фоміна та Каменюки. Отаман пройшов походом через с. Олександрівка, Ново-Олександрівка, Ровеньки, Осипівку, а також зайняв Марківку. Тут, однак, повстанці, атаковані червоними, втікають через Біловодськ, Шульгинку, ст. Кабанне, Шандриголове (на південь від Ізюма), ст. Барвінкове на Гуляйпільщину.

Таким чином, мета рейду досягнута не була. Загони Фоміна та Каменюки в той час перебували (відповідно) в районі станиці Усть-Білокалитвинської та Усть-Медведицької [1, с. 539]. До 10 лютого Махно покинув межі Донецької губернії [1, с. 539].

Наступний рейд, метою якого було все те ж з'єднання з загonom Каменюки, почався на початку липня 1921 р. 13 липня, основна армія перейшла залізницю ст. В. Анадолю (Ольгинське), і під ранок зупинилася на привал в с. Новотроїцьке. Далі маршрут пройшов через Василівку, Бешев (Старобешеве), Миколаївку, Голодаївку (15 липня) [1, с. 569].

15 липня загін махновців був затиснутий групою більшовика Германовича в балці біля р. Міус. 250 осіб перебували під щільним вогнем кулеметів 8-ох броньовиків. Бій тривав протягом трьох годин. Врешті-решт, один з радянських броньовиків в'їхав в балку і відкрив вогонь з ракетниці. Махновці, вважаючи, що готується загальна атака більшовиків,

зважилися на прорив, залишивши на полі обоз (53 тачанки, 33 кулемети) і 130 загиблих повстанців.

Через 2 дні, у с. Нагольне вони знову прийняли бій з загоном Германовича, втративши ще 20 чоловік убитими [3, с. 372–373]. 23 липня загін, перейшов залізницю Міллерово-Кантемирівка біля ст. Зоринівка, вийшов за межі Донбасу в Донську область [4, с. 217].

У цей період Махно знову не вдається з'єднатися з Каменюкою оскільки останній перебрався на середній Дон (район станиць Вешенської та Мігулінської). Плекаючи надію залучити Каменюку, а також місцевих отаманів Пархоменка та Фоміна до походу на Галичину, план якого він тоді виношував, Махно відправився слідком. Військо отамана переходять залізницю Міллерово-Чорткове біля хутора Мешков, вплав перебираються через Дон, просуваються до річки Хопер. Розбивши загоони комнезамів і місцеві продзагоони, махновці захоплюють ст. Вешенську. Саме тоді до полону потрапив і М. Шолохов, член продзагону, який в силу свого малолітства був відпущений. Проте реалізувати головну мету походу – об'єднання з промахновськими крайовими отаманами, досягти не вдалося. Пархоменко в той час знаходився на Тамбовщині, Фомін – розпустив свій загін за амністією, а сам пішов у підпілля. Каменюку так і не знайшли [1, с. 570–571].

3 серпня 1921 р. махновці перейшли залізницю в районі ст. Чорткове і зайняли Стрільцівку. Продовжуючи рухатися на захід вони стикаються з частинами Богучарської бригади ВЧК і кавалерійським загоном Гороха, тому повернули на північ і відійшли на хут. Миколаївка – сл. Зориківка, і далі, на північний захід займаючи Кабичівку, де ненадовго стали привалом.

4 серпня махновські сили продовжили рухатися на північний захід, обходячи кругом район Старобільська. 6–7 серпня Махно діяв на території Олексіївського повіту. Червоні вважали, що Махно перейде залізничну гілку Валуйки-Олексіївка, але він, уникаючи боїв, повернув на південь, а потім на південний схід і 8 серпня зайняв Простаків і Новоолександрівку Старобільського повіту [4, с. 217–218].

Махно рушив у Старобільський повіт, розраховуючи що може схватися у місцевих дрімучих болотах і лісах, у регіоні де

не було залізниці, і де частина населення лояльно ставилася до нього. Проте, біля ст. Сватове махновці натрапили на полк червоних гусар, полк Богучарської бригади, бронепоезд, а також пару броньовиків. Дивом їм вдалося прорватися до ізюмських лісів. Більше на цю територію Махно не повертався.

Отже, протягом першої половини 1921 р. Н. Махно здійснив два останні походи на Луганщину, розраховуючи, що підтримка місцевих отаманів дозволить йому реанімувати майже розгромлену армію. Проте попри усі зусилля, йому не вдалося реалізувати свого плану, у силу загальної військової слабкості, а також слабкості його потенційних союзників, змушених активно маневрувати, рятуючись від переслідування більшовицьких військ.

Джерела та література

1. Архірейський Д. В. Махновська веремія. Тернистий шлях Революційної повстанської армії України (махновців) 1918–1921 рр.: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2015. 296 с. **2. Белаш А. В.** Дороги Нестора Махно. Историческое повествование. Киев: РВЦ „Проза”, 1993. 592 с. **3. Нестор Махно.** Крестьянское движение на Украине. 1918–1921: Документы и материалы / Под ред. В. Данилова и Т. Шанина. М.: „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2006. 1000 с. **4. Савченко В. А.** Махно. Харків: Фоліо, 2008. 415 с.

Д. В. Лук’яненко

(Старобільська гімназія № 1)

Мешканці Старобільщини

на крейсерах та лінкорах Російської імперії

„*Імператриця Марія*”. Одна із загадок ХХ ст. – це вибух і затоплення 20 жовтня 1916 р. на Севастопольському рейді флагмана Чорноморського флоту лінкора „Імператриця Марія”. При цьому загинуло 225 моряків, 85 було важко поранено. Адмірал Колчак особисто керував операцією порятунку моряків. Комісії, що розслідувала події, не вдалося з’ясувати причини вибуху. Розглядалися три найбільш ймовірні причини: самозаймання пороху, недбалість у поводженні з вогнем або порохом і, нарешті, злий умисел (диверсія). Перші дві причини були визнані сумнівними.

Роботи з підйому корабля почали ще в 1916 р. Це була неординарна з точки зору інженерного мистецтва подія, якій приділялося багато уваги. Ось так згадував про цю подію матрос з німецького лінійного крейсера: *в глибині бухти плаває кілем догори лінкор «Імператриця Марія», що вибухнув у 1916 р. Безперервно вели роботи з його підйому, і через рік, кілем догори, вдалося підняти. Під водою була закладена пробоїна в днище, під водою ж зняли важкі гарматні вежі. Немислимо важка робота! День і ніч безперервно працювали насоси, які викачували з корабля воду й одночасно подавали повітря. Нарешті його відсіки осушили. Складність полягала тепер в тому, щоб поставити його на рівний кіль. Весь цей час в відсіках працювали водолази, тривало вивантаження боеприпасів. В умовах громадянської війни і революційної розрухи корабель так і не був відновлений. У 1927 р. він був розібраний на метал [3]. Серед загиблих на лінкорі „Імператриця Марія” є наші земляки:*

1. Кочегар 1 ст. Данька Онуфрій Андрійович, 1910 р. призову, Харківської губернії, Старобільського повіту, Боровеньківської волості, с. Боровеньки, одружений – загинув на кораблі.

2. Матрос 1 ст. Єрмоленко Іван Михайлович, 1915 р. призову, Харківської губернії, Старобільського повіту, Смоляннівської волості, с. Смолянинове, одружений, 7 жовтня помер від ран і опіків на госпітальному судні „Імператор Петро Великий”.

3. Ст. комендор Кононенко Іван Пантелеймонович, 1910 р. призову, Харківської губернії, Старобільського повіту, Стрельцівської волості, х. Калмиків, неодружений – загинув на кораблі.

4. Ст. електрик Савченко Прокіп Гаврилович, 1911 р. призову, Харківської губернії, Старобільського повіту, Литвинівської волості, с. Шулікіно, одружений, син – загинув на кораблі [6].

Крейсер „Аврора”. У 1905 р. крейсер „Аврора” виходить з Лібави на Далекий Схід, для участі в російсько-японській війні. „Аврора” очолила ешелон з шести кораблів. За час походу на кораблі не було жодного грубого порушення дисципліни. Ось що записав у щоденнику судновий лікар: *враження від «Аврори» найсприятливіші. Команда весела, бадьора, дивиться прямо в очі, а не з-під лоба, по палубі не ходить, а прямо літає, виконуючи накази. З самого початку мене вразила велика кількість вугілля. Багато його на верхній палубі, а в батарейній палубі ще більше;*

три чверті кают-компаній завалені ним. Духота тому нестерпна, але офіцerstvo і не думає сумувати і не тільки не скаржиться на незручності, а навпаки, з гордістю повідомляє мені, що до сих пір їх крейсер за навантаженням був першим, брав перші премії і взагалі на дуже гарному рахунку в адмірала.

У день переходу екватора відбулося традиційне свято за участю всього екіпажу, не зайнятого на вахтах. Але в Цусімській протоці корабель чекала поразка в битві з японцями. Бій відбувся на паралельних курсах. Вогонь японських кораблів, з дистанції до 24 кабельтових, був більш точним. „Аврора” отримала кілька влучень: був виведений з ладу елеватор подачі і паровий катер, снаряд знищив майже 2 м² обшивки та вивів з ладу дві 75-мм гармати, загорілися приготовані до стрільянини патрони. Снаряд потрапив в трап переднього містка. Пробита обшивка біля ватерлінії призвела до затоплення верхньої і нижньої ям і крену на правий борт. Осколок, що залетів через гарматний порт, вивів з ладу 75-мм гармату. Снаряд, який потрапив в район бойової рубки, огорнув все задушливим димом; його осколки перебили майже весь розрахунок носової 152-мм гармати. Осколки перебили якір-ланцюг і зробили дві пробойні, через які вода затопила відділення носового торпедного апарату. Ще один 203-мм снаряд, що розірвався під півбаком, пронизав крейсер наскрізь, пробивши 10 перегородок і зробивши в правому борті пробойну.

Близько 19-ї години артилерійський бій закінчився. На „Аврорі” до цього моменту були такі втрати: 1 офіцер і 9 матросів вбитими (5 нижніх чинів пізніше померли від ран); 8 офіцерів і 74 нижніх чини отримали поранення різного ступеня тяжкості. Більшість постраждалих – 57 осіб – були комендорами та гарматною обслугою. У списку загиблих на „Аврорі” в бою 14–15 травня 1905 р. острова Цусіма матрос 2 ст. Бабічев Денис Нікітін, селянин Харківської губернії Старобільського повіту Олексіївської волості, д. Коноплянки [1].

„Князь Суворов”. Як флагманський корабель віце-адмірала Рожественського, „Суворов” очолював колону броненосців 1-го броненосного загону до Цусімської протоки в 1905 р. О 13:49 вступив у бій – з носової вежі броненосця почалося пристрілювання. Через 10 хвилин японські крейсери „Мікаса” „Сікісіма”, „Асахі” та „Фудзі” відкрили вогонь з дистанції приблизно 6,5 км.

У перші ж хвилини бою на „Суворові” вийшли з ладу сигнальні фали, а через град осколків сигнальники не могли вийти на місток, щоб скористатися прапорами-семафорами. Флагман втратив управління ескадрою. Рожественський наказав відвернути на кілька румбів праворуч, щоб збільшити дистанцію між противником, але „Мікас” теж змінив курс. О 14:08 на „Суворові” виникли пожежі. Броненосець заволокло димом, і японці тимчасово перенесли вогонь на інші російські кораблі. О 14:32 осколки снаряду потрапили крізь щілину в броньовану рубку „Суворова”, вбивши майже усіх, хто був там, і поранивши самого Рожественського. Втративши керування, броненосець описував циркуляцію праворуч, захоплюючи за собою інші кораблі. Описавши повне коло, він прорізав стрій ескадри.

Опинившись між двох ескадр, він був обстріляний, втратив всі труби та майже всю артилерію. Рожественський був поранений вдруге. Крейсери Японії почали торпедування „Князя Суворова”. На початку шостого міноносець „Буйний” зняв з нього частину штабу ескадри на чолі з тяжко поранилим Рожественським. О сьомій годині „Князь Суворов” був потоплений. Він був виключений зі списків флоту 15 вересня 1905 р. [4].

За 30 км. від Старобільська в Писарівській школі зберігається документ про Цусімську битву: *Село Писарівка Старобільського повіту Харківської губернії Михайлу Андрійовичу Протасову. Головний Морський штаб повідомляє, що ваш син матрос 2 ст. Олексій Михайлович Протасов команди ескадреного броненосця «Князь Суворов» загинув в Цусімському бою 14–15 травня цього року. Заступник начальника Головного Морського штабу Контр-Адмірал /підпис не розбірливий/. Казенний лист з Головного Морського штабу №211897 від 14 жовтня 1905.*

„Адмірал Нахімов” – перший крейсер з баштовою артилерією. Побудований на Балтійському заводі в Петербурзі, вступив до дії 3 грудня 1887 р. Довгий час був в числі найбільш потужних і швидкохідних крейсерів світу. 14 травня 1905 р. в Цусімській битві отримав близько 20 влучень, а вночі був торпедований у правий борт За даними екіпажу, не підтвердженими японськими істориками, в нічному бою потопив два міноносці противника. Ще, як мінімум, три попадання в крейсер „Івате”, які завдали останньому серйозні пошкодження, також можна віднести на

рахунок комендорів „Адмірала Нахімова”. Вранці 15 травня напівзатоплений корабель продовжував героїчний рух кормою вперед (через носові пробоїни) і був остаточно затоплений екіпажем лише при появі японських кораблів.

У цілому застарілий крейсер в надтяжких умовах Цусімської битви проявив себе більш як гідно. „Адмірал Нахімов” перебував у відносній безвісності, поки в 1933 р. американець Гаррі Різберг в книзі „600 мільярдів під водою” заявив про те, що на борту чотирьох російських кораблів з 2-ї Тихоокеанської ескадри, потоплених при Цусімі, знаходилися скарби на загальну суму в 5 млн дол. Випадково американець вказав, що найбільше золота (2 млн дол.) пішло на дно разом з „Адміралом Нахимовим”. У листопаді 1980 р. японський мільйонер Такео Сасагава заявив, що виділив величезну суму на порятунок золота, оскільки затонулий „Адмірал Нахімов” був знайдений. Пізніше Сасагава позував перед фотографами, тримаючи в руках платинові злитки, нібито підняті з крейсера, однак нових знахідок не демонстрував, посилаючись на непередбачені труднощі. Першими в успіхах Сасагава засумнівалися професійні мисливці за морськими скарбами. Варто було їм звернутися до документів, як стало зрозуміло, що в оповіданнях Сасагава немає ані слова правди.

Серед загиблих на „Адмірал Нахімов” числиться наш земляк – комендор Захар Порфир’єв Носуля (Харківської губ. Старобільського повіту, д. Колядовської) [2].

„Варяг”. Крейсер було закладено в 1898 р. 31 жовтня 1899 р. він був спущений на воду. Будівництво велося в Філадельфії на верфях William Stamp and Sons. Після вступу до складу флоту Росії „Варяг” базувався в Порт-Артурі, але до початку бойових дій з Японією був в Чемульпо.

8 лютого 1904 р. японська ескадра блокувала Чемульпо, щоб прикрити висадку десанту (близько 2 тис.) і не допустити втручання „Варяга”. 9 лютого капітан „Варяга” В. Ф. Руднєв отримав ультиматум: до 12 годин покинути порт Чемульпо, інакше кораблі будуть атаковані на рейді. Руднєв вирішив прорватися з боєм в Порт-Артур, а в разі невдачі підірвати кораблі. Опівдні „Варяг” і „Корець” вийшли з Чемульпо. При виході з порту кораблі зустріли японську ескадру. Бій тривав протягом години. „Корець” застосовував димову завісу для

захисту. Згідно з рапортом командира „Варяга”, вогнем крейсера був потоплений один міноносець і пошкоджений крейсер „Асама”, крейсер „Такачіхо” після бою затонув, „Чіода” отримав пошкодження; противник імовірно втратив близько 30 осіб убитими. Японські вчені не підтверджують ані влучання в японські кораблі, ані будь-які втрати. Подвигу екіпажів крейсера „Варяг” і канонерського човна „Кореєць” присвячені декілька відомих пісень. У 1946 р. в СРСР було знято художній фільм „Крейсер «Варяг»”. Примітно, що в ролі крейсера „Варяг” був використаний крейсер „Аврора”. На час зйомок фільму на „Аврорі” була поставлена четверта (фальшива) труба.

У 2003 р. експедиція під керівництвом журналіста Олексія Денисова відшукала точне місце загибелі крейсера та виявила його уламки. Розповідь про цю подію увійшов в двосерійний документальний фільм „Крейсер «Варяг»”, приурочений до сторіччя битви у Чемульпо [7]. Одна з нагород екіпажу „Варяга” знаходиться в Біловодську. Короп Іванович Болдирев – машиніст 1 ст. наказом від 24.08.1954 нагороджений медаллю „За відвагу”.

Вважаю, що розповідь про морську службу наших земляків треба вивчити ще більш ретельно, в історії ще досить білих плям...

Джерела та література

1. Аврора (крейсер). URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Аврора_\(крейсер\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Аврора_(крейсер)). **2. Сулига С. В.** Броненосный крейсер „Адмирал Нахимов”. URL: <https://coollib.net/b/264591>. **3. Императрица Мария** (линкор). URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Императрица_Мария_\(линкор\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Императрица_Мария_(линкор)). **4. Князь Суворов** (броненосец). URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Князь_Суворов_\(броненосец\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Князь_Суворов_(броненосец)). **5. Поленов Л. Л.** Крейсер „Аврора”. Л.: Судостроение, 1987. 264 с. URL: http://keu-ocr.narod.ru/Aurora_P. **6. Помни** погибших моряков. URL: <https://voenflot.ru>. **7. Список** экипажей „Варяга” и „Кореяца”. URL: <http://www.sammler.ru>.

К. О. Міщенко

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Сторінки історії села Піски Новопокровського району

Село Піски. Половина хат поставлені на піску, а городи, сади – на півкілометра простягнуті вниз, до самого озера або до яру, до річки [1, с. 7]. Назва села Піски пов’язана з покладами на цій території піску, який і донині добувають кар’єрним способом. Розташоване в Луганській області, в південно-східній частині України, в басейні Сіверського Дінця, лівій притоці Айдару. Територія знаходиться на Старобільській рівнині, долині річки Айдар. Кількість населення 1150 осіб, площа села – 1037 га.

Новопокровщина багата історичними пам’ятками. Біля села Пісок, на березі річки Айдар, знайдено кам’яні знаряддя, якими користувались люди за 3 тисячі років до н.е. Біля сіл Закотне та Піски відкрили поховання цього періоду. У полі біля с. Піски знайдено залізну сокиру, яку виготовили й якою користувались алани. Біля села знайдено також половецькі поховання і крем’яні наконечники стріл [2, с. 3].

Засновано село Піски у 1792 р., перша назва села – Радьково [3, с. 544]. Жителі села займалися сільським господарством – садівництвом, городництвом, вирощували зернові культури.

У революційний період 13 січня 1918 р. в с. Піски прибув з Харкова невеликий червоноармійський загін під командуванням Петра Федоровича Левченко, який проголосив у селі радянську владу. У Пісках був створений ревком на чолі з уродженцем Закотного Семеном Юхимовичем Бондарем. Одразу була обрана сільська рада, головою якої став Варивон Остапович Хворостян, секретарем – Тимофій Бахтин.

Жорстка боротьба та протистояння, розгул насилля характеризували цей період. 16 червня 1921 р. на село Піски напав загін Каменюки. Тоді загинула вся родина сільського активіста Дениса Наумовича Комісарова. У 1923 р. в Пісках створюється перший комсомольський осередок, секретарем якого обирається Яків Уласович Федоров, а потім Кузьма Йосипович Крищенко. Комсомольці включились в боротьбу з неграмотністю, організували художню самодіяльність і спортивні змагання. В 1923 р. в селі з’явилося радіо [3, с. 544].

У 1929 р. в Пісках утворилася сільськогосподарська артіль. Вона володіла 320 гектарами землі. Головою був І. І. Бублик. В тому ж році на базі артілі і ТСОЗ імені „Правда” створюється колгосп імені „Димитрова” [3, с. 545]. У 1932 р. головою колгоспу став Іван Якович Зигуля. На час його роботи випав Голодомор 1932–1933 р., коли від виснаження і хвороб у селі вмерло більше 100 осіб [2, с. 13].

Відбувається розвиток освіти. В 1920 р. у Пісках відкрили двокласну школу, в якій навчалося 18 дітей і вчителювала Надія Петрівна Кривошеїна. У 1924 р. в школі був організований третій клас. Директором школи був Роман Васильович Лідовський, вчителями працювали Олександра Іванівна Лідовська і Софія Іванівна Тімешова. У 1928 р. школа стала чотирирічною. До складу її вчительського колективу влилися подружжя Василь Петрович і Феоліна Митрофанівна Камінські, Олександр Федотович і Марія Василівна Річицькі. У наступному році школа стає семирічною. У ній навчаються діти з усіх навколишніх сіл. Для їх навчання приходять нові вчителі: Степан Григорович Воробцов, Митрофан Іванович Невмивака, Феня Павлівна Терник і Зінаїда Михайлівна Гатицька. У 1930 р. директором школи було призначено А. Ф. Річицького. Педагогічний колектив поповнюється Миколою Івановичем Синчою, Миколою Прокоповичем Гончаровим і Леонтієм Єфремовичем Фесенко [3, с. 546].

У 1937 р. школа перетворюється в середню. У числі нових вчителів в ній працюють Никифор Васильович і Сергій Никифорович Крищенко, Василь Миколайович Бублик, Павло Денисович Старожуков, Наталя Петрівна Буряк, Єгор Андріанович Алтухов, Іван Володимирович Золотарьов, Іван Максимович Ткачук та інші. Перший випуск середньої школи припав на трагічний 1941 р. Багато вчителів і випускники пішли на фронт, далеко не всі вони повернулися після війни в рідне село [3, с. 547].

12 липня 1942 р. в Піски вступили фашистські війська. Вони зберегли колективні господарства, змусивши їхніх членів працювати на потреби німецьких військ. Старостою села став Руф Митрофанович Горбенко. Під час окупації у Німеччину було відправлено 12 молодих людей села. У роки Другої світової війни на фронтах боролися 540 вихідців із села, з яких 182 полягли на полях боїв. 483 особи були визнані гідними нагород, а

П. М. Сикало став Героєм Радянського Союзу [2, с. 15]. Звільнено село від німецьких загарбників 23 січня 1943 р.

Після звільнення села відновила роботу Пісківська середня школа. Її директором став Григорій Іванович Следькін. У складі педагогічного колективу в ті роки працювали Марія Михайлівна Хворостян, Галина Антонівна Солошина, Марія Петрівна Чепель та інші. Після завершення війни повернулися додому фронтовики, в їх числі й директор школи А. Ф. Річицький, Г. І. Следькін став завучем. Збільшився склад педагогів. У 1953 р. директором школи був призначений Григорій Павлович Несвіт, якого в 1961 р. змінив Іван Трохимович Кордюков, а в 1964 р. його наступником став Федір Кузьмич Бублик. У другій половині 1960-х рр. в школі була введена дводенна виробнича практика. У ці дні учні працювали на колгоспних полях: кожен клас мав своє поле, трактор. З 1965 рр. при школі працювали курси автолюбителів, випускники отримували права. З 1970 р. колектив школи очолив Григорій Іванович Следькін, завучем стала Л. Г. Моцар. У 1974 р. керівництво школи змінилося: директором став М. В. Олійник, а завучем В. П. Шейко. У ті роки в ній налічувалося до 320 учнів і до 30 вчителів [3, с. 549].

У 1979 р. Пісківська середня школа одержала новий упоряджений триповерховий будинок. Це дозволило колективу перейти на кабінетну систему навчання. У 1980-х рр. в Пісках функціонували дві бібліотеки з книжковим фондом 13,8 тисяч томів, медичний пункт, дитячі ясла-сад, 6 магазинів, комплексний приймальний пункт районного підприємства побутового обслуговування.

Окрасою села була пам'ятка архітектури другої половини ХІХ ст. – Миколаївська церква. Переживши роки воєнничого атеїзму 1920–1930-х рр., у 1934 р. вона була закрита і переобладнана під зерносовище, а у 1982 р. – розібрана [2, с. 4].

Джерела та література

- 1. Архів** сільської бібліотеки Пісківської громади.
- 2. Рожко П.** Всяк сам владику над своєю душею. Київ: Книга плюс, 2016. 624 с.
- 3. Рунов В. А.** Новопсков и его окрестности. М.: Информационно-издательское агентство Ист-факт, 2002. 582 с.

А. В. Овчаренко
(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

**Проблема датування та визначення походження
залишків керамічних виробів модерної доби
с. Лимарівка Біловодського району**

Археологічна спадщина України є однією з найрізноманітніших і найбагатших у Європі. На теренах нашої держави з давніх часів збереглися стоянки зі слідами первісних людей, кургани різних давніх епох, літописні городища й міста. Разом із тим, попри зусилля археологів-науковців Інституту археології НАН України, які протягом останніх десятиріч плідно досліджують ті чи інші об'єкти матеріальної культури, у вивченні археологічної історії нашої країни залишається багато „білих плям”. Серед іншого, потребують детальнішого вивчення археологічні свідчення життя українського населення на території Луганщини на початку та у період модерної епохи (XVII – початок XIX ст.). Серед знахідок цієї епохи найбільш поширеною є кераміка, залишки якої можна знайти навіть не проводячи спеціальних розкопок на території міст та містечок краю, які засновувалися українськими поселенцями. Як відомо, саме ця категорія знахідок є головним індикатором у питаннях визначення хронології та рівня культурно-економічного розвитку поселенських структур різних епох.

Предметом вивчення у цій роботі стали залишки глиняного керамічного посуду та інші керамічні вироби, які були знайдені на земельній ділянці в селі Лимарівка (Лимарівка-І) Біловодського району Луганської області (див. Додаток 1). Після

Додаток 1. Розораний участок у с. Лимарівка, де було знайдено залишки керамічних виробів на мапі „Google maps».

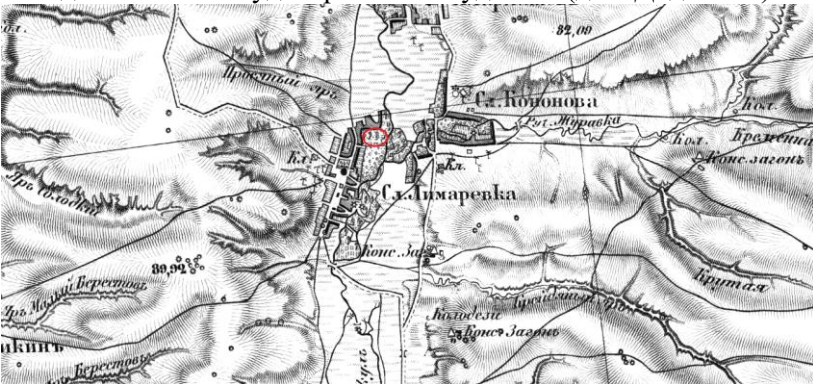
виявлення, вони були передані до Інституту археології НАН України для аналізу та точного діапазону датування.

Слід відзначити, що об'єкт Лимарівка-I розташовується на першій надзаплавній терасі правого берега р. Деркул, на розораній ділянці по вул. Набережна, 4. Русло р. Деркул знаходиться приблизно у 670 м. на схід від місцезнаходження (див. Додаток 2).

Додаток 2. Вигляд об'єкту Лимарівка – I на мапі „Google maps”.

Відомостей щодо походження села Лимарівка збереглося небагато. На військово-топографічній карті Ф. Ф. Шуберта 1863 р. поселення позначене як Слобода Лимарівка, а на місці де було знайдено кераміку були чагарники, в які скоріш за все, викидали битий посуд з прилеглих будинків (див. Додаток 3).

Додаток 3. Вигляд об'єкту Лимарівка – I на мапі Шуберта 1863 р.

Сьогодні це розорана для сільськогосподарської діяльності ділянка, де зустрічаються фрагменти гончарного посуду кахель.

Площа масового поширення знахідок становить 55×70 м. Після більш детального огляду стало зрозуміло, що і на прилеглих земельних ділянках трапляються фрагменти кераміки, але не так масово. Таке розповсюдження фрагментів гончарного посуду зумовлено щорічною обробкою земельних ділянок. З огляду на площу поширення матеріалів, науковий співробітник Інституту археології НАНА України С. А. Теліженко припускає, що на даному місці або поблизу нього існувала садиба. За свідченням місцевого жителя, в 50-х рр. ХХ ст. поблизу місця, де було знайдено фрагменти кераміки, знаходилась конюшня, але через деякий час її було зруйновано.

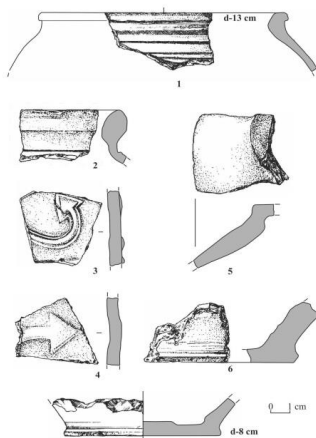
Спираючись на звіт С. А. Теліженка щодо результатів археологічних досліджень на Луганщині 2019 р., а також на аналіз зібраних матеріалів, їх можна поділити на дві категорії: коробчасті пічні кахлі та посуд.

Перша категорія знахідок представлена уламком лицьової частини бежевоглиняної коробчастої кахлі без декору та двома фрагментами лицьових коробчастих світлоглиняних кахель з рельєфним рослинним декором [2] (див. Додаток 4).

З другою категорією знахідок пов'язуються фрагменти білоглиняного гончарного посуду з опискою у вигляді горизонтальних хвиль та горизонтальних ліній.

Визначено діаметри вінців – 17, 16 і 13 см. Товщина стінок варіює від 0,3 до 0,4 см. Описка виконана червоною та бурю фарбами, які виготовлялися з болотяної руди. Стінок гончарного білоглиняного посуду налічується 9 одиниць. Майже всі орнаментовано опискою червоного та, у одному випадку, чорного кольорів у вигляді горизонтальних ліній та горизонтальних хвиль [3, с. 70].

Колекцію знахідок доповнюють фрагменти білоглиняного та теракотовогоглиняного плоскодонного посуду. В одному

Додаток 4. Фрагменти керамічних виробів об'єкту Лимарівка – 1.

екземплярі представлений фрагмент сіроглиняної покритишки. На думку наукового співробітника ІА НАН України Л. Чміль, представлений посуд розпадається на дві хронологічних групи – кінець XVII – початок XVIII і середина XVIII – XIX ст. та зроблений відповідно технологій, поширених у той період в українських землях [1, с. 28].

Отже, знайдені фрагменти гончарного посуду та фрагменти кахель в с. Лимарівка (Лимарівка – І) дозволяють стверджувати, що з початку господарчої колонізації луганського краю українськими поселенцями (друга половина XVII – початок XVIII ст.), тут поширюються технології виготовлення керамічних виробів, характерні для інших регіонів України. Ці технології залишаються домінуючими і у XVIII – XIX ст., попри тіснішу інтеграцію цих територій до складу Російської імперії і відповідно, поширення притаманних росіянам підходів у виробництві посуду та інших глиняних виробів.

Джерела та література

- 1.** Звіт про проведення розвідок та наукових археологічних досліджень на території Луганської області у 2019 р. (сmt. Біловодськ та Біловодський район, Міловський район, м. Старобільськ та Старобільський район, сmt. Новопсков та Новопсковський район, м. Лисичанськ, Попаснянський район, Кременський район) / автори н.с. ІА НАНУ, к.і.н. С. А. Теліженко та завідувач сектору „Археологія” Луганського обласного відділення МАН України В. Р. Іваницький. Київ, 2020. 370 с.
- 2.** **Лащук Ю.** Українські кахлі IX–XIX ст. Ужгород, 1993. 81 с.
- 3.** **Археологія** доби козацтва XVI–XVIII ст. / Д. Я. Телегін (відп. ред.), І. С. Винокур, О. М. Титова, І. К. Свешніков та ін. К.: ІЗМН, 1997. 336 с.

О. О. Петров

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

**Дані урядової статистики XIX ст. як джерело
до історії Старобільщини (на прикладі
“Огляду Харківської губернії за 1880 рік”)**

З науковою метою використовувати дані урядової статистики почали ще у XIX – початку XX ст. Прізвища Ю. Є. Янсона, Л. В. Ходського, А. І. Чупрова, М. В. Неручева, В. І. Орлова, О. Ф. Фортунатова, С. М. Велецького та ін. пов’язані не лише з теоретичними статистичними розробками, але й з практичним використанням даних статистичних досліджень. Використання даних дореволюційних статистичних видань щодо економічної та соціальної ситуації в регіонах активно використовували радянські історики. Глибше відомості, що містяться у статистичних виданнях XIX ст., починають використовуватися у сучасних історичних розвідках, проте слід зазначити, що дані урядової статистики використовуються ще не в тому обсязі, на який вони заслуговують. Тому мета цієї роботи – ще раз привернути увагу краєзнавців до такого цікавого і цінного джерела з історії регіонів як урядові статистичні видання XIX – поч. XX ст.

Регіональними органами урядової статистики від початку XIX ст. були губернські статистичні комітети, головною функцією яких було створення статистичних і описових відомостей, котрі слугували додатками до “Всепідданійших звітів” губернаторів російському імператору про стан доручених їм правлінь, і які мали назву “Огляд губернії” [2]. Форма, зміст, порядок та термін надання “Оглядів”, як і самих звітів протягом др. пол. XIX ст. зазнавали змін. Так, 03.06.1837 р., одночасно з “Загальним наказом цивільним губернаторам”, була затверджена програма загального звіту про стан губернії й керівництво нею, а циркуляром Міністерства внутрішніх справ від 13.06.1853 року губернаторам був наданий зразок звіту, додатком до якого слугували 27 “Відомостей”. Пізніше, 13.01.1869 р. уряд склав новий проект форми звітів, який 19.06.1870 р. був затверджений царем Олександром II. З цього часу звіти губернаторів чітко поділяються на дві частини: безпосередньо звіт та додаток до звіту у вигляді друкованого “Огляду”, в якому з усіма

подробицями повинна була зображуватися повна картина стану губернії, з безліччю суто статистичних відомостей “*необхідних для розробки урядових міркувань та заходів*”. Огляд мав текстову частину та статистичні таблиці – “Відомості”. До 1870 року “Огляди”, як і звіти, створювалися у рукописному вигляді у кількості 3–4 примірників і надавалися: царю, Міністерству внутрішніх справ, генерал-губернатору та губернській канцелярії.

Цікавою для дослідників є описово-пояснювальна частина “Оглядів”, що висвітлювала життя губернії з усіх боків. В цій частині надавалася інформація пояснювального характеру за статистичними таблицями – “Відомостями”, робилися висновки й спостереження щодо змін за декілька років, а крім того надавалися відомості описового характеру (наприклад, описи кліматичних умов, розвиток поштово-телеграфного та залізничного сполучення, географічні нариси, діяльність банків та наукових товариств тощо). Систематично наводився великий обсяг інформації з економічних, релігійних, культурно-освітніх питань та питань адміністративних (заходи уряду й губернської адміністрації по допомозі населенню під час неврожаїв, управління закладами позбавлення волі тощо).

У XIX – поч. XX ст. Старобільський повіт був найбільшим повітом Харківської губернії, займаючи чверть її території, а відтак урядові кола звертали певну увагу на процеси, які відбувалися на цих теренах.

Аналізуючи “Огляд Харківської губернії за 1880 р.”, можемо визначити соціально-економічну ситуацію в Старобільському повіті в часи становлення капіталістичного ладу в пореформеній Російській імперії, в ті роки, коли держава не переживала особливих потрясінь на кшталт криз, воєн чи революцій.

“Огляд” дає можливість встановити положення в сільському господарстві в Старобільському повіті. Так, в 1880 р. на початку літа спека й нашість шкідників, а наприкінці літа сарана, буревії та град шкодили посівам зерновим. Проте на Старобільщині, на відміну від інших повітів губернії, врожай вважався відносно добрим [1, с. 1–2, 22]. Чума великої рогатої худоби, попри те, що повіт дуже потерпав від неї в попередні

роки, не спостерігалася у 1880 р. у великих масштабах [1, с. 50]. Серед промислових підприємств, яких губерньська адміністрація вважала за потрібне відмітити у Старобільському повіті, були миловарний завод (з 2 робітниками та щорічним обсягом виробництва у 850 крб. на рік) та два свічкових заводи (з 2 робітниками та щорічним обсягом виробництва у 2000 крб. на рік) у самому Старобільську та 5 винокурних заводи в Старобільському повіті (з 25 робітниками та щорічним обсягом виробництва у 5514 крб. на рік) (таблиця про фабрики та заводи).

Також Старобільський повіт був у лідерах недоотримання викупних платежів [1, с. 11] (у сумі 42965,5 крб.), хоча в повіті було порівняно досить багато (22379 душ) селян одноосібників – власників земельних ділянок, які розраховалися з викупними платежами [1, с. 57]. Всієї ж фіскальної заборгованості по повіту рахувалося 530996,23 крб. (більше було тільки в Харківському повіті).

В соціальному плані ситуація була не надто гарною.

Стан медицини був незадовільний. Земських лікарів в повіті було всього три, а відтак на одного лікаря приходилося 105 тисяч потенційних пацієнтів [1, с. 24]. На весь повіт був один ветеринарний земський лікар. Взагалі за 1879 р. повітовим земством було використано на медицину 21684 крб. 68½ коп. [1, с. 29]. Земська лікарня на 15 місць прийняла у 1880 р. 388 хворих, з яких 7,2% померло [1, с. 33]. Відсутність доброго медичного обслуговування та поширення хвороб призводило до значної смертності. Загалом 1880 р. у Старобільську померло 329 з 12715 мешканців, а в повіті – 10098 з 316123 осіб [1, с. 30]. Тільки від дифтерії померло в повіті 99 душ [1, с. 35], а взагалі від цієї хвороби повіт потерпав найбільше ще в 1869–1871 рр. [1, с. 38]. Для протидії поширення епідеміям був створений в повіті т.зв. “летючий загін”, що складався з лікаря, трьох фельдшерів, п’яти сестер милосердя, одного дізенфектора [1, с. 42].

Проте на народну освіту найбільші кошти з усіх повітів виділило саме Старобільське земство – 20300 крб. (для порівняння – усі інші 12 повітів виділили разом 58389 крб.) [1, с. 56].

Що стосується адміністративних заходів, то в повіті проводився ремонт кам'яних будівель адміністративних закладів (передбачалося продовжити їх ремонт також у 1881 р.) [1, с. 14] та капітальний ремонт будівлі в'язниці [1, с.15]. В повіті поштова повинність з натуральної була переведена в грошову [1, с. 13]. До того ж Старобільське повітове земство відмовилося подовжувати практику поштового сполучення між Старобільськом та Біловодськом, що змусило Поштовий департамент імперії відновлювати дане сполучення на найманій основі в сумі 1250 крб. на рік [1, с. 16].

Отже, “Огляди”, які створювалися статистичними комітетами містили багато корисної інформації. Цією інформацією цікавилися ще в ті часи (у 1886 році Центральний Статистичний Комітет зазначив, що попит з боку різних відомств інших міністерств на цифрові дані зі звітів губернаторів з кожним роком зростає), а тим більше ця інформація цікава зараз. І вона може зацікавити не тільки істориків та краєзнавців, а й звичайних людей, не байдужих до минулого рідного краю. У статистичних виданнях переходиться великий обсяг інформації суспільно-економічного, культурно-освітнього, релігійного, адміністративного, політичного характеру, що створює з них дуже цінні джерела з історії регіонів України та окремих явищ у житті суспільства того часу.

Джерела та література

1. Обзор Харьковской губернии за 1880 год: Приложение к всеподданейшему отчету Харьковского губернатора. Харьков, 1880, [4], 57, [46] с. **2. Петров О. О.** “Огляди губерній” адміністративних статистичних закладів XIX – початку XX століття як історичне джерело. *Гуманітарний журнал*. 2001. № 1–2. С. 161–166.

Н. М. Радченко
(ДВНЗ „Ужгородський
національний університет)

**Т. М. Раздобаров – релігійно-церковний діяч
Слобідської України другої половини ХХ ст.**

За місіонерськими даними у період з 1880 по 1900 р. у Куп'янському повіті Харківської губернії зменшується кількість старовірів. Дослідник історії старообрядництва Харківщини Є. Єремеев пов'язує цей факт з розвитком єдиновірництва в повіті та активною діяльністю єдиновірницького священика Тимофія Раздобарова [2, с. 170]. Проте біографія та релігійно-церковна діяльність останнього на сьогодні є недостатньо вивченою. Спогади про Раздобарова залишив священик Хомівського Успенсько-Серафимовського монастиря Й. Васютін. У своїй праці з історії монастиря Васютін вказує Т. Раздобарова як його засновника [6].

Тимофій Матвійович Раздобаров (1831–1897) походив із православної селянської сім'ї с. Благодатного Рильського повіту Курської губернії. У 12-річному віці батьки віддали сина навчатися грамоті до чоловіка, який належав до старообрядської общини, унаслідок чого і сам Тимофій перейшов до їхньої общини. Здібного до науки хлопця відправили навчатися до Москви де він зустрів Павла Пруського, який забрав хлопця собі в учні, маючи намір виховати з нього місіонера старообрядництва. В подальшому він же допоміг влаштувати шлюб Тимофія з Матроною Єфимівною Немцевою, дочкою московського міщанина фабриканта. Родина Немцових належала до старообрядців феодосіївського безшлюбного толку. Наречена мріяла про чернече життя і навіть народження сина не змінило її намірів. Зрештою роздавши своє майно бідним Тимофій та Матрона розійшлися по монастирям.

Після приєднання Павла Пруського 1867 р. до православної церкви, його прикладу наслідував і Раздобаров [4]. Інша ситуація, за записами Й. А. Васютіна, була з Матроною: *„Но Матрону Евфимовну, хотя тоже присоединившуюся, пришлось уже особым образом убеждать возстановить прерванный брак. Как о. Павел, так и другие указывали ей на то, что в древния времена принимавшие христианство брака языческого не прекращали.*

Таким образом присоединение к церкви послужило для них с мужем новым началом совместной жизни” [6].

Це нове життя тісно було пов'язане з місіонерською діяльністю серед прихильників старообрядництва та х. Кармазинівка Куп'янського повіту. За проханням місцевих Павло Пруський надсилає туди священика, аби той пояснив місцевій громаді причини відходу від старообрядництва та допоміг їм пройти той самий шлях – *„по брошенному жребью он послал Т. М. Раздобарова”*. Проте аби не викликати супротиву старообрядської общини на самому початку він мав приховувати свій перехід до православної церкви. Тільки 25 березня 1871 р. він став священиком в Кармазинівці [1].

Від самого початку Раздобаров переймався ідеєю побудови церкви. Адже єдиновірці хутора молилися у дерев'яному молитовному домі, переобладнаному з простої селянської хати [3, с. 2]. Більше десяти років Тимофій збирав гроші на будівництво кам'яного храму, для чого неодноразово їздив до Москви та Петербургу у пошуках меценатів. Місіонерська діяльність Раздобарова мала успіх і у 1887 р. в Кармазинівці було створено та освячено кам'яний трьохпрестольний єдиновірницький храм на честь св. Миколая, а 1892 р. у слободі Краснянка Куп'янського повіту – дерев'яний єдиновірницький храм на честь Олександра Невського. Раздобаров не зупиняється і неодноразово висловлює задум щодо організації обителі. Приводом до заснування монастиря для нього став досвід спілкування з жіночою частиною старообрядської общини. Священик відзначав фанатичність жіноцтва як фактор гальмування навернення старообрядців. Він роздумує про *„обитель”*, в якій діти єдиновірців та старообрядців зможуть навчатися разом *„и затем, оставляя обитель, несли бы просвещение в темную среду раскола” [6].*

З притулку для дівчаток старообрядців та єдиновірців і почалося створення монастиря. Матрона взялася за опіку над притулком. Організація притулку було вкрай проста, дівчатка збиралися вдома у Раздобарових, вчилися читати та співати. Першою стала Параскева Паніна, яку взяли Раздобарови за дочку, своїх дітей родина не мала, з восьми народжених не вижив жоден [6].

Для забезпечення притулку Т. Раздобаров шукає де купити землі. Зрештою необхідну кількість було придбано у розореного дворянина М. Катрухіна у с. Хомівці Куп'янського повіту (це 25 верст від Кармазинівки). Земля була виставлена на торги через Дворянський банк. О. Тимофій привіз купчу на 120 десятин як подарунок до іменин Матрони. Пізніше у спадкоємців Катрухіна було куплено ще 536 десятин.

На нове місце „Катрухівку” разом з Раздобаровими було перевезено й дерев'яну церкву з Кармазинівки. Сам Т. Раздобаров був першим священиком церкви, яка освячена була в честь Успіння Богоматері 27 серпня 1896 р. Проте на новому місці знову потрібен був час на завоювання довіри місцевого населення. Васютин згадував, що з огляду на те, що богослужіння відправлялося по єдиновірчеському обряду, багато з селян йшли. З кармазинівських дівчат у Хомівці залишилося дуже небагато.

Перед о. Тимофієм постало питання організувати православну чи єдиновірну жіночу обитель. Поганий стан здоров'я, що заважав священику продовжувати місіонерську діяльність, вплинув на рішення і було створено православну обитель, яка вже на самому початку почала набирати монастирського виду. Для цього він здійснив поїздку до Серафимо-Понетаєвського монастиря в Нижньогородській губернії. Там, отримавши фінансову підтримку місцевих меценатів С. Петрова та С. Кульмичова, Раздобаров вмовив ігуменю відпустити двох монахинь Олександру Миколаєву та Олену Дмитрівську до молоді обителі [6].

Помер о. Тимофій 3 червня 1897 р., не дочекавшись відкриття обителі кілька місяців. На її чолі стала матінка Матрона Єфимівна. Першим священником було призначено Й. Васютіна. А у 1905 р. на основі общини було створено монастир. Проте і у народній пам'яті монастир був саме „раздобарівським”, і у спогадах першого священика засновником монастиря був саме Т. Раздобаров.

Джерела та література

1. Державний архів Харківської області, ф. 40, оп. 110, спр. 881 Исповедная роспись Николаевского молитвенного дома села Кармазиновка. **2.** Єремєєв, П., 2018. *Старообрядництво Харківської губернії: соціальні структури та статистика (1825-*

1917 рр.). Харків: Раритети України, 272 с. **3. Освящение** единоверческого храма в сл. Краснянке Купянского уезда, 1892, ЮК, 16 нояб, с. 2. **4. Раздобаров, Т.,** 1877. *Св. Письмо единоверческаго священника Харьковской губернии, Купянскаго уезда, слободы Кармазиновки, Тимофея Матвеева Раздобарова, вышедшаго из раскола безпоповской секты, к другу своему, безпоповскому наставнику Павлу Владимирову Пашкову, оставшемуся еще в безпоповском поморском согласии.* СПб: Типогр. Дома призрения малолетних бедных, 50 с. **5. Успенско-Серафимовский** женский монастырь с. Фомовка. [Online]. Доступно: <http://svatovo.lg.ua/orthodox/serafim.html> (дата звернення: 07.03.2021). **6. Васютин, И.,** 1906. *Фомовский Успенско-Серафимовский женский монастырь: (История возникновения и открытие его): Харьк. губ. Купян. уезда, слобод. Сватова-Лучка.* Москва: Т-во типо-лит. И. М. Машистова, 24 с. **7. Хомівський** жіночий монастир на Сватівщині зруйнували давно, але будинки монахинь і досі існують [Online]. Доступно: <https://svatove.city/read/rayon/41942/u-homivci-svativskogo-rajonu-i-dosi-e-budinki-scho-zalishilisya-pislya-rujnuvannya-zhinochogo-monastirya> (дата звернення: 07.03.2021).

А. В. Сикало

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Предводители старобільського дворянства в XIX – на початку XX століття

Дворянство було однією із найбільш суспільно значущих верств у Російській імперії, до складу якої входила й більша частина території сучасної України. Попри свою відносну нечисленність, воно відіграло важливу, а іноді й визначальну роль у житті дорядяньського суспільства. Втім протягом тривалого часу його вивчення відбувалося з огляду на класовий підхід у розумінні історичного процесу. Це призвело до викривлення образу дворянства в уявленні суспільства. Саме цим і було зумовлено актуальність історії розвитку в тому числі старобільського дворянства в XIX – на початку XX ст.

„Жалувана грамота на права, вольності і переваги благородного російського дворянства” 1785 р. передбачала право

дворян на утворення самоврядних губернських та повітових дворянських зборів з правами юридичної особи, які очолював предводитель дворянства. Метою нашої роботи є спроба з'ясувати особи очільників дворянства Старобільського повіту протягом ХІХ – початку ХХ ст.

Першим відомим предводителем дворянства з 1795 по 1801 рр. був майор Олексій Петрович Гарцевич, якого замінив у 1801 р. Василь Данилович Римський-Корсаков. З 1819 р. головою повітового дворянства став Суханов Гаврило Гаврилович (1784 р. н.), який після звільнення з військової служби за хворобою у 1813 р. був призначений Старобільським повітовим справником [1, с. 213]. За іншими даними поміщик Суханов став предводителем тільки в 1825 р.

Докладну інформацію про особи, які очолювали старобільське дворянство отримуємо тільки в пореформений період, коли регулярно почали видаватися щорічні губернські „Пам'ятні книжки” та „Харківські календарі”. Так, відомо, що в 1862–1867 рр. предводителем дворянства Старобільського повіту став майор, а також землевласник Олександр Львович Маринов [2, с. 124; 5, с. 88], який в 1877 р. подавав заяву в земське зібрання про добробут жителів Старобільського повіту [23], а в 1867–1873 рр. – надвірний радник Микола Олексійович Дьяков. Він отримав освіту в Пажеському корпусі, був нагороджений орденом Святого Станіслава 2 ступеня [4, с. 88; 7, с. 549].

У 1873 р. очільником дворянства стає колезький асесор Михайло Андрійович Тевяшев, який обіймав цю посаду протягом чотирьох років [3, с. 74]. Після нього предводителем був штабс-капітан Ілля Матвійович Зілоті, про якого докладніше йтиметься далі [8, с. 187].

Протягом 1878–1881 рр. предводителем обрали ротмістра та землевласника Аполлона Миколайовича Мицельського [9, с. 193; 10, с. 202], якого до 1883 року заступив губернський секретар Костянтин Васильович Ликов [10, с. 202; 11, с. 215], а його, в свою чергу – майор Роберт Федорович Клевезаль [11, с. 215; 12, с. 144].

Дещо пізніше, цю посаду знову обійняв Ілля Матвійович Зілоті (1884–1887), ставши єдиним предводителем, який обирався двічі з перервою [12, с. 144; 13, с. 122]. Після Іллі

Матвійовича, в 1887–1892 роках предводителем був штабс-ротмістр Штенгер Олександр Карлович, якому постановою Старобільського земського зібрання 5 листопада було надано право розпорядження відсотками з пожертвованого капіталу на його розсуд на задовільні потреби училища [13, с. 122; 14, с. 131].

У 1892 р. на два роки предводителем дворянства Старобільського повіту був надворний радник Олексій Олександрович Кирилов, який протягом тривалого часу також очолював повітове земство [15, с. 131; 16, с. 150]. Після нього з 1893 до 1904 рр. посаду зайняв громадський діяч, політик, член Державної думи від Харківської та Воронезької губерній, кандидат наук з права, а також землевласник Георгій Андрійович Фірсов [16, с. 150; 17, с. 196], а в 1904–1905 роках – Володимир Федорович Кармазін [17, с. 196; 19, с. 213].

Пізніше предводителями були поручик Харін Платон Миколайович (1905–1906 рр.) [18, с. 175; 20, с. 77], колезький радник Ковальов Іван Євграфович (1906–1911 рр.) [20, с. 77; 21, с. 94], відставний поручик Кармазін Володимир Іванович (1911–1913 рр.) [21, с. 94; 22, с. 89].

Протягом складних 1913–1917 рр. останнім відомим предводителем дворянства був колезький секретар, а з 1915 р. – титулярний радник Костянтин Модестович Струков, відомий політик та громадській діяч, не лише повіту, а й всієї країни [22, с. 89]. Після 1917 р. його доля невідома [6, с. 101].

Таким чином, навіть не зважаючи на те, що дворянство було малочисельним, воно відіграло дуже важливу роль не тільки у житті всього суспільства, але й Старобільського повіту загалом, саме тому була здійснена спроба встановити послідовність предводителів старобільського дворянства в ХІХ – на початку ХХ століття. На жаль, до нашого часу ця тема залишається малодослідженою та потребує подальшого вивчення.

Джерела та література

1. Вихватенко М. Т. Портрет роботи Т. Г. Шевченка та історія Старобільщини / М. Т. Вихватенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2015. – № 2. – Ч.2. – С. 212–217. **2. Памятная** книжка Харьковской губернии на 1862 год / Я. Голяховский. – Х. :

Университетская Типография, 1862. – 252 с. **3. Харьковский** календарь на 1875 год. – Х. : [б. в.], 1875. – 736 с., разд. паг. **4. Памятная** книжка Харьковской губернии на 1868 год / Я. Голяховский. – Х. : Университетская Типография, 1868. – 766 с. **5. Первая** Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / под ред. Н. А. Тройницкого. – [СПб.] : издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1899–1905. – Т. 46 : Харьковская губерния. – 1904. – XVIII, 300 с. **6. Харьковский** адрес-календарь на 1917 год. – Харьков, 1917. **7. Харьковский** календарь на 1873 год. – Х. : [б. в.], 1873. – 620 с., разд. паг. **8. Харьковский** календарь на 1877 год. – Х. : [б. в.], 1877. – 798 с., разд. паг. **9. Харьковский** календарь на 1878 год. – Х. : [б. в.], 1878. – 802 с., разд. паг. **10. Харьковский** календарь на 1881 год. – Х. : [б. в.], 1881. – 814 с., разд. паг. **11. Харьковский** календарь на 1883 год. – Х. : [б. в.], 1883. – 632 с., разд. паг. **12. Харьковский** календарь на 1884 год. – Х. : [б. в.], 1883. – 720 с., разд. паг. **13. Харьковский** календарь на 1886 год. – Х. : [б. в.], 1886. – 922 с., разд. паг. **14. Харьковский** календарь на 1887 год. – Х. : [б. в.], 1886. – 1378 с., разд. паг. **15. Харьковский** календарь на 1892 год. – Х. : [б. в.], 1892. – 512 с., разд. паг. **16. Харьковский** календарь на 1894 год. – Х. : [б. в.], 1894. – 960 с., разд. паг. **17. Харьковский** календарь на 1899 год. – Х. : [б. в.], 1899. – 750 с., разд. паг. **18. Харьковский** календарь на 1904 год. – Х. : [б. в.], 1904. – 752 с., разд. паг. **19. Харьковский** календарь на 1905 год. – Х. : [б. в.], 1905. – 750 с., разд. паг. **20. Харьковский** календарь на 1906 год. – Х. : [б. в.], 1906. – 756 с., разд. паг. **21. Харьковский** календарь на 1911 год. – Х. : [б. в.], 1911. – 598 с., разд. паг. **22. Харьковский** календарь на 1913 год. – Х. : [б. в.], 1913. – 608 с., разд. паг. **23. Энциклопедия** фамилий. Откуда родом. URL: <http://www.otkudarodom.ua/ru/node/25/m>.

Т. В. Скітченко

(Великоцький заклад загальної
середньої освіти I-III ступенів)

Сільська хорова капела з цікавою історією

До духовних надбань мого рідного краю належить пісня. Вона супроводжує наш народ у радості й у горі. Пісня дуже багато значить у житті людини. Це голос народу, це поетичний вияв мудрості, прагнень, працелюбності, кохання. Про пісню дуже вдало сказав Михайло Стельмах: *„Народна пісня землі української – це, насамперед, історія землі української та невмирущість духу народного, це світ надії – сподівань, які не залишають людину в найтяжчі лихоліття”*.

У селі Великоцьк майже століття існує фольклорний вокальний колектив „Червона калина”. На початку ХХ ст. активна молодь власними зусиллями побудувала дерев’яний клуб, який став осередком культури села . У 1934 р. директором клубу обрали молодого, ініціативного парубка Бережного М. А. Разом з І. Наталоком організували хоровий колектив, який очолила проста сільська дівчина Мотя Новохацька.

Руководитель хора
М. В. НОВОХАЦКАЯ

Вона мала унікальний талант: дівчина щиро, неперевершено дарувала односельчанам народну пісню. М. Новохацька зробила великий внесок у розвиток народного хорового співу. Спочатку створила дитячий хоровий колектив, а потім 16 дівчат вивела на професійну сцену. Відкрила їм дорогу в мистецтво [2].

Їй під стать були і дівчата колективу. Що то були за таланти...? Їх чаруюча пісня високо злітала у небо і радувала своїм неповторним звучанням оточуючих. Виконували вони українські народні пісні. А пісня для українського народу була живою водою, що зціляла пошматоване гнобителями тіло України. Вона надихала, несла віру в краще життя. Це благородний образ наших предків.

Невипадково ж у селі існує легенда, що першим переселенцем на цьому місці був запорозький козак Дорош Великоцький за прізвиськом Канарей. Гарно він умів співати. Як заспіває було, то все навколо затихає, навіть вітер не колише траву, не гнуться верби, що ростуть над вузьенькою річкою Міловою. Мабуть, від цього першого поселенця і почало співати все село.

Як народна пісня має свою історію, так і хорова капела Моті Новохацької має свою. Про талановитих дівчат дізналися за межами села. Хор запросили до Луганської філармонії. У 1935 р. самодіяльному жіночому хору було присвоєно звання хорової капели. В цьому ж році учасники виступали в Києві на конкурсі художньої самодіяльності. Великотчани одержали високу оцінку і привезли додому нагороду. Та були і втрати: кращі співачки – прибиральниця пологового будинку Мотя Новохацька, колгоспниці Віра Пономарева і Лідія Бережна були відібрані для навчання у столичній капелі „Думка”.

З того часу талановиті односельчани стали почесними гостями столиці. У 1936 р. виступали в театрі ім. Франка та на олімпіаді художньої самодіяльності. Повернулися з подарунками для сільського будинку культури.

У 1938 р. колектив знову очолила Мотя Новохацька. Капела налічувала 75 учасників. Вони згодом поїхали до Києва. Цього року хор одержав перше місце. Їх виступ записали на грамофонну платівку, це були пісні „Ходе орел”, „Ой, вербо, вербо”, „Світи, місяченьку”, „Зажурилася”. Додому поверталися з купою подарунків [2].

Це був творчий зліт сільської самодіяльності до вершин хорового мистецтва. Популярними серед глядачів були пісні „Сюди гори, туди гори”, „А сонце не заходило”, „Зійди, зійди, місяченьку”, „Ой, Дніпре, Дніпро”. Виконували їх Сергієнко Марія, Безгодкова Любов, Бережна Варвара, Скитченко Любов, Пасічник Варвара, Склярєва Варвара, Бережна Лідія, Гречана Фросина, Куркіна Прасков'я, Великоцька Тетяна, Ахтирська Ніна, Назаренко Соня та інші.

З незабутніми концертами вони об'їздили всю Україну. Обдарованих чарівних україночок тепло зустрічали і за межами країни, їх радо вітали в Москві, в Мінську...

Та мирне життя перервала війна... Переживши страшні часи, дівчата знову зібралися до гурту. Після звільнення краю від окупантів відродили Луганську обласну філармонію. У березні 1943 року заснували молодіжний гурт, на основі якого згодом був створений Український народний ансамбль пісні і танцю під керівництвом М. Новохатської [1].

На зміну одним поколінням приходили інші шанувальники народної пісні. З роками репертуар змінювався, доповнювався авторськими піснями В. Івасюка „Червона рута”, „Водограй”, „Я піду в далекі гори”, Н. Багмут „Вареники”, М. Поплавського „Кропива”, „Село” та ін.

Гурт „Червона калина” під керівництвом Беліка І. Г. неодноразово дарував радість мешканцям району. Їм було присвоєно звання народного хору і Диплом II ступеня. Роки йдуть. Покоління змінюють покоління. Але справа талановитої односельчанки живе й понині. Гурт „Червона калина”, попри поважний вік виконавців, не полишає нам дарувати пісню, яка глибоко ранить засмічену сучасними технологіями душу.

Коли організовували капелу, то ніхто не здогадувався, що вона стане носієм традицій села, що любов до народної пісні надовго вкорениться в серцях односельчан. Пройде не одне десятиліття, а талановиті люди будуть й надалі носіями духовних святинь рідного краю, а гурт „Червона калина” візитівкою і окрасою села Великоцьк.

Джерела та література

1. **Луганська** обласна філармонія [Електр. ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Луганська обласна філармонія](https://uk.wikipedia.org/wiki/Луганська_обласна_філармонія).
2. **Матеріали** шкільного музею Великоцького ЗЗСО I–III ступенів (спогади старожилів).

К. М. Ульянова

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Преса Луганщини I пол. XX ст. як історичне джерело

У всі часи періодична преса була ревним репрезентантом певної історичної епохи, віддзеркалювала найболючіші суспільні проблеми й потрясіння, фіксувала визначні події поточного життя, формуючи тим самим цінну джерельну базу повсякденної історії. У період I пол. XX ст. вітчизняну періодику можна кваліфікувати як *„свідка епохи, її компонента, незмінного джерела інформування суспільства про політичні, соціально-економічні, культуротворчі заходи, пов’язані з реалізацією внутрішньо-зовнішньополітичних проблем України”* [1, с. 4].

Преса Луганського краю – одного з найбільш ідеологічно суперечливих регіонів України – заслуговує особливої уваги істориків та пресознавців і мусить розглядатися в контексті загальнонаціональної системи журналістики. Вона має високий рівень інформативності, образності, відзначається глибиною фактологічного матеріалу, розмаїтою проблемно-тематичною і жанровою складовою, що дозволяє почерпнути багатолітній історичний досвід населення крайнього Сходу нашої держави.

Висхідним етапом розвитку преси Луганщини вважається 1903 р., коли одночасно побачили світ дві російськомовні газети довідкового характеру – „Листок об’явлений Славяносербского земства” і „Донецкий листок”. Велика увага в обох „листках” приділялася офіційній інформації: *„правовим документам, зокрема імператорським наказам, розпорядженням сенату, Міністерства внутрішніх справ, Державної думи і місцевих органів влади”* [2, с. 6]. Незважаючи на сувору попередню цензуру, газети були рупором найважливіших подій міста – виборів до земських управ, проблем сільського господарства, зокрема агрономії, торгівлі, культурно-освітньої діяльності тощо.

Революційні події 1905 – 1907 рр. значною мірою пожвавили розвиток періодици на Луганщині. У цей час тут з’явилося 10 нових газет, серед яких „Донецкое слово”, „Донецкая истина”, „Донецкое эхо”, „Донецкая речь”, „Северный Донец”, „Донецкий колокол” та ін. Преса цього періоду відзначається ідеологічною строкатістю: вже наявні виразні

більшовицькі, ліберальні настрої, хоча деякі з них заявляли про себе як безпартійні або мали нейтральну політичну позицію. На шпальтах цієї преси відверто лунали гасла про повноцінність культури та суспільно-політичну самостійність. Саме в цей період закладаються основні професійні стандарти періодики, викристалізуються ідейно-політичні тенденції в умовах загострення класової боротьби в тогочасному суспільстві.

Важливою історичною знахідкою є преса луганських євреїв, яка стартувала з 1909 р. Це переважно дитячі та педагогічні журнали, як-то „Гапрахим” („Цветы”), „Юный Израиль”, „Цветник Иудей”, котрі були першими спеціалізованими ілюстративними виданнями. До речі, Луганськ був єдиним на той час містом у Російській імперії, де видавалася єврейська преса з таким розмахом.

Падіння самодержавства і скасування цензури якісно позначились і на діяльності луганської преси, поповнивши її кількісний склад, у першу чергу, різновекторними партійними виданнями, які весь період національно-визвольних змагань боролися за право на визнання. Новостворені партійні пресові органи 1917 р. (есерівський „Слов'яносербский хлібороб”, меншовицька „Заря”, більшовицькі „Голос социал-демократа”, „Донецкий пролетарий” та ін.) поряд із вже існуючими виданнями утворили могутній інформаційний інститут, який в результаті тривалого політичного протистояння і пропагандистської революційно-марксистської діяльності на Луганщині уподібнився в єдино можливу ідеологічну систему партійно-радянської журналістики на чолі з центральним органом більшовиків „Донецким пролетарием” (з 1920 р. – „Луганская правда”), який у період національно-визвольних змагань очолив сам К. Є. Ворошилов.

З-поміж політично-заангажованих більшовицьких дописів на шпальтах „Луганской правды” виокремлювалися імена знаних на сьогодні поетів – Т. Рибаса, Б. Горбатова, М. Упеника, С. Бугоркова та ін. Згодом їхня творчість доповнилася іменами відомих літераторів О. Селивановського, Г. Баглюка, П. Безпощадного, В. Затонського, Ф. Ковалевського, М. Донбаського, М. Вознесенського, В. Гайворонського, Ю. Черкаського, М. Нікітіна, М. Зоценка, К. Квачова,

М. Олейникова, втілюючи свої художні пошуки на шпальтах літературно-художнього часопису „Забой” / „Донбасс”.

Післяреволюційні 20 – 30-ті рр. відзначаються активними соціально-економічними перетвореннями всіх ланок соціальної життєдіяльності. Така ситуація неодмінно позначилася на стані розвитку періодичної преси, чисельність якої ширилася, а якість вдосконалювалася. Саме в цей період вибудовується її типологічна система, розширюється проблемно-тематична палітра, удосконалюється технічна складова видавничої діяльності на Луганщині. Повний бібліографічний опис цієї преси за 1903 – 1938 рр. подано в монографії „Журналістика Луганського краю”, він налічує 231 назву газетно-журнальної продукції [3, с. 227 – 251].

Доленосний період вітчизняної історії, пов'язаний з Другою світовою війною, став суворим іспитом для луганської преси, яка пройшла нелегкий шлях від повного зупинення свого існування до поступового й часткового відновлення (відновилася лише третина довоєнних видань). Велика вітчизняна війна породила якісно новий тип періодики – компартійно-фронтний, основними його характеристиками стали відкрита ненависть до ворога, прагнення до патріотичного подвигу в захисті Батьківщини й остаточної перемоги.

Специфічним історичним явищем у дослідженні тогочасного суспільного буття була окупаційна українськомовна преса 1941 – 1943 рр.: „Нове життя”, „Український робітник у Німеччині” (м. Ворошиловград), „Der morgen” / „Ранок” (м. Попасна), „Донецькі новини” (м. Лисичанськ), „Новий шлях” (м. Сватове). Вона стала цінним джерелом розвінчування радянських злочинів проти українського народу, обіцяла звільнити український народ від ярма більшовизму, переконувала в готовності надати йому національне самовизначення тощо. Редактором однієї з таких газет став професор Ворошиловградського педінституту М. Бернадський. До редакційних колективів залучалися колишні журналістів, письменники, культурні діячі, імена яких замовчувалися, скоріш за все, із бажання самих авторів, які розуміли безперспективність і абсурдність такої діяльності.

Повоєнна відбудови цілісної системи періодики на Ворошиловградщині відбувалася в суворих умовах комуністичної доктрини. З 1947 р. посилюються процеси русифікації преси. Відновлення „п'ятирічок” стало поштовхом для проведення інформаційних кампаній соцзмагання. Відродження втрачених комуністичних цінностей відбувалося в умовах свавілля сталінського тоталітарного режиму, коли не враховувалися національно-мовні показники й особливості менталітету українського народу, регіональні й особистісні чинники. Тому на прикладі будь-якого друкованого органу партійно-радянського типу можна простежити повну картину функціонування всієї системи комуністичної періодики, яка з роками лише ширилася й удосконалювалася в ідеологічному плані.

Отже, як бачимо, пресова діяльність Луганщини від зародження до середини ХХ ст. яскраво репрезентує історичний час, оприлюднюючи парадигму соціокультурних та ідеологічних тенденцій доби становлення регіональної системи масово-інформаційної діяльності. Незважаючи на нерівномірність функціонування протягом зазначеного періоду, луганська періодика формує самобутню сторінку загальнонаціональної історії, поглиблюючи й увиразнюючи її своєрідністю регіонального компонента.

Джерела та література

1. Рудий Г. Я. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917 – 1920) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. істор. наук : 07.00.06. / Г. Я. Рудий. – К., 2004. – 34 с. **2. Кулишов А.** О чем рассказывают музейные коллекции / А. Кулишов // Жизнь Луганска. – 2002. – 5 июня. – С. 5 – 6. **3. Ульянова К. М.** Журналістика Луганського краю (1903 – 1938): Монографія / Наук. ред. Галич В.М. / К. М. Ульянова; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ, 2014. – 270 с.

А. М. Циганок

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Із історії села Чмирівка Луганської області

Чмирівка (у 1920-х – Чмаровка) – село Старобільського району Луганської області, фактично – північне передмістя Старобільська.

Населений пункт вважається прообразом згаданого в романі Ільфа та Петрова „Дванадцять стільців” села Чмаровки [1]. Жителі села впевнені, що Чмирівку в свій час „відвідав” великий комбінатор – Остап Бендер. *„В половині двенадцатого с северо-запада, со стороны деревни Чмаровка, в Старгород вошел молодой человек лет двадцати восьми”* – читаємо у Ільфа та Петрова.

Вважається, що село Чмирівка почало розбудовуватися у 1810 р. Першим його мешканцем був Іван Чмирь, який переселився на ці землі зі своєю сім’єю із села Підгорівка Старобільського повіту. Чмирі – український козацький рід відомий більше 350-ти років. Чмир – прізвище розповсюджене серед запорозьких козаків, що походить від слова „чмир” (в перекладі з тюрських мов означає „дужий”, „коренастий”, „плотний”). Іван Чмир мав сім’ю – двох синів та двох дочок. Сім’я займалась землеробством. Коли поселення розрослося, а Іван Чмирь став поважною людиною, то на його честь і назвали поселення – Чмирівкою.

Щодо дати заснування Чмирівки, є ще одна версія, швидше за все легенда, про те, що коли в 1797 р. Катерина II вирішила перетворити Старобільськ на повітове місто, а для цього потрібно було щоб місто нараховувало 5 тис. населення. Насправді ж було тільки 2 тис., тоді місцеві чиновники пішли на таку хитрість – приписали до складу Старобільська мешканців окрісних сіл – Заєрка, Чмирівки, Бутового та Піщаного.

Повітове місто Старобільськ славалося ярмарками, що проводилися чотири рази на рік та продовжувалися по 4-5 днів. Мешканці Чмирівки теж заробляли на цих ярмарках, продаючи приїжджим їжу, сіно для коней та беручи на постій. Так і осідали люди в Чмирівці, оскільки місце це було живописним, близьким

до міста, де завжди можна було продати свій товар. Близькість до міста і сьогодні є перевагою для Чмирівки.

В історичних довідках знаходимо відомості, що Чмирівка була досить немалим поселенням, у ньому нараховувалось 5004 осіб населення. Село переживало усі історичні віхи та потрясіння нашої країни: Перша світова війна, боротьба за владу та встановлення радянської влади у січні 1918 р., розкуркулення та колгоспна кооперація, Голодомор 1932–1933 рр.

Втім досліджуючи історію села, знаходимо зовсім небагато відомостей про Чмирівку. Серед тої невеликої інформації знаходимо у енциклопедичному виданні „Історія міст і сіл УРСР” (1968) відомості про Верховода В. В., відомого жителя села. Зокрема, він був делегатом III Всеукраїнського з’їзду Рад від Старобільського повіту, одним із організаторів радянської влади на Старобільщині, брав участь у потопленні за наказом Леніна Чорноморської ескадри у 1918 р. У виданні 1976 р. вищеназваної роботи, але вже російською мовою, вже не згадується про такий „подвиг” товариша Верховода [4; 5].

У період радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. на фронт були призвані 427 жителів села Чмирівка, із них 384 – нагороджені орденами і медалями СРСР. 160 воїнів загинули в боях. У пам’ять про загиблих воїнів та в честь 30-річчя визволення Старобільська від німецько-фашистських загарбників в 1973 р. в селі було споруджено пам’ятник.

Історія села нерозривно пов’язана з історією міста Старобільськ ще однією гіркою сторінкою періоду 1939–1940-х рр. Тут, на території села, розміщено військове кладовище, де поховано 48 польських інтернованих офіцерів, які перебували у радянському полоні в спецтаборі Старобільськ–2. Усього у таборі нараховувалося 3907 офіцерів, серед них були вісім генералів, 20 професорів, 112 капеланів, 55 полковників, 130 підполковників та 2526 інших категорій офіцерів. Усі вони, окрім декількох дивом вцілілих, 47 померлих від хвороб і 1 застреленого при спробі втечі, були розстріляні під Харковом у 1940 р. [3]. Щорічно, 1 листопада, в день пам’яті всіх загиблих, представники польської діаспори Луганська – громад „Варшава”, „Полонез” та представники генерального Консульства Республіки Польща відвідують похованих у селі Чмирівка

офіцерів та покладають квіти до меморіальної дошки, яка встановлена на монастирській стіні м. Старобільська, там, де утримувалися інтерновані.

У центрі села стоїть пам'ятник „Скорботна мати” споруджена на честь загиблих на війні у 1941–1945 рр. односельчан. Під опікою чмирівської громади знаходиться ще три пам'ятники – пам'ятник радянським героям, які загинули при звільненні села, могила, в якій поховані розстріляні фашистами мирні жителі та пам'ятний знак „Воїн-визволитель”, споруджений на честь визволителів села від фашистів. На в'їзді у місто Старобільськ, на території, яка відноситься до чмирівської громади, встановлено танк Т-34, у пам'ять про 183-ю танкову бригаду, яка визволяла Старобільськ і Старобільщину.

Джерела та література

1. Владимирский О. „Ударим автопробегом по разгильдяйству и бездорожью!” // Фаворит : журнал. – Одесса, 2010. – Вып. 9. – С. 76 –77. **2. Голодомор** на Луганщині 1932–1933 рр.: Науково-документальне видання / М. М. Старовойтов, В. В. Михайличенко. – К.: ВД „Стилос”, 2008. – 288 с. **3. Мирошниченко И.** Последний этап. – Луганск. – Эталон, 2. – 2008. – с.18 – 19. **4. Історія** міст і сіл Української РСР: Київ. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. – 873 с. **5. История городов** и сел Украинской ССР: В 26 т. Ворошиловградская область / Гл. редкол.: П. Т. Тронько (пред.) и др. – К.: Гл. ред. Укр. сов. энцикл. АН УССР, 1976. – 727 с.

ІСТОРІЯ ЗАЛІЗНИЧНОЇ СПАДЩИНИ ЛУГАНСЬКОГО КРАЮ

П. В. Белицький
(ДВНЗ „Донецький національний
технічний університет”)

Пасажирське залізничне сполучення Луганщини у 20-ті роки ХХ століття

Відновлення пасажирського сполучення залізницями Донбасу було розпочате у 1921 – 1922 рр. (періодичність – раз на один – два тижні. Історію післявоєнного відновлення дільниць в межах сучасної Донецької залізниці висвітлено в радянській літературі історико-краєзнавчого характеру [1], однак в ній майже не порушуються питання залізничного сполучення на Донбасі у 20-ті рр. ХХ ст. Отже, питання подальшого дослідження періодичності, географії пасажирських сполучень, а також пасажирського рухомого складу, що використовувався на залізницях сучасної Луганщини, є актуальним.

Метою роботи є систематизація даних щодо розвитку пасажирських залізничних далеких і місцевих сполучень в межах сучасної Луганщини у 20-х рр. ХХ ст. Для досягнення даної мети слід вирішити наступні задачі: встановити періодичність та географію пасажирських сполучень залізницями Луганщини; навести дані про пасажирський рухомий склад, що використовувався у 20-ті рр. ХХ ст. на залізницях Донбасу.

Станом на зиму 1922 – 1923 рр., залізницями сучасної Луганщини передбачалося курсування наступних поїздів пасажирського сполучення: поштові № 3/4 Харків – Міллерове ч/з Яму (Сіверськ), Сентянівку, Луганськ (1 раз на тиждень); пасажирські № 3-4/4-3 Харків – Луганськ через Куп'янськ, Дебальцеве (1 раз на тиждень); пасажирські місцевого сполучення № 33/34 Луганськ – Вільхова (щоденно); змішані № 81/82 Харків – Лиха ч/з Яму, Сентянівку, Лутугіне (5 разів на тиждень); змішані № 81/82 Дебальцеве – Зверєво (щоденно); змішані № 81/82 Куп'янськ – Дебальцеве ч/з Попасну (щоденно); змішані № 81/82 Дебальцеве – Іловайське ч/з Чистякове (щоденно); змішані № 81-82/82-81 Дебальцеве – Луганськ

(щоденно); змішані № 81-82/82-81 Слов'янськ – Попасна ч/з Бахмут (-І-й) із безпересадочними вагонами до Дебальцевого (щоденно) [2, табл. 42, 516, 524, 528, 532, 535, 540].

У 1924 р. в означеному регіоні передбачалося курсування наступних поїздів пасажирського сполучення: пасажирсько-товарні № 21/22 Харків – Лиха ч/з Яму, Сентянівку, Лутугіне з безпересадочними вагонами Харків – Луганськ (двічі на тиждень); пасажирсько-товарні № 21/22 Куп'янськ – Дебальцеве ч/з Попасну (щоденно); пасажирсько-товарні № 21/22 Слов'янськ – Попасна ч/з Бахмут (щоденно); пасажирсько-товарні № 21/22 Микитівка – Зверєво (щоденно); пасажирсько-товарні № 21/22 Дебальцеве – Луганськ (щоденно); пасажирсько-товарні № 21/22 Дебальцеве – Іловайське ч/з Чистякове (щоденно); трудові № 23-24/24-23 Попасна – Ниркове (щоденно); трудові №№ 27/28 і 29/30 Попасна – пост 4 верста (Бахмутський напрям, щоденно); трудові №№ 23/24, 25/26, 27/28 і 29/30 Луганськ – Родакове (щоденно); трудові № 24/24 Алчевське – Родаково (щоденно); трудові №№ 23/24, 23/24-біс, 25/26, 25/26-біс, 27/28, 27/28-біс, 29/30, 29/30-біс і 29/30-а Дебальцеве – 3 верста (Луганський напрям, щоденно); трудові №№ 23/24-біс, 25/26-біс і 27/28-біс Дебальцеве – Баронська (щоденно); трудові №№ 23/24, 25/26, 27/28 і 29/30 Дебальцеве – Боржиківка (щоденно); трудові №№ 23/24 і 29/30 Дебальцеве – Чорнухине (щоденно); трудові №№ 25/26 і 27/28 Дебальцеве – Фащівка (щоденно); трудові № 25/26 Луганськ – Міллерове (раз на тиждень); трудові № 23/24 Луганськ – Вільхова (щоденно); трудові № 25/26 Сватове – Попасна (раз на тиждень) [3, с. 14, 15, 18-27, 40-49, 127-129].

У 1926 р. в розклад руху поїздів залізницями регіону було закладено курсування наступних поїздів пасажирського сполучення: поштові № 3/4 Лозова – Зверєво ч/з Дебальцеве з безпересадочними вагонами Полтава – Зверєво, Харків – Зверєво, Ясинувата – Зверєво (щоденно); поштові № 3/4 Куп'янськ – Міллерове ч/з Попасну, Дебальцеве, Луганськ з безпересадочними вагонами Харків – Дебальцеве (щоденно); пасажирські № 3-15/16-4 Льгов – Лиха ч/з Яму, Сентянівку, Лутугіне з безпересадочними вагонами Льгов – Луганськ і Харків – Зверєво (щоденно); пасажирські № 13/14 Куп'янськ –

Дебальцеве ч/з Попасну з безпересадочними вагонами Куп'янськ – Слов'янськ (щоденно); пасажирські № 13/14 Дебальцеве – Зверєво з безпересадочними вагонами Дебальцеве – Ростов (щоденно); пасажирські № 13-14/14-13 Ясинувата – Луганськ з безпересадочними вагонами Криндачівка – Луганськ (щоденно); пасажирсько-товарні № 21/22 Слов'янськ – Попасна ч/з Артемівськ-І (щоденно); пасажирсько-товарні № 21/22 Микитівка – Попасна (щоденно); пасажирсько-товарні № 21/22 Сентянівка – Орловська (в русі з листопада 1924 р. щоденно); пасажирсько-товарні № 21-22/22-21 Микитівка – Іловайське ч/з Дебальцеве, Чистякове (щоденно); пасажирсько-товарні №№ 31/32 і 33/34 Штерівка – Криндачівка (щоденно); пасажирсько-товарні №№ 31/32 і 33/34 Щотове – Антрацит (щоденно); приміські №№ 41/42, 43/44 і 45/46 Луганськ – Вільхова (щоденно); приміські №№ 41/42, 43/44 і 45/46 Луганськ – Родакове (щоденно); передавальні № 531/532 Луганськ – Родакове (щоденно); трудові №№ 23/24, 25/26, 27/28, 29/30, 31/32, 33/34, 35/36 і 37/38 Дебальцеве – 3 верста (щоденно); трудові №№ 23/24, 25/26, 27/28, 31/32 і 33/34 Дебальцеве – Баронська (щоденно); трудові № 29/30 Дебальцеве – Баронська (двічі-тричі на тиждень); трудові №№ 23/24, 25/26, 27/28, 29/30 і 31/32 Дебальцеве – Боржиківка (щоденно); трудові №№ 25/26 і 27/28-біс Дебальцеве – Чорнухине (щоденно); трудові №№ 23-24/24-23 і 25-26/26-25 Попасна – Ниркове (щоденно); трудові №№ 23/24 і 25/26 Зимогірря – Родакове (щоденно); трудові №№ 27/28 і 29/30 Попасна – пост 4 верста (щоденно) [4, с. 34; 5, с. 30, 32-35, 37, 38, 42, 150-164, 170-175, 188-192, 225-231, 237-241, 245, 246].

Таким чином, протягом 1922 – 1926 рр. у пасажирському сполученні залізницями сучасної Луганщини спостерігалось: скасування курсування поштових і пасажирських поїздів із наступним їх поновленням і збільшенням періодичності курсування; заміна змішаних поїздів – пасажирсько-товарними, пасажирськими; поява трудових і приміських поїздів на місцевому сполученні.

У 1922 р. у причіпній частині складу змішаних поїздів були товаро-пристосовані вагони, проїзд у яких коштував удвічі дешевше, аніж у безплаткартних вагонах ІV класу. У 1924 р. такі

поїзди були переведені в категорію пасажирсько-товарних, а товаро-пристосовані вагони було замінено чотирирівнісними жорсткими безплацкартними вагонами, а також двовісними пасажирськими вагонами IV класу. Виключенням були пасажирсько-товарні поїзди Сентянівка – Орловська, Щотове – Антрацит, а також трудові та приміські поїзди, де залишалися товаро-пристосовані вагони. В основному складі поїздів було по 3-10 вагонів, а в групах безпересадочних вагонів – по 1-3 одиниці цього рухомого складу. Всього у складі поїздів було до 15 пасажирських вагонів, а також поштовий і багажний вагони. До складу поштових, пасажирських і пасажирсько-товарних поїздів включалися паровози серій С, НВ, О, Щ [2, табл. 516, 524, 528, 532, 535, 540; 3, с. 14, 15, 18-27, 40-49; 5, с. 30, 32-35, 37, 38, 42, 150-164, 170-175, 188-192].

Отже, у складі згаданих вище поїздів пасажирського сполучення, було по 3-15 пасажирських, поштовий і багажний вагони під паровозами С, НВ, О, Щ.

В результаті дослідження встановлено: 1) протягом 1922 – 1926 рр. у пасажирському сполученні залізницями сучасної Луганщини спостерігалось: скасування курсування поштових і пасажирських поїздів із наступним їх поновленням і збільшенням періодичності курсування; заміна змішаних поїздів – пасажирсько-товарними, пасажирськими; поява трудових і приміських поїздів на місцевому сполученні; 2) у складі поїздів пасажирського сполучення було по 3-15 пасажирських, поштовий і багажний вагони під паровозами С, НВ, О, Щ.

Джерела та література

1. Стальные пути Донбасса / Под ред. В.В. Приклонского. Донецк, 1970. 336 с. **2. Официальный указатель** железнодорожных, паромных и других пассажирских сообщений. Зимнее движение 1922/23 г. М., 1922. **3. Донецкие железные дороги.** Расписание движения поездов с 1-го июня 1924 года. Х., 1924. **4. Донецкие железные дороги.** Расписание движения поездов с 1-го ноября 1924 года. Х., 1924. **5. Донецкие железные дороги.** Расписание движения поездов с 15-го мая 1926 года. Х., 1926.

М. В. Камінська
(СП „Бахмутська дистанція сигналізації та зв’язку”
Регіональна філія „Донецька залізниця”
АТ „Укрзалізниця”)

Маленька перлина великої залізниці

Донбаський край – велика територія, що розкинулась на багато верст. А ось добре розвинутого, надійного транспорту для зв’язку між містами не було. Перевозити різні вантажі на конях коштувало дуже дорого та займало багато часу, і це було однією з причин застою промисловості. Були потрібні надійні шляхи сполучення – залізниця.

На Донбасі промислові розробки кам’яного вугілля почалися в кінці XVIII ст. в районі Лисячої балки (Лисичанськ). Рудники, що виникали, заводи та шахти потребували надійних зв’язків з центром країни та морськими портами. У 1865 р. група підприємців звернулася до російського уряду з клопотанням про дарування їм концесії на будівництво Азовської залізниці від Курська до Таганрога через Харків та Донбас. Залізниця була необхідна як дешевий вид транспорту для вивезення зерна з центральних областей через морські порти і донецького вугілля на північ країни [1, с. 8]. Рішення уряду було позитивним, і 1 березня 1868 р. радник С.С. Поляков отримав від уряду дозвіл на створення акціонерного товариства, а вже 5 травня 1868 р. розпочалось будівництво по усій запланованій лінії. На території Донбасу залізниця мала 3 дільниці: Лозова – Слов’янськ, Слов’янськ – Харцизьк та Харцизьк – Таганрог.

У травні 1873 р. Міністерство шляхів та повідомлень розробило великий план будівництва нових доріг в Донецькому басейні. Уряд погодився з планом, і 22 квітня 1875 р. після довгих роздумів прийняв рішення щодо будівництва Донецької кам’яновугільної залізниці. 1 грудня 1878 р. було відкрито прямування на лініях: Дебальцеве – Зверєво, Дебальцеве – Попасна, Попасна – Краматорська, Дебальцеве – Луганськ та Дебальцеве – Микитівка. [1, с. 15] Управління залізниці розташовувалось у Луганську. Пізніше була побудована одноколійна лінія на ділянці Лисичанськ – Куп’янськ в 1895 р. Цей проект дав великий поштовх розвитку залізничного транспорту на території нинішньої Луганської області.

Сьогодні у Луганському краї збереглося багато залізничних пам'яток. Станції, вокзали, депо... Усі вони становлять для нашого часу історичну цінність. Так, станція Старобільськ – одна з перлин Луганського відділення Донецької залізниці.

Питання будівництва залізниці через Старобільськ гостро постало ще наприкінці XIX ст. Відсутність залізниці стримувала розвиток найбільшого, та ще й хлібного уїзду Харківської губернії, але проблема не була вирішена.

Спорудження надмагістралі Москва – Донбас через Старобільськ було погоджено лише у квітні 1929 р. на всесоюзній партійній конференції, яка затвердила перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР. Серед першочергових задач було будівництво дороги через Старобільськ. Одразу розпочалася робота з підготовки до будівництва – проектування, дослідження майбутньої траси, підготовка кадрів, будівництво будинків для спеціалістів, накопичення ресурсів. Пізніше у 1932 р. Раднарком СРСР прийняв постанову щодо будівництва залізниці Москва – Донбас, у якій зазначалося: „*Побудувати нову залізницю Несветай – Ново-Кіндрашівська – Старобільськ – Валуйки...*”. Вже всередині літа 1932 р. група дослідників – інженерів тт. Рогательнікова та Спаського закінчили роботи за напрямком Кіндрашівська – Валуйки. Сюди були направлені найкращі професіонали будівництва Туркестансько-Сибірської магістралі, спеціалісти з Харкова, Києва і Луганська. На будівництві царювала атмосфера ентузіазму. Але умови праці були дуже тяжкими. Повна відсутність механізації, головними знаряддями праці були лопата, кирка, лом, молот. Полегшував роботу землекопів кінний плуг, котрим орали землю, що використовувалась потім для виготовлення насипу. Землю возили на підводах, а ще частіше носили носилками. До місця роботи добиралися пішки, при тому, що на деяких ділянках додати доводилось по 10 км. Спали на дерев'яних тапчанах з матрацами, набитими соломною. Гарячі обіди готувалися прямо на місці робіт. Навесні 1934 р. земляні роботи були виконані, мости побудовані. Закінчувалось будівництво шляху від Ново-Кіндрашівської до Старобільська. Будівництвом займалися три бригади. Перша вклала шпали, її очолював Марк Буряк. За нею

йшла бригада Трохима Пластуна, яка вклала рейки. А останньою йшла бригада костильників Іллі Годлі. Бригади змагалися за те, щоб до 7 листопада 1934 р. поїзди прийшли на станцію.

Водночас тривало будівництво залізничного вокзалу на станції Старобільськ. Вокзал будувала бригада Пантелея Бородіна. На це будівництво не було цегли. Тоді вирішили розташовуватися в центрі Старобільська. Можна побачити в цьому якийсь символ, що залізничний вокзал побудований з хрещених, святих цеглин. Одночасно з вокзалом будувалися усі інші приміщення залізничного вузла, в тому числі електростанція і депо. Будівництво тривало з ранку і до ночі. Роботи з прокладання залізничного полотна тривали навіть уночі при світлі від паровоза.

Первісний вигляд вокзалу збережений до наших днів. Це досить маленьке приміщення невеликої станції. Великі вікна, що виходять на перон із залу очікування – ще одна традиція будівництва залізничних вокзалів 30-х років. Раніше прибуття потягів не оголошували на вокзалі, тому пасажири виглядали їх з вікна. У цьому будівництві були витримані усі класичні архітектурні традиції. Простота, чіткість та стриманість вийшли на перший план. Поглянувши на будівлю тепер, ми бачимо всі ці передумови класицизму у всьому його прояві.

7 листопада 1934 р. на станцію Старобільськ зі станції Ново-Кіндрашівська прийшов перший поїзд з чотирма вагонами. Як і закладалися бригади, що закінчували будівництво. Найкращі будівники магістралі їхали у тих вагонах. Цього дня для залізничників, які працювали на будівництві, було організоване велике свято. Магістраль Москва – Донбас була здана в експлуатацію. Ось така вона прекрасна, маленька перлина сталевих шляхів Донецької залізниці у Луганському краї.

Джерела та література

1. Архангельский А. С., Архангельский В. А. Железнодорожные станции СССР: Справочник. Москва: Транспорт, 1981. Т. 2. 360 с. **2. Бузанов С. П., Образцов В. Н., Ніктин В. Д.** Станции и узлы. Ч. 1. Москва: Трансжелдориздат, 1935. 316 с. **3. Мирошниченко И.** Старобельщина – жемчужина Приайдарья. Луганск: ООО „Виртуальная реальность”, 2011. 252 с.

4. Стальные пути Донбасса / Под ред. В.В. Приклонского. Донецк, 1970. 336 с. **5. Явейн И. Г.** Архитектура железнодорожных вокзалов. Москва: Издательство Всесоюзной Академии архитектуры, 1938. 304 с.

О. В. Набока

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Діяльність залізничного вокзалу у Сватовому у другій половині XIX – на початку XX ст.

Одним з ключових пунктів у залізничній інфраструктурі Луганської області до сьогоднішнього дня залишається Сватівський залізничний вокзал. Його значення особливо зросло у зв'язку із початком військового конфлікту на Сході України у 2014 р. Порушення традиційної системи залізничного сполучення у цей період зробило Сватове одним ключових пунктів, який поєднує Луганську область із іншими регіонами України, зокрема, містами Харків, Київ, Ужгород і т.д.

Усе вищезначене говорить про важливість вивчення історичного значення Сватівського залізничного вокзалу у різні епохи української історії, зокрема, і на етапі побудови цього об'єкту наприкінці XIX – на початку XX ст.

Актуальність питання розвитку сполучення між провідними господарчими та адміністративними центрами Донбасу та південної частини Слобожанського краю почала проявлятися ще наприкінці XVIII ст. Це було пов'язано із початком активного промислового освоєння краю. Ефективна робота шахт, фабрик та заводів напряму залежала від можливостей ефективного підвезення сировини та вивезення великих обсягів готової продукції до міст її споживання. Потребувала нової інфраструктури і зростаюча галузь вирощування збіжжя, яке йшло на продаж, як за кордон, так і на тодішній загальноімперський ринок.

Існуюча інфраструктурна система виявилася неефективною у нових господарчих реаліях. Цей недолік відзначав ще наприкінці XVIII ст. шотландський підприємець Карл Густав Гаскойн (1737 – 1806), який у 1794 р. заклав першу шахту у Лисячій балці та у 1795 р. Луганський ливарний завод. У

своїх нотатках він, зокрема, відзначав: „*что транспортная сеть и поныне остается въ первобытномъ положеніи и я откровенно признаю себя въ части сей столь недостаточнаго знанія, что никакими способами, отъ меня зависящими, предмета сего выполнить не въ силахъ*” [Цит. за: 3]. Це, у свою чергу, призвело до того, що „*заводъ въ полное действе поныне не пуцень по причине затрудненій, издержекъ и убытковъ, неизбежныхъ при доставленіи къ заводу угля черезъ 80-ти верстное разстояніе на обыкновенныхъ повозкахъ по гористымъ дорогамъ*” [Цит по 3].

Усвідомлення важливості розбудови залізниць, які складають систему „кровообігу” товарної та індустріальної економіки, почала оформлюватися у суспільній думці тільки у другій половині XIX ст. Це був період динамічного розвитку на Луганщині одразу двох важливих галузей: індустріальної, у районі міста Лисичанська; та експортно-зернової – на півночі сучасної Луганської області.

У 1880–1890-х рр. представники місцевого бізнесу почали створювати спеціальні „Акціонерні товариства залізниць”, які боролися за концесії від царського уряду на будівництво тих чи інших ділянок залізничного сполучення між різними пунктами Донбасу та Старобільського повіту Харківської губернії. Одним з таких структур стало „Акціонерне товариство Південно-східних доріг”, яке протягом 15 років добивалося дозволу від царського уряду на будівництво важливої гілки Лисичанськ-Куп’янськ. Концесію вдалося отримати тільки у 1895 р. [1, с. 21].

З цього моменту розпочинається історія залізничного вокзалу міста Сватове – у той період – Слободи Сватова Лучка. Цей населений пункт було засновано приблизно у 60 – 70-х рр. XVII ст. козаками Ізюмського полку Слобідської України. У 1825 р. тут було засноване військове поселення Новокатеринославль, який був центром чотирьох навколишніх військових округів. Саме у цей період тут з’являється велика кількість кам’яних споруд, а також зростала кількість підприємств, пов’язаних із організацією переробки сільськогосподарської продукції [5, с. 274].

Формування капіталістичної господарчої системи у регіоні у другій половині XIX – на початку XX ст. змінило характер життя Сватової Лучки. Не останню роль у цьому процесі зіграло

будівництва вокзалу, як проміжного пункту між індустріальним Лисичанськом та провідними торгово-промисловими центрами тодішньої Російської імперії. Важливість Сватової Лучки визначалася її розташуванням у аграрному краю, який спеціалізувався на товарному вирощуванні хліба. Не менш важливим фактором була і географічна близькість до найближчого повітового міста – Старобільська, з яким Сватове було пов'язане поштовим трактом, а на початку ХХ ст. – автомобільним шляхом.

Усі ці фактори робили сватівський залізничний вокзал важливим пунктом гілки Лисичанськ-Куп'янськ. Згідно із інформацією, зібраною у виданні „По Екатерининской железной дороге”, на початку ХХ ст. Сватове вважалося найзначнішим залізничним пунктом на лінії Попасна-Куп'янськ, із вантажообігом у 1912 р. у 10 м. п. [4, с. 215].

При станції діяло управління 20-ї дільниці залізничного шляху. Тут було побудовано депо на 20 стійл, для стоянки та мийки вагонів, 6 стійл для ремонту. У 1912 р. потреби станції забезпечували 240 співробітників [4, с. 215].

Станція, вірогідно, спеціалізувалася на забезпеченні перевезення нафти, яка вироблялася у Баку підприємством Нобеля. Ця фірма, на початку ХХ ст. володіла активами хімічних підприємств у Рубіжному. Саме тому при станції діяв керосиновий склад Нобеля, де зберігалася біля 150 цистерн палива на рік [2, с. 484].

На початку ХХ ст. сватівський залізничний пункт спеціалізувався на забезпеченні перевезення продукції навколишнього аграрного виробництва. Зокрема, у 1917 р. звідси відправлялося до 4000 вагонів збіжжя, до 300 вагонів сіна, до 200 вагонів худоби [2, с. 484].

Одночасно через станцію до регіону надходило у цей період близько 1000 вагонів лісу, 2000 вагонів вугілля, 400 вагонів землеробських знарядь. Через неї також відбувалося забезпечення м. Старобільськ, на який приходилося до 50 тис. відправлень вантажу щорічно. Зв'язок між Сватовим та Старобільськом здійснювався автомобільним шляхом [2, с. 484].

Отже, на початку ХХ ст. залізнична станція у Сватовій Лучці відіграла велике значення у процесі організації господарчого устрою краю. Вона забезпечувала зв'язок місце-

вого аграрного виробництва із провідними ринками європейської частини Російської імперії. Її поява сприяла пошквалюванню економічного життя регіону, налагодженню торгівельних зв'язків південної окраїни Харківської губернії з провідними регіонами України та Росії, зокрема, із Донецьким басейном.

Джерела та література

1. Алдакимов Д. К., Клименко К. Х. Попасная: путеводитель. Донецк: Донбасс, 1981. 72 с. **2. Альбом** схематических планов станций Екатерининской железной дороги. Екатеринослав: Типо-Литография Екатерининской железной дороги, 1917. 578 с. **3. Набока А.** Карл Густав Гаскойн. Шотландский след в модернизации луганского края. URL: <https://farwater.net/farwater/karl-gustav-gaskojn-shotlandskij-sled-v-modernizacii-luganskogo-kraya/>. **4. По** Екатерининской железной дороге. Вып. II. Екатеринослав; Издание Управление Екатерининской железной дороги, 1912. 336 с. **5. Святитель** Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х т. Х.: „Харьковский частный музей городской усадьбы”, 2011. Т. 2. 440 с. **6. Стальные** пути Донбасса / Под ред. В. В. Приклонского. Донецк, 1970. 336 с.

Д. І. Ожиганов

(Центральний державний
науково-технічний архів України)

Дослідні локомотиви з гідромеханічною та гідравлічною передачами потужності конструкції Луганського тепловозобудівного заводу (за документами ЦДНТА України)

Луганщина має багату і яскраву історію тепловозобудування. Левова частина вітчизняних локомотивів із тепловою тягою конструювалася та вироблялася на базі Ворошиловградського (Луганського) тепловозобудівного заводу. Тепловози, які серійно вироблялися в цехах заводу від 1956 року, добре відомі в Україні та поза її межами. Їх конструктивні особливості і технічні характеристики вивчені і докладно описані в численних спеціальних дослідженнях.

Дещо інша ситуація склалася з деякими розробками луганських тепловозобудівників, яким не судилося набути

широкого розповсюдження на залізниці. У зв'язку з цим є необхідність звернути увагу саме на дослідні тепловози, які не потрапили у серійне виробництво.

Цінним джерелом з історії вітчизняного дослідного тепловозобудування є документи Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України). Тут зберігається науково-технічна документація (НТД) одного з перших на теренах колишнього СРСР маневрового (ТГМ2 [11]) та перших магістральних (ТГ100 [6], ТГ102 [7], ТГ105 [9] і ТГ106 [10]) тепловозів з гідродинамічною передачею потужності (сукупність гідромеханічної та гідравлічної передач).

Значний масив НТД (6504 одиниці зберігання за 1951–1980 роки) сконцентровано у фонді Р-25 „Проектно-конструкторський інститут тепловозобудування Міністерства важкого і транспортного машинобудування СРСР, м. Луганськ” (комплекс 2-65 „Тепловози”). Документи цього фонду знайомлять з деталями створення і вдосконалення як вищезгаданих, так і інших зразків тягового залізничного транспорту.

Інформація з даного питання також міститься у фонді Р-42 „Харківський політехнічний інститут імені В. І. Леніна Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, м. Харків” (комплекс 3-15 „Звіти про науково-дослідні роботи”). Сюди увійшли дослідження силової установки тепловозу ТГ106, виконані під керівництвом видатного ученого у царині механіки і динаміки машин Л. І. Штейнвольфа [12].

Тепловозобудування стало предметом досліджень співробітників ЦДНТА України. Ґрунтовною роботою архівістів є довідково-інформаційне видання „Залізничний транспорт у документах ЦДНТА України. Залізничне машинобудування” [3]. Склад і зміст документів з цієї теми також висвітлюється у статті „Науковий доробок професора Льва Штейнвольфа (огляд нових надходжень ЦДНТА України)” [2] та матеріалах наукової конференції „До історії тепловозобудування в Україні (за документами ЦДНТА України)” [1].

Нагальність створення тепловозів з гідродинамічною передачею потужності обґрунтовано, зокрема, у пояснювальних записках до проектів. Зазначається, що основний тип залізничного локомотиву, тепловоз ТЕЗ не відповідав рівню

розвитку залізничної техніки другої половини 1950-х років за потужністю і витратами металу. Основними недоліками визначалися значна вартість і вага, а також потреба у дорогих кольорових металах та ізолюючих матеріалах для виготовлення електрообладнання [5, арк. 2].

Разом із цим перераховувалися численні переваги гідродинамічної передачі: менша на 25–35 % вага, мінімальні витрати кольорових металів, простота догляду (особливо за електродвигуном), легкість в управлінні та надійність в експлуатації. Підкреслювалося, що ремонт гідропередачі на 45–50 % дешевше, а вартість будівництва тепловозів на 30 % нижча при серійному виробництві [8, арк. 2–3].

З 1955 по 1963 роки на базі Ворошиловградського (з 1958 року –Луганського) ордена Леніна тепловозобудівного заводу імені Жовтневої революції було сконструйовано та виготовлено 5 моделей тепловозів з гідромеханічною (ТГМ2, ТГ100) і гідравлічною (ТГ102, ТГ105, ТГ106) передачами.

Пошуки альтернативи електричній передачі проводилися знаними фахівцями у сфері залізничного машинобудування Ю.Г. Кірілловим, О.М. Коняєвим, М.Н. Найшем, М.А. Туриком, П.М. Шаройком. Їх автографи збереглися на багатьох документах фонду Р-25.

Дослідні моделі тепловозів ТГМ2 і ТГ100 були оснащені гідромеханічною передачею, при якій передача потужності від дизельного двигуна до рухомих коліс тепловоза здійснювалася двома потоками: через гідравлічні машини (гідротрансформатори, гідромумфти) та зубчасті передачі.

Документи маневрового тепловозу ТГМ2 і магістрального двосекційного тепловозу ТГ100 цікаві, насамперед тим, що з їх допомогою можна побачити конструкторські пошуки, адже у 1950-х роках вітчизняне машинобудування ще не мало досвіду створення спеціалізованих гідропередач для тепловозів. Тому, гідромеханічні двопотокові передачі запозичувалися у інших видів транспорту, зокрема автомобільного [4, с. 43].

Гідромеханічна передача не виправдала очікувань, оскільки не забезпечувала надійної роботи та була досить складною в обслуговуванні і ремонті. До того ж дизельний двигун М751, яким оснащувалися ТГМ2 і ТГ100 мав низький

моторесурс, значні витрати палива та не був пристосованим для роботи на локомотивах [13, с. 33].

Це стало причиною припинення виробництва тепловозів з даним типом передачі. Всього було збудовано 2 ТГМ2 та 1 двосекційний ТГ100.

У подальшому було вирішено надати перевагу гідравлічній передачі, при якій потужність дизеля передається на рухомі осі тепловозу виключно через гідравлічні машини. Такий тип передачі втілювався у дослідних тепловозах ТГ102, ТГ105 і ТГ106.

Наймасовішим з цих локомотивів став двосекційний ТГ102, що вироблявся Пролетарським тепловозобудівним заводом у м. Ленінград (нині – ПАТ „Пролетарський завод”, м. Санкт-Петербург, РФ) за технічною документацією ЛТЗ імені Жовтневої революції. Всього було випущено 79 машин різних модифікацій [3, с. 100–101].

Наступні модифікації: двосекційний ТГ105 та односекційний ТГ106, збудовані в 1 і 3 екземплярах відповідно. Були спроби налагодити виробництво ТГ106 шляхом внесення конструктивних змін, основною з яких була заміна дизеля 4Д40 двигуном 1Д40 [3, с. 102, 104].

Але відсутність в СРСР компактних високооборотних дизелів та вимогливість простої за конструкцією гідравлічної передачі до точності виробництва та якості матеріалів призвели до згортання подальших робіт зі створення локомотивів з гідравлічною передачею на базі ЛТЗ імені Жовтневої революції [4, с. 44]. Завантаженість підприємства замовленнями на виготовлення тепловозів з електричною передачею (насамперед ТЕ3), не дозволила поновити ці роботи.

Так чи інакше, фактом лишається те, що луганські тепловозобудівники є піонерами у створенні вітчизняного тепловозу нового типу. Їх ґрунтовні напрацювання стали основою для подальших робіт на інших підприємствах залізничного машинобудування та втілювалися у низці локомотивів з гідравлічною передачею.

Джерела та література

1. Алексєєнко А. О., Балишев М. А., Ларін А. О. До історії тепловозобудування в Україні (за документами ЦДНТА України). *Актуальні питання історії науки і техніки* : матер. 16-ї

Всеукр. наук. конф. (м. Київ, 5–7 жовтня 2017). Київ, 2017. С. 12–15. **2. Балишев М. А.,** Ларін А. О. Науковий доробок професора Льва Штейнвольфа (огляд нових надходжень ЦДНТА України). *Архіви України*. 2013. Вип. 3 (285). С. 138–144. **3. Залізничний транспорт у документах ЦДНТА України.** Залізничне машинобудування: довідково-інформаційне видання [Рукопис]. Уклад.: А. О. Алексєєнко, М. А. Балишев, О. І. Барикіна (відповід. викць), А. О. Ларін. Харків, 2014. 152 с. **4. Заручейский А. В.** Гидропередача: особенности и перспективы. *Локомотив*. 2013. № 6. С. 43–45. **5. ЦДНТА України.** Ф. Р-25. К. 2-65. Оп. 1. Од. зб. 1. На 40 арк. **6. Там само.** Од. зб. 1–109. **7. Там само.** Од. зб. 110–238. Оп. 8. Од. зб. 3217–3251. **8. Там само.** Оп. 2. Од. зб. 239. На 75 арк. **9. Там само.** Оп. 2. Од. зб. 239–1601. **10. Там само.** Оп. 3. Од. зб. 1602–2324. **11. Там само.** Оп. 14. Од. зб. 5444–6504. **12. Там само.** Ф. Р-42. К. 3-15. Оп. 2. Од. зб. 22–23. **13. Яцков Д.Н.** Гидравлическая передача мощности: прошлое, настоящее. А будущее? *Локомотив*. 2013. № 1. С. 32–35.

М. Ю. Рубан

(Департамент сталого розвитку

та внутрішніх комунікацій АТ „Укрзалізниця”;

ГО „Фонд відновлення залізничної спадщини України”)

Життєвий шлях та науково-технічна спадщина Н.М. Найша в історії Луганського тепловозобудівного заводу

16 вересня 2020 р. у Луганську після тривалої хвороби упокоївся колишній заступник технічного директора ХК „Луганськтепловоз” Наум Мусійович Найш. Варто зазначити, що з іменем його батька Мусія Найша (головного інженера Луганського заводу ім. Жовтневої революції (1953 – 1973 рр.) пов’язані обставини становлення магістрального тепловозобудування, а сам Наум Мусійович в умовах вимушеної диверсифікації компанії став однією з ключових осіб процесу освоєння промислового виробництва нових видів рейкового транспорту для залізниць України: приміських дизель- та електропоїздів, пасажирських і маневрових тепловозів, вантажних електровозів.

Майбутній академік Транспортної та Інженерної академій, заслужений винахідник, лауреат Державної премії України в

області науки і техніки, почесний залізничник України Наум Мусійович Найш народився 23 вересня 1942 р. у Челябінську [4]. З 1959 р. працював слюсарем, а згодом – інженером-конструктором на Харківському заводі транспортного машинобудування (нині – ім. В. Малишева). Паралельно з роботою, прагнучи отримати роботу в галузі будівництва космічної техніки, навчався за спеціальністю „Авіаційні двигуни” у Харківському авіаційному інституті, який закінчив у 1965 р. з присвоєнням кваліфікації інженера-механіка [4]. На харківському заводі йому пощастило працювати з провідними вітчизняними спеціалістами двигунобудування, серед яких В. Зайончковський, Б. Струнге, Ю. Песоцький та інші. Під їх керівництвом Н. Найш проектував і доводив до серійного виробництва тепловозні вузли, багато з яких ще й досі не застаріли ні фізично, ні морально. Зокрема, осьові вентилятори, системи охолодження генератора, пристрої для регулювання турбонаддува для тепловозів серії ТЕ10 тощо [11]. У 1967 р. Н. Найш влаштувався інженером-конструктором відділу газотурбінних установок до Луганського тепловозобудівного заводу, де з 1953 р. посаду головного інженера підприємства обіймав його батько Мусій Найш. Тим часом на Луганському заводі проводились роботи зі створення нового газотурбовоза з вільнопоршньовим генератором газу. Свою роботу молодий спеціаліст поєднував з навчанням в аспірантурі в Центральному науководослідному дизельному інституті (м. Ленінград) [12].

У 1969 р. Н. Найш обійняв посаду керівника групи випробувань плаваючих гусеничних транспортерів у спеціальному конструкторському відділі, з 1971 р. – начальника конструкторського бюро двигунів внутрішнього згорання та реостатних випробувань Центрального конструкторського бюро, а протягом 1978 – 1980-х рр. – начальника сектору гальм автоматики [11]. Протягом тривалого часу до компетенції очолюваного Н. Найшем бюро двигунів входили розробка та погодження технічних завдань, методик та умов, налагодження та регулювання двигунів, вибір оптимальних режимів роботи тепловозів, розробка технічних умов і створення інструкцій по експлуатації силових установок з провідними двигунобудівними заводами, а також проведення експлуатаційних випробувань нових локомотивів та аналіз їх результатів з причетними науковими установами [1, с. 214].

Варто зазначити, що на той час здійснювались реостатні випробування до 12 тепловозних секцій на день [11]. У 1980 р. Н.М. Найш був призначений завідуючим сектором, а згодом – відділом нових тепловозів і надійності Проектного конструкторсько-технологічного інституту тепловозобудування ВО „Ворошиловградтепловоз”, де зосередилась робота з проектування нових серій локомотивів [1, с. 150]. Базовою моделлю тепловозів нового покоління став надпотужний та економічний локомотив 2ТЕ121 секційною потужністю 4000 к.с. Цікаво, що використану при його виробництві технологію відливання спицованих коліс, розроблену ще на початку ХХ ст., конструкторам довелось запитувати з Чехії, куди вона свого часу була передана по кооперації [12].

Наприкінці 1980-х рр. господарська діяльність ВО „Ворошиловградтепловоз” носила витратний характер, існували суттєві проблеми з матеріально-технічним забезпеченням та зниженням собівартості продукції. З 1988 р. Об’єднання перейшло на самофінансування, однак, вже до середини наступного року накопичені диспропорції закладені до планів розвитку ускладнились інертністю витратного механізму та відсутністю чіткої стратегії виходу з кризи. З серпня 1988 р. витрати Об’єднання перевищували прибутки, зростала заборгованість перед постачальниками, яка покривалась кредитами. Лише протягом 1988 – 1989 рр. виплата заробітної платні 40 раз здійснювалася за рахунок позик [16, с. 229]. На тлі зниження попиту на магістральні тепловози одним із шляхів стабілізації економічного положення було розширення номенклатури виробництва. З 1989 р. Н. Найш був призначений заступником головного інженера Об’єднання з локомотивобудування [4]. У липні 1992 р. була затверджена „Програма розвитку залізничного транспорту України”, розрахована до 1998 р. За цей час ВО „Луганськтепловоз” мало освоїти виробництво 7 нових типів рейкових машин, зокрема двох модифікацій вантажопасажирських електровозів [16, с. 234]. За безпосередньої участі Н. Найша конструкторами ВО „Ворошиловградтепловоз” було розпочато проектування дослідних зразків нової техніки, зокрема трамвая, рудничного мотовоза, вагонів дизель- та електропоїздів, а також ряду тепловозів та електровозів. 4 червня 1994 р. Постановою Кабінету Міністрів

України № 364 „Про організацію виробництва вагонів дизель- та електропоїздів” на Міністерство машинобудування, військово-промислового комплексу та конверсії покладалась функція координування робіт щодо розробки вагонів електропоїздів, створення виробничих потужностей та організації їх виробництва, а на ВО „Луганськтепловоз” – виробника кінцевої продукції. За планом до 1998 р. включно мало бути виготовлено 400 вагонів електропоїздів постійного струму та 280 вагонів електропоїздів змінного струму [7].

19 травня 1995 р. Указом Президента України була створена Державна холдингова компанія „Луганськтепловоз” [14]. Цього ж року Н. Найш був призначений заступником технічного директора компанії з нової техніки та модернізації. На цій посаді він формував науково-технічну політику підприємства, а також виконував обов’язки керівника експертної групи з впровадження перспективних рішень щодо економії ресурсів, зниження трудомісткості та підвищення конкурентоспроможності продукції. Попри те, що за фінансовим планом „Укрзалізниці” на 1996 р. інвестування в оновлення парку тепловозів і приміського рухомого складу було останніми за пріоритетом у загальній послідовності розрахунків [3, с. 66], улітку того ж року ДХК „Луганськтепловоз” представила дослідний зразок першого дизель-поїзда з асинхронним приводом ДЕЛ-01, а вже протягом 1999 – 2001 рр. – дизель-поїздів постійного формування ДПЛ-1 та ДПЛ-2, а також електропоїздів постійного струму ЕПЛ2Т-001 та змінного струму – ЕПЛ9Т. За 2001 р. питома вага електропоїздів у номенклатурі продукції компанії склала 49,3%, дизель-поїздів – 15,5%, тоді як тепловозобудування – лише 14,2%. Упродовж року темпи зростання виробництва склали 151,3% [16, с. 300 – 301].

23 вересня 2002 р. Указом Президента України Н. Найш „за вагомі досягнення у професійній діяльності, багаторічну сумлінну працю” був відзначений державною нагородою „Заслужений винахідник України” [15], а в грудні 2004 р. у складі групи конструкторів отримав Державну премію України в галузі науки і техніки „за створення, освоєння виробництва та впровадження вітчизняного мотор-вагонного рухомого складу соціального призначення для пасажирських перевезень приміського сполучення” [13, с. 200].

1 грудня 2004 р. була підписана угода між „Укрзалізницею”, російським ЗАТ „Трансмашхолдинг” та ДХК „Луганськтепловоз” щодо організації виробництва 50 двосекційних вантажних електровозів змінного струму до 2011 р. [16, с. 336]. У грудні 2005 р. був виготовлений дослідний електровоз, потужністю 6560 кВт, який отримав серійне позначення 2ЕЛ5 [16, с. 349]. Зрештою, за результатами 11 місяців роботи 2008 р. зростання темпів виробництва ХК „Луганськтепловоз” склало майже 200%, а об’єм виготовленої продукції досяг рекордного показника за 17 років – 1 284 000 000 грн [5]. У березні 2009 р. ХК „Луганськтепловоз” за підтримки ТОВ „Новочеркаський електровозобудівний завод” розпочала виробництво двосекційних вантажних електровозів постійного струму 2ЕЛ4 потужністю 6400 кВт [6].

3 жовтня 2012 р. Н. Найш перейшов на посаду директора центру науково-технічного розвитку ПрАТ НВЦ „Трансмаш”, де очолив науково-технічну раду, залучаючи до співпраці провідних вчених і фахівців галузі. Останні роки його діяльності були пов’язані з реалізацією проектів освоєння промислового виробництва рухомого складу та глибокої модернізації тепловозів на виробничих потужностях НВЦ „Трансмаш” [3; 9], а сам Наум Мусійович входив до редколегій журналів „Локомотив-інформ” і „Трансмаш” [4].

Отже, своєю біографією та науковим доробком заслужений винахідник, почесний залізничник, академік Н. Найш став частиною не тільки вузькоспеціалізованої локомотивобудівної галузі, але й історії Луганщини загалом. З його іменем пов’язаний складний період реформування господарської діяльності та диверсифікації виробництва Луганського тепловозобудівного заводу в умовах становлення ринкової економіки в Україні. Н. Найша став автором 70 авторських свідоцтв та патентів на винаходи (38 з яких були впроваджені у виробництво з економічним ефектом понад 17 млн USD), а також понад 30 наукових робіт [4]. Похований Наум Найш поряд з батьками на луганському міському цвинтарі „Гостра могила”.

Джерела та література

1. Буянов А.Ф. Творцы новой техники. Луганск, 2005. 288 с. **2. Краевой С.** Выдержим и эту дорогу железную...

Октябрьский гудок. 1992. 26 августа № 50. С. 1.

3. Мокроусов С. Д., Анофриев А. Д., Найш Н. М., Макаров К. В. Стратегия развития вагоностроения на ЧАО „НПЦ „Трансмаш” до 2020 года. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2013. № 9 (1). С. 223 – 227.

4. Москаленко П., Мукмінова Т. Укрзалізниця. Поступ часу. 1991–1996. Матеріали до історії залізничного транспорту України. Київ, 1996. 336 с.

5. Найш Наум Мусійович. *Винаходи та інновації*. URL: <http://www.logos.biz.ua/proj/vynahid/vol2/090.php>

6. Особова Е. „Лугансктепловоз” между сокращением каждого четвертого и полной остановкой. *Украинская техническая газета*. 2009. 28 апреля. № 18. С. 5.

7. Первый Луганский. *Украинская техническая газета*. 2009. April 2. № 14. С. 3.

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 1994 р. № 364 „Про організацію виробництва вагонів дизель- та електропоїздів” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-94-%D0%BF#Text>.

9. Презентация новых вагонов. *Трансмаш*. 2012. № 3. С. 8 – 9.

10. Спектор В. В контексте времени. *Украинская техническая газета*. 2009. 5 февраля. № 6. С. 10.

11. Спектор В. Второй из династии Найшев. *Жизнь Луганска*. 2016. 20 января. № 3. С. 18.

12. Спектор В. Конструктор – должность творческая. „Универсальный Найш”. *Магістраль*. 2013. 6 – 12 лютого. № 9. С. 9.

13. Стогній В. С., Жданенко О. І. (Ред.) Лауреати Державних премій України в галузі науки і техніки 1992 – 2008 роки. Київ, 2009. 326 с.

14. Указ Президента України від 19 травня 1995 р. № 382/95 Про створення Державної холдингової компанії „Луганськтепловоз”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/382/95#Text>.

15. Указ Президента України від 23 вересня 2002 р. № 856/2002 „Про відзначення державними нагородами України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856/2002#Text>

16. Цыганков-Серебряков Ю.В. (Ред.) Люди. Годы. Факты. ОАО „ХК” Лугансктепловоз”. Луганск, 2006. 479 с.

М. Ю. Рубан

(Департамент сталого розвитку
та внутрішніх комунікацій АТ „Укрзалізниця”;
ГО „Фонд відновлення залізничної спадщини України”),

П. В. Белицький

(ДВНЗ „Донецький національний технічний університет”;
ГО „НІКО „Спадщина”)

До історії залізничної станції Бразоль смт. Успенка Луганської області (1916 – 2001)

У 2021 р. виповнюється 105-ліття введення в експлуатацію лінії Родакове – Лиха приватного товариства „Північно-Донецької залізниці” та відповідно – заснування тупикової вантажно-пасажирської станції Бразоль, яка стала кінцевим пунктом південно-західного напрямку від Луганського залізничного вузла. Утім, фактична її історія сягає кінця 1890-х рр., коли при будівництві Ольховського ливарного заводу була прокладена найдовша на всій Катерининській залізниці під’їзна колія до станції Луганськ. Станція Бразоль розташовувалась у смт. Успенка Лутугинського району Луганської області у 5 км від станції Лутугине.

У 1802 р. в районі Успенки почали діяти перші шахти, які згодом дістали назву Успенського рудника. У 1896 р. у с. Успенському Слов’яносербського повіту Катеринославської губернії бельгійське акціонерне товариство доменних печей і фабрик розпочало будівництво Ольховського чавуноливарного заводу, яке було завершене в 1898 р. [33, с. 503]. У 1899 р. у північно-західному напрямку від с. Успенського до станції Луганськ Металургійним Товариством Успенського басейна була споруджена приватна гілка довжиною 26 верст (28,8 км). Успенська гілка – найдовша серед приватних гілок, що примикали до Катерининської залізниці – обслуговувалась 10 власними паровозами та 60 вагонами. У технічному плані вона була цікава тим, що пролягаючи вздовж р. Вільхова, 5 раз перетинала водойму мостами 12 сажнів (3 рази) та 15 сажнів (2 рази) [32, с. 273].

Станом на 1900 р. Ольховський завод виготовляв 5,6% усієї кількості чавуну, який вироблявся на півдні Російської імперії [33, с. 503]. З огляду на суттєве підвищення попиту на місцеве вугілля наприкінці 1890-х рр. у районі селища виникло декілька нових шахт, найбільшими з яких були „Марія” (глибина 150 м,

видобувна спроможність 6 млн. пудів на рік), „Аліса” (глибина 240 м., видобувна спроможність 3 млн. пудів на рік) та „Михаїл” (глибина 125 м, видобувна спроможність 6 млн. пудів на рік). Запаси місцевого вугілля до глибини 200 м складали 2,5 млрд. пудів коксового та до 1 млрд. пудів – газового [32, с. 275]. Станом на 1912 р., Успенська під’їзна гілка мала низку навантажувальних пунктів уздовж колії на всій її протяжності. Навантажувальні пункти обслуговували переважно вугільні підприємства. Кінцевим пунктом були копальні товариства Успенського басейну [32, с. 273 – 274]. Кожне з підприємств мало власні рейкові ґрунтові та інші під’їзні шляхи. Наприклад, Матвіївська копальня була з’єднана із Успенською гілкою канатною дорогою [23, с. 72–73].

У 1912 р. на нараді з приводу траси магістралі Родакове – Лиха товариства Північно-Донецької залізниці при Раді З’їзду гірничопромисловців півдня Росії було представлено на розгляд два варіанти лінії: північний і південний. Істотне розходження в напрямку траси обидва варіанти мали лише в районі станції Родакове. Незалежно від обраного варіанту, передбачалися під’їзні колії до копальні Пастухова, Успенського заводу Ольховського Товариства, Конопляновських копалень та Гундорівського родовища. Зрештою, Товариство Північно-Донецької залізниці зобов’язалося викупити приватну Успенську під’їзну гілку, а при неможливості виконання даної операції – спорудити паралельно їй гілку до Луганська [18]. У травні 1915 р. акціонерне товариство Північно-Донецької залізниці подало відповідне клопотання і отримало дозвіл на придбання ширококоліїної під’їзної гілки приватного користування від станції Луганськ до станції Бразоль, яка до того належала промислового кам’яновугільному і металургійному товариству Успенського басейну, а також переобладнання цієї гілки на колію загального користування [34, с. 11064; 36, с. 11220]. Слід зазначити, що то було одне із перших застосувань у документах словосполучення „*станція Бразоль*”. Також у 1915 р. акціонерне товариство Північно-Донецької залізниці включило дані по напрямку Луганськ – Бразоль у документи службового користування, де містилися дані із плану і профілю відповідних напрямів [39].

У 1916 р. ділянка Родакове – Лиха була остаточно введена в експлуатацію [21, с. 12947 – 12949]. У місці перетину з Успенською гілкою в районі закритих шахт товариства Успенського басейну була побудована станція загального користування Лутугіне. Навесні 1916 р. у графік руху поїздів було закладене курсування трьох пар товаро-пасажирських поїздів сполученням Луганськ – Лутугіне, а восени того ж року їх маршрут прямування подовжили до станції Бразоль [25, с. 228 т. 208-ж; 26, с. 226 т. 208-ж]. Станом на кінець 1916 р., при станції Бразоль числилися Успенський рудник Ольховського товариства із видобувною спроможністю 15 млн. пудів (бл. 250 тис. т) на рік, а також Лугансько-Успенський рудник В. Пестерева із видобувною спроможністю 3 млн. пудів (50 тис. т) на рік і згаданий вище коксобензолний завод [14, с. 49; 31, с. 15003]. Утім, вже під час громадянської війни шахти Успенки були затоплені, а Ольховський металургійний завод, перебудований напередодні світової війни на коксохімічний, являв собою руїни. Була також демонтована гілка Луганськ – Бразоль.

Відбудова місцевих шахт розпочалась у 1922 р., а вже в 1923 р. с. Успенка отримала статус районного центру. Оскільки відбудову старих дрібних шахт, на яких могла застосовуватися лише примітивна техніка, було визнано економічно недоцільною, було визначено курс на їх закриття, реконструкцію великих шахт – „Марія” (ім. В.І. Леніна) і „Надія” (шахта № 2), а також будівництво нових, які оснащувалися найновішим обладнанням з метою поліпшення умов праці шахтарів. У 1926 р. закінчилася відбудова трьох найбільших шахт „Марія” („Червоний Жовтень”), „Павло” (ім. Будьонного) та „Надія” (ім. Ворошилова). Загальний видобуток вугілля на шахтах досяг 75 % рівня 1913 р. Здійснювалась напружена робота з відбудови Ольховського коксохімічного заводу, і вже в 1926 р. середньодобове виробництво коксу дорівнювало 150 т [33, с. 507].

Станом на 1922 р., залізнична колія Луганськ – Бразоль у вказівниках пасажирських сполучень числилася вантажною гілкою із поміткою „*пасажирський рух не здійснюється*” [27, т. 523]. У 1925 – 1926 рр. Бразоль числилася закритою станцією гілки Луганськ – Лутугіне, тобто під’їзною колією станції Лутугіне [1, с. 16 – 17] „*при одному паровозі*”. Швидкість поїздів на гілці

була встановлена у 15 км/год., – через „*ветхість будови колії*”. Вагова норма поїзду на ділянці Бразоль – Лутугіне – 575 т, паровоз основного типу. Відстань від Луганська до Лутугіно (21,5 км) товарний поїзд проходив за 1 год. 4 хв., паровоз резервом – 52 хв. Понад 5 років тривало відновлення залізничної колії до станції Бразоль, і лише в червні 1926 р. газети оповістили про відкриття руху на ділянці Луганськ – Успенка [11, с. 57 – 58, 60, 65, 79]. Станом на 1928 р. на напрямі Луганськ – Бразоль курсували пасажирсько-товарні поїзди із жорсткими вагонами сполученням Луганськ – Лутугіне – Лиха і Луганськ – Бразоль [28, с. 202 т. 531]. У 1929 р. гілку використовували лише для безпересадочного сполучення 2 пар пасажирсько-товарних поїздів Луганськ – Бразоль [29, с. 203 т. 531], які з 1930 р. було переведено до категорії приміських. У червні 1932 р. газети відзначали незадовільний стан приміського поїзда Луганськ – Бразоль, який обслуговувався підприємствами Родаківського залізничного вузла. Зазначалось, що поїзд „*ходить як безпритульний у дуже брудному стані. Немає вбиралень в вагонах ні в дорозі, ні на станції Бразоль*” [37]. Станом на 1940 р. від станції Ворошиловград до станції Бразоль курсували 3 пари приміських поїздів [24, с. 387 т. 518].

Основним підприємством станції Бразоль був місцевий коксохімічний завод, який навантажував 50 – 70 вагонів на добу [16]. Решту ж склали дві шахти та кам'яний кар'єр. Протягом тривалого часу станція не виконувала планів навантаження. Навесні 1936 р. станція відвантажувала 85 – 90 вагонів на добу [2]. Однак, усередині 1930-х рр. на ній склався злагоджений переважно жіночий колектив у кількості 24 осіб, який очолив начальник станції т. Дурнобдеев (згодом – т. Нестеровський) [5; 19]. Заздалегідь погоджуючи з працівниками транспортних цехів підприємств та прилеглих станцій параметри навантажувальної роботи та наявність порожніх вагонів, чергова по станції Матрона Дурікова складала план роботи, який доводився до всіх працівників станції під час виробничих нарад [20]. Зрештою, виконання планів роботи станції досягало щомісячного показника у 112 – 129 % [36]. У жовтні 1937 р. зміна М. Дурікової перевиконала щоденний план навантаження на 10 вагонів та перевезень за першу де-

каду місяця – на 137% [12; 20]. У лютому 1938 р. працівники станції навантажили 844 вагона (при завданні 800) та зменшили простій рухомого складу на 1,2 години, а вже в квітні – 770 т вугілля (при завданні 480). За досягнуті показники начальник станції т. Дурнобдєєв та чергова М. Дурікова були відзначені керівництвом Ворошиловградського відділення преміями у розмірі 250 та 150 рублів відповідно [4]. У серпні 1938 р. середньодобове навантаження на станції склало 75 вагонів, а простій рухомого складу зменшився з 10,2 до 9,8 годин [19].

Станція Бразоль відіграла ключове значення в питанні забезпечення обласного центру вугіллям з місцевих шахт. Зважаючи на це, відновлювальні роботи на напрямі Ворошиловград – Бразоль розпочалися одразу по звільненні відповідних міст і сіл від німецьких військ та їх союзників. Вже 16 лютого 1943 р. під постійними обстрілами було розпочато відновлення руху поїздів від обласного центру до Бразолі, розпочався нерегулярний рух вантажів. Перший товарний поїзд у складі двох вагонів із вугіллям на станцію Бразоль прийшов 7 березня, для чого було споруджено тимчасові колії від станції в напрямі Лутугіного в обхід зруйнованих мостів. А 10 березня було остаточно відновлено ділянку Ворошиловград – Лутугіне [15]. Влітку 1943 р. під керівництвом начальника Ворошиловградського відділення локомотивного господарства А. Гарькавого та чергового по депо Ворошиловград Д. Саленка було відремонтовано два паровози, при чому другий – зібраний з трьох відсторонених від роботи локомотивів [17, с. 124]. Незабаром розпочалось поступове відновлення Ольховського коксохімічного заводу, і вже восени 1943 р. на печак першої черги вироблялося до 200 т ливарного коксу на добу [3, с. 33].

Станом на 1948 рік, на напрямі Ворошиловград – Бразоль курсували 3 пари приміських поїздів [30, с. 346 т. 295-а]. Станом на 1959 рік цих поїздів було вже 5 пар на добу. Склад поїздів – 12 двовісних пасажирських вагонів, 1 двовісний багажний вагон під паровозом [8, с. 415 – 417]. У 1959 р., в зв'язку з адміністративними змінами в республіці, Успенка втратила статус районного центру, з 1965 р. вона знаходилася у складі Лутугінського району [33, с. 511]. Однак це не позначалося на приміському сполученні

від станції Бразоль. Більш того, з середини 60-х років тут курсували приміські дизель-поїзди у чотирьохвагонному складі. Станом на 1974 р., на напрямі Луганськ – Бразоль курсували 5 пар приміських дизель-поїздів Ворошиловград – Бразоль і 1 пара приміських дизель-поїздів Ворошиловград – Лутугіне – Лиха [9, с. 148 – 151]. У 1988 р. кількість пар приміських дизель-поїздів сполученням Ворошиловград – Бразоль було зменшено до 4 на добу; курсування дизель-поїзду на Лиху зберігалось [10, с. 162 – 164].

На тлі загострення економічної кризи 1980-х рр. Ольховський коксохімічний завод та більшість місцевих шахт було закрито. Однак приміський рух залізницею не згортали ще довго, і основною причиною того був незадовільний стан автобусного парку Луганщини (як по кількості, так і по якості автобусів). Станом на 1996 р., на напрямі Луганськ – Бразоль курсували 1 пара приміських дизель-поїздів сполученням Луганськ – Лутугіне – Ізварине, 1 пара – Луганськ – Лутугіне, 3 пари – Луганськ – Бразоль, а також приміські дизель-поїзди Ізварине – Бразоль – Луганськ і Луганськ – Лутугіне – Родакове [6, с. 203 – 204, 207 – 210]. У 1998 р. на вказаному напрямі в розкладі залишалися пари приміських дизель-поїздів Луганськ – Ізварине (1), Луганськ – Лутугіне (1), Луганськ – Бразоль (2) і рейс приміського дизель-поїзду Луганськ – Родакове [7, с. 179, 183 – 184]. Закриття останніх шахт в районі станції Бразоль визначило подальшу долю самої станції. У 2000 р. було скасовано останні приміські поїзди до станції Бразоль, а в 2001 році – демонтовано колії до станції Лутугіне та два історичні мости через р. Вільхова.

Джерела та література

1. **Административное** деление Донецких железных дорог на 1 октября 1925 г. Х., 1925. **2.** **Бразольцы** помогли увеличить добычу угля. *Железнодорожник Донбасса*. 1936. 27 мая № 121. С. 1. **3.** **Ветров І. Г.,** Лисенко О. Є., Шелейко Т. В. Донбас 1943 – 1950 років: Відновлення промислової і транспортної інфраструктури. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2016. 325 с. **4.** **Власов П.** Премии за стахановскую работу. *Ворошиловградський залізничник* (Ворошиловград). 1938. 20 березня № 39. С. 1. **5.** **Горн П.** Бразоль. Во-

рошиловградський залізничник (Ворошиловград). 1938. 7 листопада № 151 (1111). С. 4. **6. Донецкая** железная дорога. Служебное расписание движения пригородных поездов со 2 июня 1996 г. Донецк, 1996. **7. Донецкая** железная дорога. Служебное расписание движения пригородных поездов с 24 мая 1998 г. Донецк, 1998. **8. Донецкая** железная дорога. Служебное расписание пассажирских, пригородных и ученических поездов на лето 1959 года. Х., 1959. **9. Донецкая** ордена Ленина железная дорога. Служебное расписание движения пригородных поездов с 26 мая 1974 г. Х., 1974. **10. Донецкая** Ордена Ленина железная дорога. Служебное расписание движения пригородных поездов с 29 мая 1988 г. Х., 1988. **11. Донецкие** железные дороги. Расписание движения поездов с 15 мая 1926 года. Х., 1926. **12. Дурнобдеев.** Сверхнормы 10 вагонов. *Ворошиловградський залізничник* (Ворошиловград). 1937. 26 жовтня № 148 (930). С. 4. **13. Збуко В.** Большие дела на маленькой станции. *Ворошиловградская правда*. 1938. № 88 (6994). С. 6. **14. К докладу** по вопросу о современном положении каменноугольной промышленности. Сведения о добываемой способности и предполагаемой производительности каменноугольных и антрацитовых копей Донецкого бассейна на 1917 год. *Труды ХLI Съезда горнопромышленников юга России*. Т. I. Х., 1917. **15. Клименко К.Х.,** Алдакимов Д.К. Будем помнить донбасские перегоны. Очерки. *Редкол.: Кожушко А.М. и др.* Донецк, 1992. 304 с. **16. Коксо-бензолный** завод зриває роботу ст. Лутугине. *Червоний залізничник* (Луганськ). 1932. 12 червня № 18. С. 3. **17. Кривонос П. Ф.** Магистрالی жизни. К.: Политиздат Украины, 1986. 248 с. **18. Линия** Родаково – Лихая. *Горно-заводское дело*. № 7. 1912. **19. Лучше,** чем в прошлом месяце. *Ворошиловградський залізничник* (Ворошиловград). 1938. 30 серпня № 118 (1078). С. 4. **20. Нестеровский.** Впередисмена Дуриковой. *Ворошиловградський залізничник* (Ворошиловград). 1937. 12 жовтня № 141 (923). С. 3. **21. Новая** железнодорожная линия Родаково – Лихая, С.-Д. ж.д. *Горно-заводское дело*. 1916. № 6. **22. Открытие** железнодорожной линии. *Луганская правда* (Луганск). 1926. 30 марта № 71 (2168). С. 6. **23. Отчёт** начальника горного управления Южной России за 1914 год. Екатеринослав. 1915. 425 с. **24. Официальный** указатель железнодорожных, водных и других пассажирских сообщений на 1940 г. Отв.

ред.: М. Кречетников. М., 1940. **25. Официальный** указатель железнодорожных, паровозных и других пассажирских сообщений. С 1 мая 1916 года. Пг., 1916. **26. Официальный** указатель железнодорожных, паровозных и других пассажирских сообщений. С 1 ноября 1916 года. Пг., 1916. **27. Официальный** указатель железнодорожных, паровозных и других пассажирских сообщений. Зимнее движение 1922-23 г. М., 1922. **28. Официальный** указатель железнодорожных, паровозных и других пассажирских сообщений. Зимнее движение 1928-29 г. Ред.: С.Е. Брюль. М., 1928. **29. Официальный** указатель железнодорожных, паровозных и других пассажирских сообщений. Зимнее движение 1929-30 г. Ред.: С.Е. Брюль. М., 1929. **30. Официальный** указатель пассажирских сообщений. Лето 1948 г. М., 1948. **31. Перечень** углеотправительных станций. *Горно-заводское дело*. 1916. № 52. **32. По Екатерининской** железной дороге. Выпуск II. Екатеринослав; Издание Управление Екатерининской железной дороги, 1912. 336 с. **33. Пономаренко Ю. (Ред.)** Історія міст і сіл УРСР. Луганська область. К.: Гл. укр. рад. енцикл., 1968. 940 с. **34. Пути сообщения.** Война и промышленность. *Горно-заводское дело*. 1915. № 20. **35. Пути сообщения.** Война и промышленность. *Горно-заводское дело*. 1915. № 23 – 24. **36. Работа отделения.** *Ворошиловградський залізничник* (Ворошиловград). 1938. 4 лютого № 17 (977). С. 1. **37. Словом і ділом.** *Червоний залізничник* (Луганськ). 1932. 12 червня № 18. С. 3. **38 Схеми дільниць** Північно-Донецької залізниці. Х., 1916.

М. Ю. Рубан

(Департамент сталого розвитку та внутрішніх комунікацій АТ „Укрзалізниця”; ГО „Фонд відновлення залізничної спадщини України”),

М. Є. Кухар

(СП „Станція Кіндрашівська Нова” регіональної філії „Донецька залізниця” АТ „Укрзалізниця”)

Історичні обставини заснування та розвиток Ново-Кіндрашівського залізничного вузла 1934 – 1945 рр.

У 2020 р. виповнилось 80-ліття офіційної здачі в експлуатацію станції Кіндрашівська Нова Донецької залізниці.

Будівництво вугільної надмагістралі Москва-Донбас розпочалось на виконання РНК СРСР в рамках реалізації першого п'ятилітнього плану розвитку народного господарства СРСР у квітні 1932 р. Улітку цього ж року були завершені попередні вишукувальні роботи та створено 12 будівельних ділянок, до яких спрямовувались численні комсомольські активісти з Києва, Харкова та Луганська. До споруджуваної станції Кіндрашівської, де на той час існував лише тупик, з паровозного депо Родакове було переведено 6 холодних паровозів та споруджено дерев'яну будівлю депо з двома канавами, на яких розміщувалось 2 паровози. 7 листопада 1934 р. було офіційно завершено будівництво першої черги магістралі та урочисто відправлено зі станції Кіндрашівська до станції Старобільськ перший поїзд у складі 4 пасажирських вагонів, ведений машиністом Іллею Єременком [11, с. 10]. Паралельно з будівництвом колії здійснювалось прокладання ліній зв'язку, і вже у 1934 р. на станції Кіндрашівська розпочала роботу станція диспетчерського зв'язку [11, с. 9].

У перші ж роки функціонування ділянки Кіндрашівська – Старобільськ серед місцевих колективів поширився кривоносівський рух. Зокрема, в березні 1936 р. машиніст станції Кіндрашівка т. Вітчінов без аварій та простоїв провів на паровозі Ов 5234 ряд вантажних поїздів вагою в 700 т зі швидкістю 43 км/год (при нормі 420 т та 22 км/год), зекономивши 1650 кг вугілля [5]. У листопаді 1936 р. до VIII Всесоюзного з'їзду Рад та прийняття Конституції СРСР на станціях Кіндрашівська та Старобільськ були споруджені тимчасові будівлі паровозних депо, 7 листопада ділянка Кіндрашівська – Старобільськ була поєднана із загальною мережею залізниць до станції Валуйки [11, с. 12], а вже з 1 грудня 1936 р. по всій лінії Валуйки – Кіндрашівська протяжністю 230 км був відкритий регулярний рух поїздів [3]. Паралельно з цим розпочалось будівництво потужного основного депо, розрахованого на підйомочний ремонт паровозів, яке тривало до 1940 р.

Однак, вже в квітні 1937 р. за заявою інженера Гвоздевського було виявлено недоліки попереднього проекту розташування об'єктів станційного господарства, здійсненого без належних гідрогеологічних вишукувань на заболоченому

майданчику та припинено будівельні роботи зі спорудження вузла. Утім, спеціальною комісією під головуванням інженера т. Гурова був відхилений запропонований варіант нового майданчика з огляду на однаковий об'єм підготовчих робіт та вирішено залишити вузол на старому місці з оновленням розташування будівель паровозного депо (на підвищений майданчик) для уникнення ґрунтових вод у понижених частинах споруд [4]. Зрештою, відповідно до Указу наркому шляхів Л. Кагановича щодо „*вредительського проектування ст. Кіндрашівська*” було оголошено догану начальнику Південно-Східного монтажного тресту т. Мякішеву та предписано в десятиденний термін внести необхідні виправлення до проекту на підставі висновків комісії [6].

Навесні 1938 р. на території залізничного селища було завершено будівництво нової середньої школи, розрахованої на понад 500 учнів, лікарні на 50 койко-місць, а також відкрито бібліотеку загальним фондом понад 4000 книг, три крамниці та ряд виробничо-господарських одиниць [9]. Завершувався монтаж радіовузла на 500 точок та стаціонарного звукового кіно [2]. Наприкінці 1938 р. спеціальна технічна комісія завершила огляд інфраструктури лінії Кіндрашівська – Валуйки та зробила висновок щодо можливості здійснення руху великовагових транзитних поїздів по лінії з 10 січня 1939 р. [8] З цією метою були розпочаті перемовини з центральним управлінням паровозного господарства НКШС щодо виділення паровозів серії Е для Старобільського відділення технічної експлуатації Московсько-Донбаської залізниці. Згодом було додатково споруджено вагонне депо станції Кіндрашівська. У 1940 р. магістраль була здана в експлуатацію. Очолив Старобільське відділення технічної експлуатації Микита Євсеєнко [11, с. 14]. У передвоєнні роки на підприємствах кіндрашівського вузла працювало понад 600 чоловік, значно розширились цехи, зросла їх матеріальна база [7, с. 823].

У жовтні 1941 р. ділянка Валуйки – Несветай була передана з управління Московсько-Донбаської до Північно-Донецької залізниці, у складі якої було створено Старобільське та Новокіндрашівське відділення [10, с. 182]. Саме з цього часу з огляду на наявність більш давньої вузлової станції

Кіндрашівська Північно-Донецької залізниці, Кіндрашівська-Нова отримала свою теперішню назву. Після звільнення Луганщини навесні 1943 р. окреме Новокіндрашівське відділення Північно-Донецької залізниці було ліквідоване та приєднане до Ворошиловградського відділення, управління якого з огляду на тогочасну близькість міста до лінії фронту, розмістившись на станції Кіндрашівська-Нова, здійснювало оперативне управління звільненими лініями Мілове – Ворошиловград – Міллерове та Лиха – Соборна. Існують також відомості, що влітку 1943 р. на станції Кіндрашівська-Нова тимчасово знаходилась оперативна група управління Північно-Донецької залізниці на чолі з П. Кривоносом [10, с. 203, 208].

Після визволення Станично-Луганського району виникла гостра потреба відбудови залізничного мосту через р. Сіверський Донець у напрямі до Луганська. Наказом НКШС було заплановане першочергове відновлення 4 стійл паровозного депо станції Кіндрашівська-Нова [1, с. 104]. Зрештою, в 1944 р. були завершені будівельні роботи та відновлений регулярний рух лінією Луганськ –Кіндрашівська-Нова – Старобільськ. Зокрема, вже у листопаді 1944 р. теплотехнік паровозного депо І. М. Дрягін провів 17 великовагових поїздів, перевіз понад план 4500 т вантажів. Черговий по станції Кіндрашівська-Нова П.І. Додаток виховав у своїй зміні відмінних складачів поїздів Кузюбердіна і Шевченка, які, застосовуючи швидкісні методи обробки поїздів, економили на підготовці до рейсу кожного поїзда 15 хв. [7, с. 823]. Станом на 1945 р. середньодобовий вагоннообіг по Ново-Кіндрашівському вузлу складав 1360 одиниць [1, с. 114], а вже до 1946 р. були повністю відновлені будівлі паровозного депо.

Отже, протягом тривалого часу обставини заснування та перших років експлуатаційної діяльності станції Кіндрашівська-Нова залишались маловідомими для широкого загалу. Утім, саме в цей період була закладена ключова інфраструктура залізничного селища та вузлових підприємств, яка використовується для забезпечення перевізного процесу до нашого часу. У перші ж роки свого існування на тлі форсованого розвитку народного господарства станція стала важливим транспортним вузлом, який здійснював стратегічний вихід

ключової продукції східноукраїнської промисловості до центральної Росії. Зрештою, попри втрату в умовах бойових дій фондів народного музею станції Нова Кіндрашівська, вважаємо, що з огляду на перспективи станції, обумовлені її виключним стратегічним значенням та будівництвом додаткової гілки, процес дослідження її історичного технологічного потенціалу має стати актуальною тематикою місцевої регіоналістики.

Джерела та література

1. Ветров І. Г., Лисенко О. Є., Шелейко Т. В. Донбас 1943 – 1950 років: Відновлення промислової і транспортної інфраструктури. К.: Інститут історії України, 2016. 325 с.
2. Кадры нового поселка. *Магистраль* (Ворошиловград). 1938. 5 декабря № 105 (206). С. 2. **3. На строительстве** Валуйки – Кондрашевская. *Гудок* (Москва). 1936. 1 декабря № 275 (5016). С. 4. **4. О вредительском проектировании** ст. Кондрашевская Москва-Донбасской ж.д. *Магистраль* (Ворошиловград). 1937. 11 августа № 43. С. 2. **5. Поддубный С.** Машинист-кривоносовец. *Стахановец* (Старобельск). 1936. 31 марта № 6. С. 1.
6. Положение с проектами и работами на Кондрашевской. *Магистраль* (Ворошиловград). 1937. 8 июня № 19. С. 2.
7. Пономаренко Ю. (Ред.) Історія міст і сіл УРСР. Луганська область. К.: Гл. укр. рад. енцикл., 1968. 940 с. **8. Прием линии** Валуйки – Кондрашевская. *Магистраль* (Ворошиловград). 1938. 27 декабря № 111 (215). С. 2. **9. Работа** больницы. *Магистраль* (Ворошиловград). 1938. 7 ноября № 98 (199). С. 2.
10. Приклонский В.В. (Ред.) Стальные пути Донбасса. Донецк, 1970. 336 с. **11. Фоменко А. С.** Железнодорожная магистраль „Москва – Донбасс”. Старобельск, 1974. 33 с.

В. М. Цокур

(ВП „Попаснянське локомотивне депо”
регіональної філії „Донецька залізниця” АТ
„Укрзалізниця”;

ГО „Фонд відновлення залізничної спадщини України”)

Проблеми розвитку галузевого музейного господарства підприємств Попаснянського залізничного вузла

У наш час розвиток залізничного туризму із залученням об’єктів історичного рухомого складу, архітектури та

інфраструктури належить до пріоритетних напрямків діяльності світових транспортних і туристичних компаній. По всьому світі історична залізнична спадщина виступає об'єктом зацікавлення мільйонів туристів, зважаючи на що виникають численні музеї, виставки та паровозні фестивалі, на яких представлені як зразки історичних локомотивів і вагонів, так і дрібні експонати, покликані належно висвітлити діяльність та побут працівників залізничної галузі різних епох.

Протягом тривалого часу заходи щодо збереження історичної залізничної спадщини в Україні не мали системного характеру, внаслідок чого було втрачено низку унікальних серій різних локомотивів та вагонів, окремі ж зразки лишились в одиничній кількості. Зокрема, яскравим прикладом можуть служити локомотиви побудови Луганського та Коломенського заводів, частина з яких, навіть донедавна перебуваючи в експлуатації, не залишилась на території України у жодному екземплярі. У структурі АТ „Укрзалізниця” вказаний напрям діяльності тільки нещодавно знайшов своє належне організаційне втілення з утворенням навесні 2016 р. сектору збереження ретро-техніки, а згодом – відділу історичної спадщини залізниць України, працівниками якого було здійснено систематизацію та каталогізацію об'єктів історико-культурної спадщини українських залізниць. З-поміж вказаного переліку особливий інтерес становлять об'єкти, що належать до історії Донецької залізниці, відомої як „*лабораторії передових прийомів праці на залізничному транспорті*” [5, с. 288], а надто ж історичного Попаснянського залізничного вузла, який в 2018 р. відзначив 140-ліття від дня свого заснування.

Музей історії Попаснянського вагоноремонтного заводу був заснований у 1967 р. Ініціаторами його відкриття стали численні ветерани будівництва підприємства, яке тривало з 1933 по 1939 рр. Музей історії локомотивного депо Попасна було відкрито до 100-ліття підприємства наприкінці 1978 р. Упродовж тривалого часу підготовку експозиції здійснювала ініціативна група ветеранів депо під керівництвом голови ради музею голови ради музею того часу В. Єліфіренка. Серед активістів були легендарні передовики праці І. Удод, Д. Шаповалов, В. Якін, Л. Соловйов, О. Власов та інші [1, с. 55]. Численні експонати

розповідають про вихованців депо та вузла, серед яких К. Козаченка, І. Ляшенка та інших, які у свій час керували потужними заводами та підрозділами залізничного транспорту. Профспілкова організації та керівники депо сприяли розвитку музею як культурно-просвітницького центру підприємства, в якому проходили численні зустрічі ветеранів праці з молодими залізничниками та школярами. Експозиція оновлювалась за рахунок поповнення новими експонатами. Рада музею проводила читання лекцій з історії підприємства та актуальних питань роботи колектива [1, с. 56]. До розвитку музею був також причетний легендарний багатолітній редактор газети „Железнодорожник Донбасса”, двічі „Почесний залізничник”, „старійшина донецької журналістики”, син місцевого паровозного машиніста – Кузьма Хрисанфович Клименко (1908 – 1998†) – автор низки книжок та численних газетних публікацій з історії Донецької магістралі, у т.ч. станції Попасна [1; 6]. Наприкінці 1980-х рр. була також заснована музейна кімната в адміністративній будівлі місцевої колійно-машинної станції (КМС) № 134.

З початком економічної кризи 1990-х рр. музей депо, як і більшість непрофільних об'єктів залізничного транспорту прийшов у занепад. Поодинокі зрушення щодо оновлення експозиції здійснювалися виключно за ініціативи небайдужих ветеранів та активістів. У 1992 р. музей у депо взагалі було розформовано під приводом розширення кабінету відділу охорони праці. Частина експонатів було передано до місцевого краєзнавчого музею та музею бойової слави при школі №24, більшість же фондів було втрачено назавжди. Завдяки ініціативі завідувача музею бойової слави Т. Бойко, а також тогочасного начальника локомотивного депо В. Мелюшева наприкінці 1990-х рр. для експозиції музею депо було виділене окреме приміщення у школі № 24 і він відновив роботу, хоч і в значно менших масштабах. На початку 1998 р. керівництво Донецької залізниці, профспілкових організацій та ради ветеранів провели огляд-конкурс музеїв, кімнат, залів бойової та трудової слави магістралі. У газетах відзначалось, що на той час на підприємствах Донецької залізниці існувало понад 20 подібних підрозділів [3]. Особливо відзначався Музей Попаснянського

вагоноремонтного заводу, який у середині 1990-х рр. було переведено до окремої будівлі та перетворено на районний краєзнавчий музей з безкоштовним відвідуванням.

Зрештою, з огляду на численні клопотання ветеранів та активістів у 2000 р. до 130-річчя Донецької залізниці у будівлі цеху старовинного паровозного депо Юзівка 1872 року побудови було створено „Музей історії та розвитку Донецької залізниці” [2, с. 83 – 84]. Його фонди нараховують понад 6000 експонатів, серед яких унікальні зразки історичних локомотивів, вагонів та іншої техніки. Примітно, що без попереднього збереження техніки при формуванні музею виникла гостра проблема відсутності в локомотивному парку Донецької залізниці окремих серій паровозів, зокрема, побудови Луганського заводу, що зрештою обумовило потребу їх запити з інших залізниць [7]. Постановою Кабінету Міністрів України № 1766 від 29 листопада 2000 р. Музеї історії Попаснянського локомотивного депо та вагоноремонтного заводу були внесені до переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України [4]. Утім, протягом 20 років залишки експозиції Музею локомотивного депо знаходились в маленькій кімнаті міської школи № 24, і лише в 2020 р. їх було переміщено до будівлі колишньої Попаснянської дирекції залізничних перевезень, де вони і знаходиться донині.

Отже, протягом тривалого часу розвиток музейного господарства Попаснянського залізничного вузла здійснювався за відсутності системного підходу до музеєфікації історичних об’єктів, внаслідок чого було не тільки закладено передумови формування принципів неефективного використання активів історичної спадщини, але й втрачено низку унікальних зразків унікальної техніки. На сьогодні функції щодо координації об’єктів історичної спадщини покладено на Департамент сталого розвитку та внутрішніх комунікацій АТ „Укрзалізниця”, який став правонаступником діяльності Відділу історичної спадщини залізниць України. 23 грудня 2020 р. з метою розширення масштабів діяльності співробітниками АТ „Укрзалізниця” та активістами була створена громадська організація „Фонд

відновлення залізничної спадщини України”, мета якої полягає в реалізації проектів щодо ревіталізації історичної техніки, вдосконалення галузевого музейного господарства та популяризація фаху. Зрештою, на сьогодні, за відсутності ресурсів для належного інвестування, вважаємо за доцільне здійснювати подальші заходи щодо розвитку музею Попаснянського депо у взаємодії з громадським сектором на принципах фандрейзингу.

Джерела та література

1. Алдакимов Д. Х., Клименко К. Х. Попасная. Путеводитель. Донецьк: Донбасс, 1981. 72 с. **2. Гріффен Л.О., Константинов В. О.** Український технічний музей. Ніжин: Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2008. 172 с. **3. Клименко К. Х.** Где же ты, музей дорожный? *Железнодорожник Донбасса*. 1998. 30 мая № 22 (10692). С. 3. **4. Постанова** Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2000 р. № 1766 „Про затвердження переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1766-2000-%D0%BF#Text> **5. Рубан М. Ю.** Збереження залізничної спадщини Бахмутського краю: досвід та перспективи. *Грані історії*: зб. наук. праць. Спеціальний випуск – матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції „Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження – 2018”. Слов’янськ, 2018. Вип. 1(9). С. 287 – 291. **6. Сухинина В.** Кузьма Клименко: „Я еще должен многое успеть...”. *Железнодорожник Донбасса*. 1998. 31 октября № 44 (10714). С. 1,3. **7. У полоні „ДНР”** перебуває і шевченківський паровоз. *Козацький край* (Черкаси). 2016. 10 лютого № 6 (990). С. 3.

МУЗЕЇ ТА МУЗЕЙНА СПРАВА ЛУГАНЩИНИ

О. В. Захарчук

(Станично-Луганський краєзнавчий музей-відділ
Луганського обласного краєзнавчого музею),

О. П. Крецул

(Станично-Луганський краєзнавчий музей-відділ
Луганського обласного краєзнавчого музею)

Вишиті сорочки Луганщини кінця XIX – XX століття

Існують різні види народного декоративного мистецтва, та самим найбільш поширеним є вишивка. Вишивка виникла з появою шитва на примітивному одязі людини в первісних племенах кам'яного віку. Наші далекі предки використовували різні декоративні стібки для оздоблення одягу зі шкір мамонта та інших тварин.

Перші спроби вишивки символізували звірів, яких людина намагалася здобути під час полювання, а також найпростіші побутові сценки. Спочатку для вишивки використовували жили тварин, згодом, нитки домашнього ручного прядіння – лляні, конопляні, вовняні, з розвитком фабричного виробництва – заполоч, біль, кумач, волічку, зсукані вовняні нитки, муліне, золоті та срібні нитки тощо. Використовувалися також у вишивці корали, перли, коштовне каміння, бісер, металеві пластини, гудзики, монети та інше.

Перехід від кам'яного і кістяного шила до кістяної, а потім, бронзової та сталеві голки сприяв винаходу і вдосконаленню все нових і нових способів шиття та вишивання від ручного до машинного [3, с. 51].

Орнаментальні мотиви української вишивки сягають корінням в історичну традицію та черпають натхнення з місцевої флори і фауни. Люди намагалися прикрасити своє нужденне життя, зробити радісною важку щоденну працю. Важливо було не просто мати білу сорочку, овчинний кептарик або шматок полотна для витирання рук. Кожну річ господарочка намагалася, якимось чином оздобити, обернути на високомистецькі витвори й відтак залишила після себе чудові зразки вишивального ремесла.

У ритмі орнаментальних ліній і узорів вишивки вбачається та відчувається гармонія кольорових сполучень, їхня глибока змістовність. Адже у вишивці, як і в народній пісні, відображалися заповітні мрії на краще майбутнє, прагнення до краси.

За мотивами орнаменти вишивок поділяють на чотири групи: геометричні (абстрактні), рослинні, зооморфні (тваринні) та антропоморфні (фігури людей). Геометричні орнаменти притаманні всій слов'янській міфології. Вони дуже прості: кружальця, трикутники, ромби, кривульки, лінії, хрести (прості та подвійні). В основі рослинного орнаменту лежить прагнення перенести у вишивку елементи природи. У вишивках зооморфних орнаментів зображуються кінь, заєць, риби, жаба, з птахів – півень, павич, сова, голуб, зозуля; з комах – муха, метелик, павук, летючі жуки. Антропоморфний орнамент складається з форм, які зображують людей і напівлюдей. Цей вид орнаменту почали використовувати у XVII–XVIII ст. Такі мотиви прикрашали підзори, рушники, іноді одяг та головні убори.

В узорах вишивки жінки розповідали про свої думки й почуття, сподівання і страждання.

Вишивка українського сходу не має таких потужних традицій, як скажімо, в західних областях, але тут є певні цікаві особливості. Розглянемо характерні риси вишивання в східних районах, зокрема, у нашому краї, вивчаючи колекцію вишитих речей Станично-Луганського краєзнавчого музею-відділу ЛОКМ.

Для вишивки Луганщини, де в наслідок історичних обставин, відобразилися загальні риси багатьох регіонів України характерні рослинні, геометричні та геометризовані орнаменти. Здебільшого, колористика вишивки регіону – це червоні, червоно-чорні нитки, сполучення м'яких пастельних тонів, вишивка „білим по білому”, також розповсюдження вишивання синіми нитками та їх поєднання з червоними [2, с. 42-43]. Наш край є регіоном з різноманітним етнічним складом населення при постійній чисельній перевазі українців. Найбільш детально висвітлити складні процеси етногенезу нам допоможе народна вишивка.

Складний процес заселення території Луганщини та неоднорідний склад населення вплинув на мистецтво вишивання.

Певну роль у формуванні розвитку традиційної вишивки відіграють не лише природно-географічні, соціально-економічні, але й історико-культурні зв'язки між народами.

В другій половині XIX – початку XX століття територія краю входила до різних губерній: Катеринославської, Харківської, Області Війська Донського і зовсім невелика частина входила до Воронежської губернії [5, с. 222].

Сорочки орнаментувались вишивкою „хрестиком” в червоно-чорній та червоно-синій гамі, а також „білим по білому”, технікою „вирізування”, яке часто поєднувалось з „настилуванням”.

На жіночих сорочках колекції вишивка здебільшого розміщена на манжетах, рукавах уставках та горловині. Вироби оздоблені геометричним, рослинним орнаментом у вигляді дубового листа, грон калини і винограду та квітів лілей, троянд (руж).

У музейній колекції представлені сорочки, які мають уставковий стрій, що найбільш притаманний Слобожанщині та має багато спільних рис із одягом Наддніпрянщини, особливо Полтавщини. Горловина оформлювалася традиційним способом у вигляді вирізу, який збирався складочками або „пухликами” та обшивався тоненькою стьожкою.

В одному екземплярі представлена святкова жіноча сорочка, крій якої властивий традиційному одягу нашого краю на початку XX століття. Станок сорочки складається з кокетки, до якої пришиті машинним швом полочка і спинка, зібрані у рясні збірки. На пазусі – накладна нашивка, яка застібається на гудзики. Петлі для гудзиків робилися вручну спеціальним петельним швом.

Комірець-стійка – увійшов у моду того часу і став широко використовуватися майстринями.

Вишивка на сорочці виконана технікою „хрест косий” у червоно-чорній палітрі з використанням рослинного орнаменту у вигляді стилізованих квітів, зокрема троянд (руж), які є символом краси та життя.

Також є дуже цікавий зразок уставкової довгої сорочки, в якій господарочка могла спати, а вранці одягти поверх неї спідницю, йти поратися на подвір'я. Ще однією особливістю сорочки є використання змережувального шва (примережки), який утворює з'єднання окремими нитками двох країв одягу. Такий шов використовувався майстринями під час пошиву одягу, так як домоткане полотно було вузьке від 40 до 60 см завширшки, і мав назву „черв'ячок”, виконувався нитками під колір виробу, або, як у нашому випадку, у кольоровій гаммі оздоблення сорочки, і мав декоративне значення.

Низ сорочки оздоблений вишивкою технікою „мережка з настилуванням і прутиком через чисницю”, що є дуже кропіткою і об'ємною роботою.

Сорочка має класичну горловину з „рясуванням” та пазушним розрізом, який оздоблено технікою „занизування” та мережкою „прутик”. Рукав сорочки без манжету, три чверті. Вишивка сорочки виконана червоно-чорними нитками технікою „хрест косий”. Вивчаючи цей виріб ми дійшли висновку, що сорочка виготовлена з домотканого полотна і зшита та оздоблена вручну.

Ще один екземпляр вишитої уставкової сорочки цікавий тим, що на відміну від інших вишитих елементів одягу колекції, вона вишита у синьо-червоній палітрі, технікою „хрест косий” по брижах.

Чоловічі сорочки колекції зшиті за класичним кроєм з коміром-стійкою та відкладним коміром, прямим пазушним розрізом та зміщеним у бік, які називаються „косоворотки”.

Манжети, комірці та „косоворотки” застібаються на гудзики або зав'язуються китицями (кутасиками) – прикраса у вигляді жмутика ниток, шнурів, зв'язаних з одного кінця до купи.

Сорочки, здебільшого, оздоблені вишивкою „хрест косий” з використанням геометричного орнаменту, мережки і зубцювання. Палітра кольорів чоловічих сорочок, на відміну від жіночих, більш різноманітна, тут використані нитки блакитного, рожевого, синього, зеленого, червоного та чорного кольорів. Вишивку розміщували переважно на манжетах, комірі і на пазушному розрізі.

Серед чоловічих сорочок, також є родзинка. Сорочка святкова датується 30 – 50 роками ХХ століття. До музею потрапила у 1989 році, передав учень Богданівської школи. Виріб має відкладний комір та пазушний розріз з потаємною застібкою, оздобленою мережкою з настилуванням. А головна цікавинка цієї сорочки, хоча її і носив місцевий житель, – вишита технікою „колодочки” у зелено-коричнево-чорній палітрі, що є притаманним здебільшого культурі вишивання західної частини України.

Гарна й ошатна, оздоблена символічним орнаментом сорочка сьогодні стала не просто елементом одягу, а своєрідною міжнародною візитівкою українців. Поза часом і модою, вона є невід’ємною частиною традиційної народної української культури.

Джерела та література

1. Книги надходжень № 1, № 2, № 3 Станично-Луганського краєзнавчого музею-відділу Луганського обласного краєзнавчого музею. **2.** Бебешко Л. Українська вишиванка. Мальовничі узори. Мотиви. Схеми крою. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 127 с. **3.** Кара-Васильєва Т., Чорноморець А. Українська вишивка. К: Либідь, 2005. 160 с. **4.** Віхрова Т. В. Особливості українського костюма. *Традиційно-побутова культура Луганщини кінця ХІХ – початку ХХ століття*: зб. наук. статей. Луганськ: „Прес-експрес”, 2013. (Сер. „Краєзнавчі записки”. Вип. VI). С. 222–304. **5.** *Художественное* вишивание: Альбом / Гасюк Е. О., Степан М. Г. К.: Вища школа, 1986. 247 с.

В. А. Корнієнко

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Значення пошукових експедицій у комплектуванні фондів (на прикладі досвіду Луганського обласного краєзнавчого музею)

Музей – це не лише місце зберігання фондів, реліквій минулого, а перш за все – це зв’язок з сучасністю. Комплектування фондів – один з головних видів діяльності музеїв. Уявити собі музей без поповнювання фондів, незважаючи на існуючі проблеми, просто неможливо.

Фондова робота – це повне зібрання матеріальних предметів, зосереджене в експозиційних залах та сховищах музею, що формує колекційне зібрання, забезпечує збереження, вивчення та створення умов для використання [4, с. 86]. Під висловом „формування музейного зібрання” розуміють комплектування фондів колекцій. Поняття „комплектування музейних фондів” з’явилося у вітчизняному музеєзнавстві в кінці 1940-х і протягом трьох десятиліть ототожнювалося з терміном „збиральницька робота”. Розмежування цих понять вперше з’явилося в працях Н. П. Фінягіної, що визначало комплектування фондів як планомірну та цілеспрямовану роботу музею, орієнтовану на виявлення предметів музейного значення, їх придбання та систематизацію у фондах [5, с. 242]. Так, питаннями комплектування музейних фондів займалися і інші українські науковці. Наприклад, у роботі Дейнеко С. М. „Комплектування фондів Харківського історичного музею. Маловідомі сторінки (1944 – 1954)” можна більш детально ознайомитися зі шляхами поповнення музейної колекції окресленого періоду [1, с. 401–404].

Машлай В. розглянула питання тематичного комплектування фондів та створення актуальних експозицій з сучасної історії України [2, с. 119–120]. Чибирак С. та Трофімук-Кирилова Т. розкрили значення етнографічних експедицій у комплектуванні фондів Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки [6, с. 76–81].

Але, як бачимо, мало уваги присвячено значенню пошукових експедицій у комплектуванні музейної колекції. Таким чином, прослідкуємо особливості даного важливого напрямку діяльності на прикладі досвіду Луганського обласного краєзнавчого музею.

Існують декілька засобів поповнення музейних фондів. Частіше всього – це результат цілеспрямованої пошукової роботи.

Експедиції здавна є невід’ємною частиною музейної справи. Вони проводяться практично усіма музеями. Особливий інтерес до їх організації і проведення відзначався в другій половині XIX ст., коли повсюдно створювалися музеї наукових

товариств, краєзнавчих організацій і земських установ, і інтерес до комплектування раритетів, творів античності і живописних полотен змінився інтересом до формування колекцій, що відображають життя і побут різних племен і народів. Скомплектовані в ході цих експедицій етнографічні колекції стали основою багатьох музеїв. Історія народу, його життя, побут, звичаї, способи виробництва, вірування, обрядовість та інші теми стали грати провідні ролі в створенні музейних зібрань.

В організації та проведенні експедицій можна виокремити 4 етапи:

1. Підготовка до експедиції.
2. Організаційна робота.
3. Практичне виконання завдань, польові роботи.
4. Звіт про експедицію.

Важливим елементом експедиційної діяльності є підготовка складу учасників експедиції з урахуванням їх професійних знань і безпосередня робота зі збору інформації, відбору, опису і обліку скомплектованих предметів. Великою помилкою є те, що „збирач” зобов’язаний лише знайти предмети і доставити їх в музей але не атрибутувати. Процес наукового опрацювання починається вже в період польової роботи. І біля витоків цього процесу завжди знаходиться „збирач”. У більшості випадків він має можливість зафіксувати ту вихідну інформацію, визначення якої згодом буде неможливим. З моменту зустрічі з предметом в середовищі побутування починається його вивчення. А від якості, рівня, змісту зафіксованої під час експедиції первинної інформації багато в чому залежить місце музейного предмета в фондах музею і його подальше використання. Для підготовки експедиції складається план роботи. Після підготовчої та організаційної роботи музей приступає безпосередньо до проведення самої експедиції.

Бесіди з місцевими жителями вимагають високої організованості, діловитості, такту, чіткості та точності в питаннях і записах відповідей. Необхідно повністю записувати всі відомості (в тому числі і ті, що здаються помилковими), так як будь-які з них можуть виявитися (і часто виявляються) єдиними джерелами інформації.

Експедиція, на думку багатьох музеєзнавців, є однією з складних форм комплектування музейної збірки. Але вона може бути більш результативною, якщо, звичайно, проводиться регулярно, систематично, з дотриманням вироблених практикою і зафіксованих в нормативних документах правил.

Основними з них є: вивчення середовища побутування предметів, в тому числі з точки зору її історичного і соціально-політичного розвитку; своєчасне і методично правильне заповнення польових документів; точна фіксація первинної інформації, без чого неможливі наукова організація і використання музейного фонду; взаємодія з вченими, фахівцями в конкретній галузі знань і місцевими краєзнавцями, які володіють інформацією з історії краю; облік психологічних, демографічних, етнічних особливостей, духовного складу місцевого населення; етика поведінки, шанобливе ставлення до людей [3].

Пошукові експедиції Луганського обласного краєзнавчого музею стартували у 2020 році, проводились вони зусиллями співробітників музею та і надалі залишаються однією з найважливіших форм нашої діяльності. Кожен новий експонат спонукає до вивчення, дослідження, поглиблення знань, роботи з науковою літературою, подальших пошуків. Багато цікавих експонатів було зібрано під час спілкування з мешканцями м. Старобільськ та навколишніх сіл (зокрема, Чмирівки, Червоного Містечка, Бутового). Серед цих речей багато унікальних, датованих кін. XIX – XX ст. – фотографії з сімейного альбому, різноманітні рідкісні книги, предмети побуту (прядка, кухонне начиння), предмети фалеристики. Так, музейні фонди поповнилися цінними експонатами. Варто зазначити, що кожен зі своєю історією та може багато розповісти про своє походження.

Підсумовуючи варто акцентувати увагу, що пошукові експедиції як один із видів комплектування фондів Луганського обласного краєзнавчого музею відповідали місії нашої установи, сприяли ефективному її функціонуванню і досягненню визначених цілей.

Джерела та література

1. Дейнеко С. М. Комплектування фондів Харківського історичного музею. Маловідомі сторінки (1944–1954). *Сіверщина в історії України*. 2019. Вип. 12. С. 401–404. 2. Машлай В. Тематичне комплектування фондів та створення актуальних експозицій з сучасної історії України. *Волинський музей. Історія і сучасність*. Матер. V Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф., присвяч., 23-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 р. Луцьк, 2014. С. 119–120. 3. Решетников М. І. Музей і музеєзнавчі проблеми сучасності. URL: <http://opentextnn.ru/old/museum/N.I.Reshennikov. Museum and the Museological problems of modernity/index.html?id=6090>. 4. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 428 с. 5. Финягина Н. П. Источниковедение музейное. *Российская музейная энциклопедия*: в 2-х тт. Москва : Прогресс; Риппол Классик, 2001. Т. 1. С. 242. 6. Чибирак С., Трофімук-Кирилова Т. Значення етнографічних експедицій у комплектуванні фондів Музею етнографії Волині та Полісся при Східно-європейському національному університеті імені Лесі Українки. *Волинський музейний вісник*. Наук. зб. 2016. Вип. 8. С. 76–81.

М. С. Мартиненко

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Жінки в історії Луганщини /

Алчевська Х. Д. та Світлична Н. О.

Глибинне, серйозне, різнобічне дослідження ролі жінки в історії має особливе значення не тільки тому, що відтворює об'єктивний історичний процес, дає розуміння сучасних жінок, але і дозволяє оцінити здатність конкретного суспільства до модернізації – переходу від патріархату до демократії. Адже права жінки як невіддільна складова прав людини – один із параметрів модернізації [6, с. 9].

Історія Луганського краю – багатогранна та неповторна, творцями та будівельниками її досягнень виступали та виступають як чоловіки, так і жінки! У 2021 р. вшановують роковини від ювілеїв з нагоди днів народження жінок, які народилися в різні роки і більше того в різні століття. Імена цих

жінок Христина Данилівна Алчевська та Надія Олексіївна Світлична. Отже, хто вони та яку роль відіграли в регіональній історії?

І Христина Алчевська, і Надія Світлична – освічені своєю багатогранною діяльністю українські жінки-інтелігентки вплинули на розвиток і становлення української держави. Вони внесли вагомий вклад в культуру, освіту, науку, літературу України. У різні часи щиро вболівали за свою країну та її розвиток [1, с. 148].

Ні для кого не секрет, що однією з проблем суспільства є моральна зневіреність та незахищеність духовного життя народу. Саме у формуванні свідомості та просвітництві полягає головна місія гуманітарної інтелігенції. Протягом декількох століть на фоні політичних та культурно-історичних змін вона була духовним компасом для людства. Саме інтелігенція, найчастіше виступає своєрідним „лакмусовим” індикатором на зміни в суспільстві, бо вони, як правило, й забезпечують його збалансований розвиток (майже в усіх сферах життя) [5, с. 79].

Актуальність цієї статті полягає в тому, що, незважаючи на вкрай складні події на різних етапах вітчизняної історії представники інтелігенції знаходили в собі сили виконувати культурницьку та просвітницьку місію [10, с. 175].

Христина Данилівна Алчевська, уродженка повітового містечка Борзна Чернігівської губернії, 4 (16) квітня 1841 року народження, – справжня революціонерка свого часу, адже, незважаючи на антиукраїнську політику в Російській імперії, вона залишила по собі пам'ять через письмову спадщину та практичну справу – навчала жінок східних регіонів України письму, літературі та історії, усвідомлювала важливість української мови [12].

60-ті роки XIX ст. ознаменувалися проведенням важливих, хоча і половинчастих, реформ у Російській імперії. А далі відбувається наступ реакції – спочатку царським урядом було підписано Валуєвський циркуляр (1863 р.), а пізніше – Емський указ (1876 р.).

Однак, в історії української культури цей період був і надзвичайно плідним. Так, у галузі освіти зміни стали відчутними вже на межі 60-х років. Молода інтелігенція, що об'єднувалася в

громади, активно займалася справою недільних шкіл. У 1862 р. в Україні їх було понад 110. Викладання в багатьох із них велось українською мовою, видані були букварі та підручники, в тому числі „Букварь южноруський” Т. Шевченка [13].

На Луганщині, у 1879 р., на власні кошти, саме Христина Данилівна збудувала однокласну земську школу в с. Олексіївці Катеринославської губернії (тепер Луганська область). *„Мотиви, завдяки яким, я бажала відкрити не приватну школу, а земську, були такі: мене може не бути, між тим, земство, як представник місцевої інтелігенції, підтримає навчальний заклад (школу), побудовану в зручному кам'яному приміщенні, з достатньою кількістю наочних посібників та укомплектованою бібліотекою...”* [9, с. 3].

За спогадами Марії Грінченко, дружини Бориса Грінченка, школа в Олексіївці була однокласова земська з бюджетом в 600 карб.: платня вчителів 300 карб., законовчителів 100 карб., решта витрачалася на сторожа, паливо, світло, дрібний ремонт. 400 карб. на школу давало земство, двісті мусила давати громада. Але Алчевська взяла на себе платити ці гроші, збудувала будинок для школи і за те була попечителькою, і без її згоди не могли ні настановити вчителя в школу, ні звільнити з посади [2].

Навчання в школі здійснювалося за офіційно визнаними підручниками, письмові роботи виконувалися російською мовою. У 1887–1893 рр. у цій школі вчителював Борис Грінченко та був змушений ознайомлювати учнів з українською мовою таємно. Отже, *„хоч і не українська була школа в Олексіївці та все ж, отримавши освіту, школярі в ній знали, що вони українці, знали історію і географію України, знали про всіх видатних письменників і про їх писання, знали про тяжке безправне становище України, знали про Галичину, запевне більше, ніж тодішній пересічний українець-інтелігент. І свої знання уміли висловити путяцюю українською мовою”* [3, с. 66].

Глибоко поважаючи Б.Д. Грінченка, Х.Д. Алчевська однак розходилася з ним у принципових питаннях організації діяльності школи. Зокрема, у період переслідування українського руху Х.Д. Алчевська, оцінивши ситуацію, задля збереження закладу і надання можливості українським жінкам здобути загальну освіту вирішила не чинити опору і спрямувала роботу

школи легально, з російською викладовою мовою. І тим не менше, незважаючи на заборону, протягом 50-ти років у її школі звучала українська пісня, відстоювалася українська мова [7, с 9].

В особі Х. Алчевської поєднано рідкісний дар педагога, теоретика, експериментатора, організатора народної освіти. „У деяких людей, як і у книг, є епіграф. Епіграф до книги легко відшукати тільки тоді, коли вона об'єднана однією ідеєю і є одним цілим. Щоб відшукати епіграф до душі людини, потрібно, щоб це була самодостатня особистість з яскраво вираженою метою в житті. Саме такою самодостатньою особистістю з яскраво палаючою зіркою об'єднуючого прагнення була Христина Данилівна Алчевська, і найдоречнішим епіграфом до «книги душі» педагога були б слова з її листа: «Слово народ і його просвіта завжди були для мене тим кумиром, котрому я поклонялась, і моя скромна шкільна справа завжди здавалась мені самою важливою справою в світі»” [9, с. 4].

Пам'ять про діяльність Х. Алчевської та Б. Грінченка, на Луганщині, увічнені у створеному ще в 1988 р. Меморіальному музеї Б. Грінченка та розміщеному за адресою вул. Грінченка, 8, с. Михайлівка, Перевальського району Луганської області.

Захищала українську мову та традиції, чинила спротив та боролася з несправедливістю і Надія Світлична в ХХ столітті. Уродженка села Половинкине Старобільського району, що на Луганщині, цього річ святкувала би 85-ту річницю народження. Скромна жінка, яка своєю присутністю визначала значною мірою моральний клімат українського дисидентського середовища в 60-ті роки. Без неї важко уявити феномен української жінки, що тихо протистояла лютому комуністичному божевіллю на нашій землі, зберігаючи звичай у сім'ї та віру в серці [8].

Політичні зміни середини 50-х років ХХ ст. у партійному керівництві не могли не вплинути на українських жінок, хоч, здебільшого, вони залишались „рядовими трудового фронту”. „Відлига” суспільно-політичного життя найпомітніше виявилась у духовній сфері українського суспільства та породила і таке явище суспільно-культурного життя, як шістдесятництво – рух творчої молоді, що стала ядром духовної опозиції режиму в Україні.

Однак у другій половині 60-х років з боку партійного керівництва розпочались утиски прогресивних діячів культури. 60-80-і роки були часом переслідування і репресій дисидентів. Однією з тих, кого в 70-і роки засудили за „антирадянську діяльність”, була учасниця руху шістдесятників, правозахисниця, член Закордонного представництва Української Гельсінської групи, редактор-укладач „Вісника репресій в Україні” (США), лауреат премії ім. Т. Шевченка – Надія Олексіївна Світлична.

Заарештували Світличну 18 травня 1972 року. Від свого брата, Івана Світличного, Надія вчилася толерантності діалогу. Вона застосувала цю науку після арешту і привчала слідчих розмовляти культурною мовою, а також записувати до протоколу відповідь: *„На це питання я відповідати не буду з етичних міркувань”*.

Майже рік Світлична провела в ізоляторі КДБ на вул. Володимирській, 33. У протоколах слідства є таке: *„Визнаю себе винною в тім, що, маючи вищу освіту, певний життєвий досвід, вірила законам, які не узгоджуються між собою, вважала, що конституція СРСР – це найвищий Закон, а це не так, тому що його постійно порушують. Обіцяю, що коли мене з малою дитиною випустять, не читатиму антирадянську літературу, а зарікатися, що взагалі нічого не читатиму, не можу, тому що я людина письменна і невідомо що є критерієм: що можна читати, а чого – не можна”*.

23-24 травня 1973 року Н. Світлична засуджена Київським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР („антирадянська агітація і пропаганда”) на 4 роки таборів суворого режиму. Покарання відбувала в сел. Барашево Теньгушовського району, Мордовія, в установі ЖХ-385/3. Разом з іншими ув’язненими жінками брала активну участь у протестах, голодуваннях [15].

Повернулася в травні 1976-го. Восени того ж року зважилася надіслати до ЦК КПУ й уряду заяву – відмову від громадянства, мотивуючи цей крок жорстокою розправою над українськими дисидентами. Свій вибір пояснила так: *„Нижче моєї гідності бути громадянкою найбільшого в світі, наймогутнішого і найдосконалішого концтабору”*. 12 жовтня 1978 року виїхала спочатку в Рим, де її прийняв Папа Римський

Павло VI, а 8 листопада того ж року прибула у США. Через 8 років її позбавили радянського громадянства [8].

У США Надія Олексіївна зустріла „дуже багато добрих людей”. І взялася за свою звичну справу – єднати порізаних земляків задля визволення рідного краю. Вона разом з генералом П. Григоренком видавала „Вісник репресій в Україні” і поступово ставала культурним аташе репресованої України за кордоном.

Відомим у всій Україні її ім'я стало з 1982 року, коли на радіостанції „Свобода” їй запропонували серію передач про свою „кримінальну справу”. У розумінні Надії Світличної це була розповідь про всю репресовану Україну, про кращих її людей, з якими їй поталанило зустрітися при виборі „дороги вузької”. Голос Надії Світличної на хвилях „Свободи” лунав дванадцять років. До присутності Надії Світличної в етері вже звикли, як до обіцянки змін на краще. Гасло козацького роду Світличних бадьоре: „Дай, Боже, розуму” і „будьмо”.

Про свою малу батьківщину Надія Світлична говорила: *„Луганищина – зрусифікований край, і дехто вважає її безнадійним краєм. Я оптимістка в цьому плані, надіюся на молодь. Молоді дуже талановиті. Я просто була вражена. У селі є такі талановиті молоді люди, що мені аж дивно, звідки вони такі беруться. А потім подумала: звідки ж взявся Дзюба, той Голобородько, той Григір Тютюнник, той Іван Світличний? Звідки вони взялися у тому Донбасі?”* [4, с. 45].

Просто пам'ятайте про Музей Шістдесятництва в самісінькому центрі столиці на вул. Олеся Гончара, 33. Важко назвати артефакти епохи дисидентства й самвидаву, яких там нема: тюремні смугасті уніформи Василя Овсієнка та Надії Світличної, швейна машинка Євгена Сверстюка, музичні інструменти, підпільно освоєні Григорієм Герчаком, сумка Миколи Плахотнюка, ціла дитяча кімната з іграшками їхніх дітей, що зазнали всіх „розкошів” життя політв'язнів, і, звісно, тисячі фотографій Василя Стуса, Миколи Вінграновського, Алли Горської, братів Горинів, Петра Григоренка, Миколи Руденка, Опанаса Заливахи, Галини Севрук...

Отже, досвід розвитку українського суспільства в складні часи демонструє необхідність діяльності „людей-локомотивів”, які руйнують нав'язані стереотипи та допомагають змінювати

ситуацію на краще. Вітчизняна історія свідчить, що саме інтелігенція є рушійною силою в процесі становлення суспільної моралі та культурних практик. Сьогодні традиційна культурно-просвітницька місія української інтелігенції не лишається без уваги з боку громадянського суспільства, яке активно створюється. Сучасні просвітителі продовжують формувати та доносити до людей виховні, освітні та духовні ідеали [10, с. 185].

Джерела та література

1. Антонов В. М. Українська Акме-жінка: золотий фонд нації. Одеса: Купрієнко С. В., 2017. С. 148. **2. Беззуб Ю.В.** Борис Грінченко і Христина Алчевська: громадські й особисті взаємини. *Матеріали VIII щорічних Грінченківських читань* 9 грудня 2014 р. м. Київ. С. 80. **3. Бондар Л.** Педагогічна діяльність Христини Алчевської в контексті руху за освіту дорослих (До 165-річчя від дня народження). *Історико-педагогічний альманах*. 2006. Вип. 2. С. 65–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2006_2_10. **4. Бровко А. В.** „Погром з продовженням”: роль спогадів Надії Світличної у вивченні історії України 60–70-х рр. ХХ ст. *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування Донецького національного технічного університету)*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Красноармійськ, ДонНТУ, 17–18 березня 2016 р.). Красноармійськ: ДВНЗ „ДонНТУ”, 2016. С. 45. **5. Давидов П. Г.** Інтелігентність як ідеологія моральної відповідальності: засоби формування національної інтелігенції. *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування Донецького національного технічного університету)*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Красноармійськ, ДонНТУ, 17–18 березня 2016 р.). Красноармійськ: ДВНЗ „ДонНТУ”, 2016. С. 79. **6. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні /** За ред. Л. О. Смоляр. О.: Астропринт, 1999. С. 9. **7. Заради світ-ла і добра.** Христина Алчевська / упоряд. Г. Москович. Львів, 2018. С. 9. **8. З гідністю** жила і відійшла. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/z-hidnistyu-zhyly-i-vidijshla/>. **9. Іващенко В.,** Палійчук Р. Педагогічна діяльність Христини Алчевської та її роль у розвитку української освіти в документах із фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 7. С. 1–4. **10. Мась К. С.**

Традиції просвітницької діяльності української інтелігенції: історія та сучасність *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування Донецького національного технічного університету)*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Красноармійськ, ДонНТУ, 17–18 березня 2016 р.). Красноармійськ: ДВНЗ „ДонНТУ”, 2016. С. 185.

11. Носовець Н. М. Х. Д. Алчевська про моральні якості вчителя URL: <https://inlnk.ru/rZVY8>; **12. Стрижова О.** Історія багатійки Алчевської та її українського Донбасу в Російській імперії. *Радіо Свобода. Донбас. Реалії*. 10 березня 2018. URL: <https://www.radio-svoboda.org/a/donbass-realii/29089227.html>. **13. Суспільно-політичний** та національний рухи на Україні в кінці XIX – на початку XX століть. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/history/4698/>. **14. Феномен** української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 95-річчя заснування Донецького національного технічного університету): матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Красноармійськ, ДонНТУ, 17–18 березня 2016 р.). Красноармійськ: ДВНЗ „ДонНТУ”, 2016. С. 175. **15. Центральний** державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України), ф. 271, оп. 2, спр. 49, арк. 7–15 та зв.

Г. М. Ржевська

(Сватівський ліцей № 1)

Музейна справа Сватівщини

Витоки розвитку музейної справи на Сватівщині сягають у 1962 рік. Основою для створення краєзнавчого музею на громадських засадах стали матеріали, зібрані для підготовки й відзначення 300-річчя заснування Сватової Лучки. Ініціаторами були працівники культури та освіти Уманець М. П., Піняков Г. Я., Білоцерківський М. О., Сопирянський С. Ф. Спочатку музей відкрили в двох кімнатах будинку культури. Завідував ним учитель історії СШ № 6 Піняков Григорій Якович.

Завдяки любові сватівчан до свого рідного краю і його історії музей швидко поповнювався новими музейними предметами. З перших днів роботи музею багато учнів шкіл міста були в ньому не лише екскурсводами, а й збирали експонати. Так виникла необхідність у виділенні під музей окремого будинку. У 1969 р. районний краєзнавчий музей було переведено

в будинок по вулиці Садовій № 72. Активно почалися роботи по оформленню музейних залів. Новий завідувач, командир партизанського загону у роки Другої світової війни, Коструба Іван Гнатович та його дружина Галина Василівна провели титанічну роботу, щоб сватівчани пам'ятали про те, хто вони і звідки. У 1972 р. краєзнавчому музею було присвоєно звання „Народний музей”.

З 1975 р. музеєм завідував учитель географії СШ № 2 Королько Леонід Миколайович. Саме з цього часу починається оформлення експозиції за періодами розвитку краю, чітко виділені відділи .

З 1981 р. у музеї починає працювати учитель історії Плющ Галина Тимофіївна. Великий матеріал був зібраний до 100- річчя залізниці Куп'янськ-Сватове-Лисичанськ, Чорнобильської трагедії тощо. Тричі із залів музею велись передачі по українському телебаченню. У 2002 р. велась співпраця з представником Німецької спілки „Німецький союз по догляду за військовими похованнями” Юргеном Шельцем. Плющ Галина Тимофіївна присвятила 22 роки свого життя музейній справі.

З 2007 р. директором районного народного краєзнавчого музею стала Ржевська Галина Миколаївна, яка була ученицею першого директора музею. Щорічно заклад відвідували 5 тисяч осіб, а фонди вже становили 8 тисяч експонатів. У цей період була зібрана унікальна колекція вишитих рушників. Також було зібрано спогади оstarбайтерів, які допомогли у роботі над Книгою пам'яті „Переможці”.

З 2015 р. музей очолює Бондарєва Яна Володимирівна. Ведеться активна проектна робота. Наприклад, 18 жовтня 2018 р. в рамках проекту Луганської облдержадміністрації „Змінимо країну разом” ведеться співпраця з Гордецьким історико-краєзнавчим музеєм Львівщини. *„Метою проекту є налагодження взаємного обміну музейною інформацією між закладами культури, що є важливим складовим розвитку музейної справи”.* [2, с. 5]

У дні підготовки до святкування 325-річчя заснування Сватового музей отримав експонати для картинної галереї з м. Харкова від Ганни Яківни Смерчинської. Було привезено багато добре впакованих ящиків, тюків, пакетів, і до цього

безцінного вантажу була прикладена маленька записка „До 352-річчя заснування Сватового дарую моєму рідному місту 325 музейних експонатів. Г. Смерчинська”. Цим виражена справжня душа жінки. Дізнавшись, що у Сватовому буде відкритий музей, вона брала активну участь в його оформленні, допомагала документами, фотографіями.

Ганна Яківна народилась у місті Сватовому 21 липня 1908 р. в сім'ї залізничника-токаря паровозного депо станції Сватове Якова Тимофійовича. Закінчила школу № 38, де навчались діти залізничників. Ще з дитинства відчувала потяг до творчих професій та мріяла стати художницею. У 1934 р. закінчила архітектурний факультет Харківського інженерно-будівельного інституту, але малювати не залишала, а навпаки розвивала свої вміння як митця. За професією Ганна Яківна – архітектор, працювала за спеціальністю більше 30 років. За її проєктами було побудовано багато об'єктів у містах Полтава, Євпаторія, Суми, Владивосток, зведено багато будинків у Харкові, у тому числі будівля драматичного театру імені Тараса Шевченка. Вона також вміло проєктувала проспекти та мости в різних куточках СРСР. З 1945 р. працювала викладачем Харківського інженерно будівельного інституту, передаючи своє знання майбутнім проєктувальникам. Ганна Яківна була талановитою художницею. Багато її творів представлялися на регіональних виставках живопису Харківщини. Частина авторських картин зі своєї колекції вона подарувала у фонди Сватівського музею. Сьогодні її акварелі є безцінними перлами музейного фонду. На картинах є точні зображення церков, мостів, будинків міста. Саме вони лягли в основу картинної галереї, яка була відкрита 13 жовтня в кінотеатрі „Мрія”. *„Прошу дуже бережно ставитись до експонатів, які я збирала протягом багатьох років, передала моєму рідному місту. Метою передачі було моє пам'ятне дитинство, яке пройшло на початку ХХ сторіччя в слободі Сватова-Лучка”* [3, с. 3].

Рішенням виконкому Сватівської міської ради від 16 жовтня 1986 р. Ганна Яківна Смерчинська „За безцінний внесок у створення Сватівського краєзнавчого музею та художньої музейної кімнати” занесена до Книги пошани з присвоєнням звання „Почесний громадянин міста Сватове” [4, арк. 8].

Експозиція „Археологія та заселення краю” дозволяє поринути у найдавніші часи з історії Сватівського краю. Діорама „Військове козацьке містечко Сватова-Лучка” створена за архівними документами і відображає перше поселення 1665 р. Палеонтологічна колекція містить відбитки моллюсків, скам’янілі раковини, зуби давніх акул тощо.

Експозиція „Золоті імена. Визначні особистості Сватівського району” розповідає про кінорежисера, народного артиста України М. Маценка, доктора мистецтвознавства Н. Лебедьова, видатних дослідників, імена яких є на карті світу – С. Краснослободцева та В. Маласая, заслужених лікарів вчителів, робітників культури тощо.

В експозиції „Історія Сватівщини у I половині ХХ ст.” привертає увагу макет собору „Сошествія Святого духа” майстра декоративно-прикладного мистецтва М. Тинди, побудованого у слободі Сватова-Лучка у 1822 р. та книга „Евангеліє” 1801 р., рідкісного видання Києво-Печерської Лаври.

Листи з фронту, зразки військового спорядження, зброя та вищі урядові нагороди, рідкісні документи повоєнних часів містить експозиція „Сватівщина в роки Другої світової війни”.

В експозиційній залі „Культура і Мистецтво” до уваги відвідувачів представлені колекції кераміки, дзвіночків, самоварів, більше 200 екземплярів вишиванок дореволюційного і сучасного періодів.

З 2017 р. діє новостворена композиція „Герої АТО – наша гордість і сила!”. Особливо цікавими є надані військовослужбовцями експонати: осколки та гільзи артснарядів, Герб України, виготовлений з гільз від набоїв, військова форма та особисті речі загиблого військовослужбовця Сахіба Атакішієва.

Робота етнокуточку музею направлена на проведення різноманітних майстер класів, які допомагають глибше пізнати побут, навчити цінувати народні традиції.

Музей практикує проведення унікальних культурно-етнографічних екскурсійних програм, де передбачено огляд пам’яток архітектури, культури, цвинтарів по культурних та етнографічних місцях.

Сватівський районний краєзнавчий музей – один з найбільших районних музеїв Луганської області за кількістю експонатів, його фонди нараховують близько 9 тисяч експонатів. Хто хоча б раз побував у музеї, обов’язково повертається знову. Двері закладу завжди відчинені для зацікавлених, небайдужих людей.

Джерела та література

1. Лисиціна І. Музейна сім’я. *Наша газета*. 2008. 30 січня (13–14). С. 16. **2. Найдюнова О.** Українці єдині у своїх поглядах і прагненнях. *Голос громади*. 2018. 26 жовтня. С. 5. **3. Плющ Г.** Дар рідному місту. *Ленінським шляхом*. 1985. 12 жовтня (123). С. 3. **4. Почесні** громадяни міста Сватове. Алчевськ, 2009. Арк 8. **5. Сватівщина** – земля видатних людей. 2020. С. 12. **6. Українська історія** відроджується і живе у стінах музею. URL: www.facebook.com/КЗ-Сватівський-районний-народний-краєзнавчий-музей.

Н. В. Рибалко

(Сватівський ліцей № 1)

Музейна справа Сватівщини. Хомівський народний музей.

Хомівський краєзнавчий музей було засновано у квітні 1975 р. Ініціатором його створення була Уляна Федорівна Химченко, яка була на той час педагогом професійно-технічного училища, на території якого і існує цей музей. Вона і стала першим його директором [5, с. 1]. З того часу і розпочався збір експонатів та облаштування залів та експозицій в ньому. Приводом для створення музею стала історична пам’ятка – закладна дошка (зберігається в музеї), знайдена в фундаменті жіночого монастиря, який існував на території села з 1902 р. і був повністю зруйнованим в 1943 р. [1]. Наступними експонатами музею стали будівельні матеріали, які були використані при побудові храму, господарських будівель Успенсько-Серафимівського монастиря [2, с. 22]. Обійшовши десятки дворів жителів, засновниця музею збрала сотні експонатів про минуле і сучасне села, про це розповідає племінниця Уляни Федорівни Трущ Тетяна Максимівна. Багато хомівчан пожертвували свої сімейні реліквії до майбутньої загальносільської скарбниці. Тут і ткацький станок місцевої жительки, який був рідкістю, мали його

тільки заможні родини. Є і ручний млин з кам'яними жорнами, яким користувалися й в післявоєнні роки. Дерев'яне корито, почорніле і потріскане від давності, яке використовувалося раніше не тільки для прання, але й для замісу тіста. Дуже цікавим експонатом є домашня ручна маслобійня для вироблення масла з коров'ячого молока. Рушники домотканого полотна з вишивками і мережками, жіноча полотняна вишиванка, гребінь з прядивом, гребінка і рубель з качалкою, глиняні горщики, залізні утюги та багато іншого.

Дуже багато матеріалів та експозицій присвячених створенню та розбудові у Хомівці професійно-технічного училища № 114. *„У 1927 році було вирішено на загальних зборах на території села, де був монастир, створити агрошколу, яка і стала початком нинішнього Сватівського професійно-аграрного ліцею (колишня назва ПТУ № 114), про це свідчить Протокол № 16/10 від 06.02.1927 року”* [1].

У музеї є зала з експозиціями присвяченими участі жителів Хомівки та працівників училища у подіях Другої світової війни, воїнам-інтернаціоналістам, учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

„У 1991 році 27 листопада музею присвоєно найменування «Народний музей» [1], для цього доклала багато зусиль Рубчевська Антоніна Антонівна – ветеран педагогічної праці, завідувача музеєм після Химченко У.Ф. З цього часу музей почав поповнюватися більш пізніми експонатами. В ньому з'явився телевізор 80-х рр. ХХ ст., стара друкарська машинка, скульптури представників с/г тварин, яких вирощують на Слобожанщині та на одному із стендів, представлена колекція сільськогосподарських культур, які вирощуються у нашому краї. Ще дуже цікавим матеріалом є колекція грошей різного періоду, в ній містяться купюри з кінця ХVІІІ ст. і до нашого часу [6]. Антоніна Антонівна, за період своєї роботи у музеї, створила власноруч Книгу Пам'яті, яка також прикрашає музей.

Ще дуже цікавий зібраний матеріал з оформленим експозиційним стендом про нашого видатного талановитого письменника Івана Яковича Гребенюка. Який за період своєї діяльності опублікував більше двадцяти наукових праць. Вірші І. Гребенюка друкувалися в районній газеті „Новини

Сватівщини” та в колективному збірнику „Хлібодарна земля”. Більшість віршів літератор присвятив своєму рідному краю. Збірник „Я вернусь к тебе моя деревня” – постичний дебют талановитого земляка [3, с. 2].

Після Рубчевської А. А очільники музею дуже часто змінювалися, але кожен із них доклав зусилля для подальшого розвитку музею. Так як село Хомівка славиться діячами, і декоративно-прикладного мистецтва, і аматорськими колективами, і спортсменами, серед яких „спортсмен-гирьовик Максим Муратов став призером з шести онлайн-турнірів з гирьового спорту [7], та його визначено переможцем конкурсу „Молода людина Луганщини–2020” у номінації „Відкриття у галузі спорту” [4], то було зібрано матеріали сучасності рідного краю та видатних діячів, створено книгу „Трудові біографії ліцею”.

Музей є справжньою гордістю нашого села. Тисячі відвідувачів побували в його кімнатах, про це свідчать записи у книзі відгуків. Тут побували відомі майстри літературного слова – І. Низовий, І. Світличний, М. Уманець, С. Кривоніс [1].

Народний музей історії села Хомівка був задуманий як данина пам’яті багатьом поколінням. Організатори і творці музею своє слово сказали. Далі черга за всіма місцевими людьми, яким треба зберегти та примножити скарби рідного села, щоб у майбутньому кожен з хомівчан зміг віднайти у музеї й часточку історії свого роду.

А експозиції музею можна оглянути у зручний час, попередньо домовившись із директором, яка проведе екскурсію та розкаже про музейні експонати.

Музей живе – і це головне. І ось авторський вірш про Хомівський музей Маслової Олени, бібліотекаря ДПТНЗ „СПАЛ”:

*Є у Хомівці нашій квітучій
Старий, як пам’ять народний музей
Живуть тут легенди й розповідається
Про подвиги мужніх, сміливих людей....
Іще не одне покоління дізнається
Про славне минуле своїх земляків,
Про тих, хто лелекою в небі курличе
За ради квітучих ланів і садів.*

Джерела та література

1. **Архівні** матеріали Хомівського краєзнавчого музею.
2. **Васютинь І.**, Павловскай А. Фомовскій Успенсько-Серафимовскій женскій монастырь: Документи та матеріали. М.: Товарищество Типо-Литографіи И. М. Машистова, Б. Садовая, соб. домъ, 1906. 24 с.
3. **Гребенюк И.** „Я вернусь к тебе моя деревня”. Стихи. Л.: Глобус, 2009. 30 с.
4. **Переможці** конкурсу „Молода людина Луганщини–2020. URL: <https://svatove.city/articles/137140/na-luganschini-viznachili-peremozhciv-konkursu-moloda-lyudina-luganschini-2020-odin-z-nih-iz-svativschini> (дата звернення: 07.04.2021).
5. **Плющ Г. Т.**, Принь В. М., Білоцерківська Л. В. 60 лет СПТУ № 114. *Музей хлеборобской славы*. 1988. С. 1–4.
6. **Рубчевська А.** Фомовка – история села. URL: <http://svatovo.org.ua> (дата звернення: 07.04.2021).
7. **Сватівський** гирьовик став кращим спортсменом району. URL: <https://www.facebook.com/suspilne.donbas/posts/3952912401427772> (дата звернення: 07.04.2021).

А. А. Хрипченко

(Зориківський ЗЗСО І–ІІІ ступенів)

Шкільний музей – складова національного виховання

Початки колекціонування унікальних та рідкісних речей в Україні сягають у добу Київської Русі. Становлення музейництва було викликано об'єктивною соціальною потребою з метою нагромадження, збереження, дослідження і популяризації культурних надбань.

Виникнення й розвиток перших музеїв в Україні припадають на ХІХ – початок ХХ ст. і завдячують переважно приватній ініціативі окремих осіб та численних наукових, культурно-освітніх і церковних товариств, комітетів, комісій, навчальних закладів.

На початку ХХ ст. музейна мережа охоплювала всі регіони України. Найзначніша її частина була зосереджена у великих містах, таких як Київ, Львів, Одеса, Харків, Чернігів. У цей період почала оформлюватися профільна спеціалізація музейних закладів за змістовно-тематичним характером збірок – археологічні, історичні, етнографічні, художні, природничі, комплексні тощо [2].

Створення першого музею на Луганщині пов'язують з іменем Фоми Бельського, який у 1925 р. ініціював створення в Луганському інституті педагогічного музею як бази для проведення науково-просвітницької роботи музею, розраховано-го не стільки на педагога, скільки на учнів та студентів, в якому наочні навчальні посібники співіснували б з учнівськими роботами. Ця думка була активно підтримана проректором інституту Сергієм Грушевським і ставилася на обговорення факультетської комісії. Вона на своєму засіданні підтримала це рішення і створила соціальну комісію для розробки „Положення про педагогічний музей”, а вже 30 листопада професор Ф. А. Бельський був обраний на посаду завідувача педагогічного музею. 16 січня 1926 р. педагогічний музей був урочисто відкритий. Для Луганська це було значною подією. На початковий момент музей налічував понад 200 експонатів: педагогічні системи й портрети видатних педагогів, посібники з різних дисциплін. Музей став осередком педагогічних знань. Тільки за перші два місяці діяльності музей відвідали 1055 осіб, були організовані п'ять виставок педагогічної літератури [1].

На сьогодні майже у кожному місті, районному центрі, а також у закладах освіти створені музеї або кімнати-музеї, які сприяють формуванню у молодого покоління національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу. Їх розрізняють за профілями: історичні, краєзнавчі, літературні, військово-історичні, археологічні, етнографічні, технічні, мистецькі та інші.

Міловщина... Неосяжні, порізані балками та пагорбами, зовсім непримітні місця. Але далеко від рідного дому завжди згадуєш степове різнотрав'я з пряним запахом чебрецю, який не сплутаєш ні з чим на світі, яскравий вогонь воронцю, що палахкотить серед травневого розмаїття зелені, дзвінкий посвист бабаків, які сповіщають про прихід весни. Скупі фарби степу, але вони змінюються і приваблюють протягом усього року. Куточок рідної землі, який нерідко називають східними воротами Донбасу. Коли починається історія Міловської землі? Про які події шепоче стародавня ковила? Які таємниці хоче розповісти вона нам? На ці та інші питання можна знайти відповідь у музеї, який має важливе значення у формуванні почуття патріотизму,

любові до рідного краю, національної самосвідомості, толерантного відношення до минуло.

При Зориківському закладі загальної середньої освіти I–III ступенів вже понад 30 років діє музей історії сіл Зориківки і Півнівки. Його відкрито у 1988 р. на основі матеріалу, зібраного членами гуртка „Пошук”. Сьогодні члени гуртка поповнюють фонд музею, здійснюють облік музейних предметів, забезпечують їхнє збереження.

Основне завдання шкільного музею - залучення учнівської молоді до краєзнавчої, пошуково-дослідницької та екскурсійної роботи, поглиблення знань учнів про історико-культурну спадщину народу, про події та історичні постаті, що мали вплив на суспільні, політичні процеси та економічний розвиток краю.

Музей відвідують учні школи, жителі громади, ветерани праці, учасники АТО, воїни-інтернаціоналісти, випускники школи різних років.

У музеї проводяться відкриті заходи та тематичні екскурсії: „Річниця визволення Міловщини від німецько-фашистських загарбників”, „День українського козацтва”, „Народні обереги”, „Україна – єдина країна”, „Тривожні дзвони історії”, „Захисники Вітчизни у моїй родині”, „Україна неподільна”, „Вишиванка – код нації”, „Чорнобиль. Як це було?”, „Крізь пекло афганської війни”, „Діалог поколінь”, „Мужність і відвага крізь покоління” та інші.

Експозиція музею містить 6 розділів. У кожному розділі розміщені документи, фотографії, експонати.

Під час оглядових і тематичних екскурсій відвідувачі знайомляться з історію заселення краю, виникненням населених пунктів, основними етапами господарського і культурного розвитку сіл. Музей має експонати і фотографії, які розповідають про неспокійний період історії наших сіл у 20–30-ті роки, встановлення радянської влади, створення колгоспів. Значна частина розділу „Славне минуле сіл Зориківки та Півнівки” присвячена подіям Другої світової війни. Розділ „Трудові будні земляків” описує післявоєнне життя односельчан, містить відомості про воїнів-інтернаціоналістів, мешканців сіл, які брали участь у ліквідації аварії на ЧАЕС. У розділі „Перлини народної творчості” розміщені вироби учнів школи і жителів сіл. Серед

виробів яскраві вишивки, картини, поробки з дерева та металу, різних технік в'язання, плетіння з бісеру, стрічок, скульптури.

Особливе місце у шкільному музеї займає розділ „Історія школи”. У ньому представлені спортивні досягнення учнів закладу освіти різних років. Зберігаються фотоальбоми зі світлинами учнів. Кожний випускник може згадати свої шкільні роки, перегорнувши сторінки фотоальбому (своєрідного літопису кожного випуску школи), переглянувши стінгазети, які готуються до вже традиційної „Зустрічі шкільних друзів”, дзвоник зі стрічками випускників, розпочинаючи з 1997 р. Оформлено стенди, з яких можна дізнатися історію розвитку та становлення школи, познайомитися з педагогічними колективами, які працювали у різні роки.

Завершується експозиція музею розділом „Сучасне життя сіл Зориківки та Півнівки”, який відображає сучасне життя наших земляків. На стенді представлені фото колективів сільсько-господарських підприємств і фермерських господарств, вокального гурту „Зоряночка”, світлини спортивного життя, дня села, свят Масляної, Вишиванки, Великодньої благодійної ярмарки.

Музей історії сіл Зориківки та Півнівки створений з метою вивчення і збереження духовної спадщини рідного краю. Розділи музею презентують яскраві сторінки життя односельчан у різні роки. Відвідувачі можуть не тільки ознайомитися, а й доторкнутися до забутих обрядів, традицій, звичаїв. Свої враження вони залишають у книзі відгуків. Життя школи тісно пов'язане з діяльністю музею. Шкільний музей співпрацює із Зориківською сільською радою, військово-історичним пошуковим клубом „Плацдарм”, ветеранською організацією Зориківки і Півнівки.

Роки минають, змінюються покоління, а музей залишається невичерпною скарбницею людської пам'яті, зберігаючи для нащадків усе те, що дозволяє доторкнутися душею до живої історії.

Джерела та література

1. Музейна справа в Луганській області.
URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
2. Музейна справа в Україні.
URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КРАЄЗНАВСТВА. ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНИХ ТА ДЕМОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕГІОНУ

О. В. Бугайова

(Новоолександрівський ліцей)

Природні місцезростання тюльпана Геснера в околицях с. Степове Біловодського району Луганської області

Рівень вивченості більшості видів флори України на сьогодні надзвичайно низький. Немає детальних карт поширення рослин в Україні для значної кількості рідкісних і зникаючих видів, лише у загальних рисах відомо про їх біологічні і екологічні особливості, а стан і структура популяцій багатьох з них взагалі ніколи не вивчалася. Тому терміновим і невідкладним завданням є розробка й впровадження ефективних методів та підходів у справі збереження природи. Такі заходи повинні бути спрямованими на збереження конкретних видів, що неможливо без їх детального комплексного вивчення і подальшого моніторингу.

Сьогоднішня ситуація, яка складається відносно стану залишків колись безмежних українських степів, є загрозливою. Розорення степових ділянок привело до знищення популяції рослин в десятки тисяч особин, що занесені до Червоної книги України. Схили ярів, балок – це фактично єдині місця де ще залишилась степова рослинність і степова фауна в Україні. Надмірний випас худоби, щорічне випалювання та браконьєрство – це три основні найстрашніші біди українського степу, які поступово приводять до збіднення і зникнення його біорізноманіття, а також к знищенню рідкісних видів рослин. Надзвичайно рідкісний і зникаючий вид флори степів Центральної Євразії, який внесено до Червоних книг України, Росії і кількох країн середньої Азії, – тюльпан Геснера, його популяції зникають у нашій країні. У зв'язку з цим терміновим і невідкладним завданням є зупинення процедури деградації степових екосистем як найбільш вразливих з наявних в Україні, припинення винищення останніх ділянок українського степу,

який є нашою величезною цінністю і гордістю, який спонукав к формуванню української духовності і самобутності, який у різні часи підштовхував українців на подвиги заради Батьківщини.

У зв'язку з тривалим сільськогосподарським і промисловим освоєнням значно скоротилися площі і видовий склад природної рослинності цілих степів Луганщини. В цілому ж критичний стан природного середовища та окремих його компонентів на більшій частині Луганської області вимагає невідкладного вирішення екологічних проблем, які склалися в регіоні. Лише за умови докорінного поліпшення регіональної екологічної ситуації можливо подальший розвиток і успішне функціонування всього господарського комплексу, нормальної життєдіяльності і відпочинку людей.

Ми забов'язані зберегти унікальні і неповторні українські природні популяції тюльпана Геснера! У зв'язку з цим, *метою* нашого дослідження є знайомство з природним місцезростанням тюльпана Геснера в околицях с. Степового (II відділення Новоолександрівського к/з 64). Біловодського району Луганської області. *Предметом* дослідження є степова балка „Журавка.” *Об'єкт* дослідження: природна популяція рослин тюльпана Геснера. В процесі дослідження нами були поставлені такі *завдання*: ознайомитись з історією вивчення виду та використанням в Україні; з'ясувати особливості поширення ареалу виду на території Луганської області Біловодського району, зібрати дані про сучасний стан та структуру популяції виду в околицях с. Степове; дослідити морфологічні та біологічні особливості рослин тюльпана Геснера; запропонувати рекомендації по розробці заходів щодо збереження популяції. Працюючи за цими напрямками, ми, члени еколого-краєзнавчого гуртка „Юний краєзнавець”, використовували такі форми роботи як: краєзнавчі прогулянки, екскурсії, польові дослідження, робота з краєзнавчою літературою. В результаті досліджень ми ознайомились з історією вивчення виду та його використанням в Україні. З'ясували особливості поширення ареалу виду на території України. Склали характеристику району, який вивчається. Описали сучасний стан та структуру популяції виду в околицях с. Степове. Дослідили морфологічно-біологічні особливості рослин – тюльпана Геснера. Розробили рекомендації

заходів щодо збереження популяцій, по охороні природного комплексу.

Село Новоолександрівка розташоване в степовій зоні, в Придонецькому фізико-географічному районі, який в Старобільській фізико-географічній степовій підобласті. Згідно з останніми даними геоботанічного районування досліджувана територія належить до Європейсько-Азіатської степової області, Причорноморської степової провінції, Приазовсько-Чорноморської степової підпровінції: у флористичному відношенні до різнотравно-типчачово ковилового степу.

Район досліджування – степова балка Журавка, вершина якої представлена північним відрогом завдовжки близько 2 км і завширшки близько 200 м, який починається на захід від с. Степове, та південним відрогом, близько 2 км і завширшки близько 200 м, який починається на захід від с. Тернове, а також степовими ділянками завдовжки близько 2 км і завширшки близько 500 м по балці від місця з'єднання відрогів до с. Волкодаєво Новоайдарського району Луганської області. Загальна площа території складає близько 150 га.

Унікальність цієї території полягає в наявності значної кількості рідкісних видів флори південних відрогів Середньоруської височини, які включені до червоної книги України, або є регіонально рідкісні: 6 видів роду *Stipa*, *Adonis wolgensis*, *Amygdalus nana*, *Astragalus pubiflorus* DC., *Bellevalia sarmatica*, *Ephedra distachya*, *Hedysarum grandiforum* Pall., *Iris pumila*, *Origanium vulgare*, *Ornithogalum kochii* Parl., *Paeonita tenuifolia*, *Tulipa biebersteiniana*, *T.gesneriana* та інші. Нами досліджувалась популяція тюльпана Геснера, яка розміщується на території південних відрогів Середньоруської височини у Біловодському районі, Луганської області, вершина степових схилів східної експозиції вдовж глибокого яру в околицях с. Степового (49,10987° пн. ш., 39,34483° с. д.). **Характер ландшафту** - степовий. **Рельєф місцевості** – хвиляста рівнина прорізана балками. **Ґрунт** – чорнозем. **Тип розташування особин в популяції** – перехідний від групового до випадкового (коли у частині популяції ще можна спостерігати формування груп, а в іншій частині вже виключно поодинокі нерівномірно розташовані особини). **Ступень антропогенного порушення**

місце зростання рослин – помірна, є ушкоджені рослини внаслідок антропогенних впливів-випас худоби, косовиця. **Облік і вимірювання популяційних параметрів.** 1. Визначення меж популяції – площа – 0,3377 га., овальна пляма поперек схилу завдовжки 307 м і завширшки 1100 м. 2. Характеристика положення в рельєфі місцеперебування - вершина степового схилу балки „Журавка” 3.Загальна кількість рослин: кількість молодих рослин (вегетуючих) – 2943, кількість дорослих рослин (квітучих) – 24180, кількість генеративних рослин – 473, кількість старих рослин(що відмирають) – 13103, наявність самосіву – 220 4. Розвиток рослин. Рослини нормально розвинені, є ушкоджені внаслідок природних - посуха та антропогенних впливів – випас худоби, косовиця. **Математична й логічна обробка отриманих польових матеріалів.** 1. Середня щільність рослин у популяції – $20,86 \pm 11,56$ особин/м². 2. Максимальна щільність рослин у популяції – 51 особина/м². 3. Розрахунок співвідношення вікових груп особин у популяції – 0,5% молодих, 43,6% дорослих вегетативних, 0,7 % дорослих генеративних, 19,4% старих рослин.

Оцінка стану популяції. Стан досліджуваної популяції - задовільний, популяція - повна, нормальна, так як у неї присутні особини всіх вікових груп і є поновлення. Неоднорідність розташування особин в межах популяції - є показником трансформації популяції виду, яка пов'язана з результатами впливу антропогенного фактору.

Вивчення екологічних і біологічних особливостей стану популяції рідкісних і зникаючих видів степової флори України – важлива як в науково - теоретичному так і в практичному відношенні проблема, яка має велике значення у реалізації задач по охороні природи і раціональному використанню природних ресурсів. З метою збереження популяції рослин тюльпана Геснера необхідно зупинити деградацію екосистеми-припинити винищення останніх ділянок степу-заборонити випас худоби, щорічне випалювання і браконьєрство. В кожній громаді ввести обов'язкову посаду еколога, який би визначав норми і терміни випасу худоби, проводив обстеження територій, моніторингові спостереження біорізноманіття. Необхідно продовжувати дослідження у напрямку моніторингу стану та структури

популяції виду. Тюльпан Геснера – це не просто прикраса степу, це аспект екологічної безпеки.

Джерела та література

1. Борділовський Є. І. Рід *Tulipa* ~ L. II *Флора УРСР*. К., 1950. Т. III. С. 162–172. **2. Клеопов Ю. Д.** Рослинне вкриття південно-західної частини Донецького кряжа (кол. Сталінської округи). *Вісник Київського ботан. саду*. 1933. Вип. XV. С. 9–162. **3. Конопля О. М.,** Ісаєва Р.Я., Конопля М. І., Остапко В. М. Рідкісні й зникаючі рослини Луганської області. Донецьк: Вид-во „УкрНТЕК”, 2003. 340 с. **4. Лавренко Є.,** Дохман Г. Рослинність Старобільських степів. *Журн. біоботан. циклу ВУАН*. 1933. № 5–6. С. 23–133. **5. Перегрим М. М.** Нові місцезнаходження рідкісних видів рослин на території Донецького кряжу. *Укр. ботан. журн.* 2006. Т. 63., № 4. С. 519–522. **6. Перегрим М.** *Tulipa gesneriana* на Донецькому кряжі. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. Інтродукція та збереження рослинного різноманіття*. 2009. №18. С. 27–29. **7. Перегрим М. М.,** Лесняк Л. І., Перегрим О. М. Нові флористичні знахідки на Донецькому кряжі. *Укр. ботан. журн.* 2004. Т. 61., № 5. С. 79–83. **8. Собко В. Г.** Стежинами Червоної книги. К.: Урожай, 1993. 176 с. **9. Соколова Е. И.,** Бережной М. В., Бутылкина Н. Ю. Новые местонахождения *Tulipa schrenkii* на территории Луганской области. *Фундаментальні та прикладні дослідження в біології*. Матер. I міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих учених. Т. I. Донецьк: Вид-во „Вебер”, 2009. С. 113–115. **10. Тимошенкова В. В.** Стан популяцій тюльпанів у заповіднику „Хомутовський степ”. *Матер. наук.-практ. конф. „Збереження біорізноманітності на південному сході України”*. Донецьк: ТОВ „Лебідь”, 2004. С. 80–81. **11. Ткаченко В. С.** Тюльпан Шренка. *Червона книга України. Рослинний світ* / Під. ред. Ю. Р Шеляг-Сосонка. К.: Вид-во Укр. енцикл., 1996. С. 303. **12. Чопик В. І.** Наукові основи охорони рідкісних видів флори України. *Укр. ботан. журн.* 1970а. Т. 27, № 6. С. 693–704.

Л. О. Гончарова

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Розвиток екотуризму на Луганщині:

занурення у природно-кліматичні особливості регіону.

Екотуризм або екологічний туризм – тип туризму, що полягає у подорожах до природних недоторканих людиною та, часто, природоохоронних територій. Еко туристи намагаються не здійснювати значного впливу на територію [5].

Луганська область розташована на сході України у басейні середньої течії річки Сіверський Донець. Територія області представляє собою переважно хвилясту рівнину на лівобережній частині долини Сіверського Донця [4, с. 7].

Клімат Луганської області помірно-континентальний, з вираженими посушливо-суховійними явищами. На кліматичні особливості районів області рельєф має значний вплив. Згідно агрокліматичного районування України Луганська область відноситься до помірно посушливої зони з гідротермічним коефіцієнтом від 0,7 до 1,0, що говорить про недостатню кількість опадів [3, с. 178].

Формується клімат під впливом порівняно великої кількості сонячної радіації, домінування континентального повітря помірних широт та відстані від океанів і морів. Характеризується доволі спекотним літом із посухою та помірно холодною зимою із нестійким сніговим покривом. Температурний режим нестійкий і протягом року характеризується значними коливаннями. Зміна сезонів здійснюється поступово, без різких перепадів. Тривалість безморозного періоду 150–170 днів.

За результатами багаторічних досліджень максимальна температура повітря не перевищувала +40 С, мінімальна не падала нижче за -42 С. Найхолодніший місяць – січень, найтепліший – липень. Середня багаторічна температура січня становить -3,8 С, липня – +22,4 С [1, с. 8].

На півдні області розташований Донецький кряж. В лівобережній частині простягається Старобільська рівнина. На крайній півночі в мережі області заходять вибалки Середньоруського узгір'я. Ландшафтний покрив Луганської області складають чорноземи, що сформувалися в результаті

дернового процесу ґрунтоутворення, який розвивається під лугово-степовою рослинністю. Для Луганської області характерні два типи ландшафтів – степовий та лісовий. Ліса займають 8,6% території області та розповсюджені вкрай нерівномірно [4, с. 7].

На сьогодні не всі райони Луганської області, на жаль, можуть запропонувати свої туристично-рекреаційні ресурси зв'язку з тим, що частина з них знаходяться на непідконтрольній українській владі території.

Зробимо детальний огляд тих туристично-рекреаційних ресурсів, які залишилися у розпорядженні області на сьогоднішній день, та є потенційно привабливими для відвідування екотуристами [6] та для вивчення природно-кліматичних особливостей регіону.

На території Біловодської територіальної громади (Старобільського району) розташовується ботанічний заказник Юницького – один із об'єктів природно-заповідного фонду, що має загальнодержавне значення. Більше половини території заказника займають штучні лісові насадження різного віку й породного складу. Серед них є насадження дубу звичайного, сосни кримської, є також насадження зі змішаним складом деревних і чагарникових порід [2].

Проблема боротьби з посухами й опустелюванням у степовій частині України залишається актуальною вже протягом багатьох років. Після тривалої й нищівної посухи 1891 р. за ініціативою В. В. Докучаєва було організовано Особливу Експедицію, метою якої було створення системи захисних насаджень у степу [3, с. 178].

Створенню та вирощуванню лісових насаджень у степу, оцінюванню їхнього росту та стану завжди приділяли значну увагу, оскільки вони є поліфункціональними, виконують протиерозійні та кліматорегулювальні функції [3, с. 180]. Природна флора заказника налічує близько 480 видів судинних рослин. 12 з них занесені до Червоної книги України, а саме: рябчик малий, зозулинець болотний, ковила Залеського, Лессінга, вузьколиста, волосиста, тюльпан змілистий, тюльпан дібровний та ін. Тваринний світ заказника досить різноманітний. Тут зустрічаються як типово степові, так і лісові мешканці. Тут

збереглися невеликі популяції дрозди, значно частіше можна зустріти орла, яструба, баранців, водяних курочок, вальдшнепа та інших птахів. Серед звірів, поширених в цьому районі є бабак степовий. У лісах зустрічаються лосі, сарни, дикі кабани. Є тут також лисиця звичайна, заєць-русак, куниця лісова, сліпак, тхір степовий, кріт, борсук, вовки [2].

Білокуракинська територіальна громада (Сватівського району) приваблює для туристів перш за все заказниками [6]. „Лісова перлина” – загальнозоологічний заказник місцевого значення лісостепового масиву поблизу селища Лозно-Олександрівка (3174 га.). Лісостепові ландшафти представлені різнотравно-типчакково-ковилловими степами і байрачними лісами. Тваринний світ представлений зайцем-русак, вивіркою звичайною, куницею ліськовою, лисицею звичайною, свинєю дикою, сарною європейською. В заказнику багато колоній бабака степового [9].

Найяскравішою пам'яткою Кременської територіальної громади (Сєверодонецького району) є, безумовно, Кременський ліс [6]. Головними лісоутворюючими породами є сосна звичайна, дуб, клен, осика і вільха. За народногосподарським значенням, ліси району відносяться до першої групи. Ліси цієї групи служать засобом поліпшення природного середовища та мають ґрунтововодозахисне і кліматорегулююче значення. Трапляються тут рослини, занесені до Червоної книги України [8].

Від Кременської територіальної громади переходимо до Міловської територіальної громади (Старобільського району). В с. Стрільцівка знаходиться ботанічний заказник „Крейдяні відкладення”. Заказник організований з метою збереження крейдяної флори, охорони рідкісних рослин, занесених до Червоної Книги України [6]. У заказнику можна побачити: полин суцільнобілий, полин донський, льон крейдяний, смілку крейдову, громовик донський, льон український, бедринець каменелюбний та інші рослини. Фауністичну цінність заказника являють численні поселення бабака степового [7]. На території Міловської територіальної громади розташовані найбільші популяції цього звіру.

На території Новоайдарської територіальної громади (Щастинського району) розташована пам'ятка природи державного значення „Айдарська тераса” – це лісовий масив,

розташований на лівому березі Сіверського Дінця [6]. В заплаві річки Айдар збереглася вікова діброва з різноманітною фауною та флорою. Тваринний світ „Айдарської тераси” дуже багатий. Тут мешкають сарна, лисиця звичайна, заєць-русак, єнот уссурійський, свиня дика. Пташиний світ представлений чирком-свистунком, качкою сірою, соловейком, дроздом, синицею, сойкою, сорокою, вороною сірою та ін. [1].

Новопокровська територіальна громада (Старобільського району) славиться своєю чудовою природою. Дивним куточком чистої й природної краси є заповідне урочище „Луг” – що розташоване на правому березі річки Айдар. Завдяки різноманітності рослинного світу, зібраного на невеликій ділянці землі, урочище „Луг” чарівне у всі пори року [6]. В заповідному урочищі домінують насадження дуба звичайного у віці 50-60 рр. Також зростають в'яз, ясени високий і зелений, клени польовий, татарський і ясенелостий, акація біла. На заболочених ділянках, що займають площу 90 га, зустрічаються тополя чорна і верба біла [10].

Отже, навіть зараз у умовах обмеженості, область все ще має у своєму розпорядженні цікаві природні та рукотворні туристично-рекреаційні об'єкти, наявність яких сприятиме розвитку екотуризму, а відвідувачі дізнаються більше про природно-кліматичні особливості регіону.

Джерела та література

- 1. Айдарська тераса.** URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Айдарська_тераса.
- 2. Ботанічний заказник Юницького.** URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ботанічний_заказник_Юницького.
- 3. Гончарова Л. О.** Юрченко В. А. Природно-кліматичні особливості регіону на прикладі ботанічного заказника загальнодержавного значення „Юницького”. *Луганищина: краєзнавчі розвідки*: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2020 р., Старобільськ Україна. Старобільськ, 2020. 243 с. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7109/1/2020%20%281%29%20%281%29.pdf>.
- 4. Екологічний паспорт** регіону Луганська область за 2019 рік. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2018/%D0%9B%D1%83%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf.
- 5. Екотуризм.** URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Екотуризм>.

6. **Зеленко О. О.** Перспективи розвитку туризму Луганщини в умовах воєнно-політичної нестабільності. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/zelenko.htm. 7. **Крейдяні** відслонення (заказник). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Крейдяні_відслонення_\(заказник\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Крейдяні_відслонення_(заказник)). 8. **Креміньський район**. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Креміньський_район. 9. **Лісова** перлина. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Лісова_перлина. 10. **Луг** (заповідне урочище). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Луг_\(заповідне_урочище\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Луг_(заповідне_урочище)).

О. О. Кисельова

(ДЗ „Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”)

Еволюційні кроки географічного краєзнавства

Витоки краєзнавства важко визначити, оскільки вже у стародавніх греків знаходимо описи природи та природних явищ, народів і способів господарювання в тій чи іншій місцевості. В сучасних наукових та публіцистичних виданнях виникнення краєзнавства зазвичай відносять до часів Михайла Ломоносова, який склав першу анкету, що була адресована, передовсім, місцевим дворянам, управителям державних і так званих „дворових” сіл, як людям освіченим, і заохочувало до простих візуальних спостережень. Запитання мали природничо-етнічно-демографічний характер.

Пізніше ці спостереження перейшли в нову фазу й набули ознак організаційно-дослідницького характеру. Створене у 1765 році Вільне економічне товариство, президентом якого деякий час був Є. П. Ковалевський (український вчений, дослідник надр Українського Донбасу), мав на меті, зокрема, збирання інформації про погоду та врожаї, недороди й посухи, канали, дороги, ґрунти, ліси тощо. Оскільки запитання стосувалися найближчого оточення, цей вид діяльності позиціонувався як „батьківщинознавство”, „вітчизнознавство” [2] (переклад наш. – О. К.). Згодом ці дефініції були замінені на „краєзнавство”.

Століття тому краєзнавство визначалося як „громадський рух, що об’єднує місцеве трудове населення, яке бере активну участь у соціалістичному будівництві всього краю на основі його вивчення” [3] (переклад наш. – О. К.).

З роками зміст краєзнавства дещо розширювався: „краєзнавство – це є комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і частковими методами дослідження, але таких, що у своїй сукупності ведуть до наукового та всебічного пізнання краю в інтересах соціалістичного будівництва” [1] (переклад наш. – О. К.).

Більш уточненим та наближеним до предмета дослідження можна вважати твердження Л.С. Берга, який вважав краєзнавство малою географією, або географією рідного краю [2].

У довідкових виданнях краєзнавство трактується як „всебічне вивчення частини країни (області, району, міста тощо) переважно місцевим населенням. Основним завданням краєзнавства є вивчення природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, навчальною, виховною та практичною метою [5].

Відтак, за різними джерелами маємо такі формулювання сутності поняття „краєзнавство”:

краєзнавство – мала географія;

краєзнавство – місцева географія;

краєзнавство – наукова дисципліна;

краєзнавство – вступ до історії та географії;

краєзнавство – громадський рух;

краєзнавство – сполучна ланка науки і практики;

краєзнавство – допоміжний ресурс у географіях;

краєзнавство – дослідження історії, природи, населення та господарства в краї;

краєзнавство – всебічне вивчення природних та суспільних явищ;

краєзнавство – комплекс наукових дисциплін;

краєзнавство – комплекс природничих та суспільних досліджень.

Таким чином, маємо різні уявлення про краєзнавство: це і дисципліна, і дослідження, і сполучна ланка, і допоміжний ресурс тощо.

Офіційно визнаним є визначення: „географічне краєзнавство – вивчення взаємозв’язків природних і соціальних явищ рідного краю з науковою, виховною і практичною метою.

Об'єктом дослідження є природно-виробнича система рідного краю" [4].

Загальне краєзнавство є комплексом природничих та суспільствознавчих досліджень. Але оскільки краєзнавство має широкий спектр об'єктів і методів дослідження, тому й розгалужується на географічне, екологічне, історичне, етнографічне, літературне, археологічне, мистецьке тощо.

Краєзнавство поділяється на державне, громадське та вишівсько-шкільне [4]. Найпоширенішим є останнє. Новітній етап розвитку краєзнавства пов'язаний із трансформацією та модернізацією освіти, зокрема географічної, що призводить до переорієнтації знаннєвої парадигми на діяльнiсну. Основним вектором розвитку освітнього процесу стає набуття загальнолюдських та професійних компетентностей. У цьому руслі переосмислюються зміст і форми географічного краєзнавства, яке має найбільший науково-пізнавальний та виховний потенціал.

Безсумнівною є думка, що безпосереднє спостереження природних явищ, їх причин і наслідків створює основу для формування світорозуміння та світогляду. Переваги таких спостережень і досліджень полягають у тому, що вони надають можливості в умовах найближчого й найдоступнішого довкілля спостерігати географічну дійсність у співвідношеннях і зв'язках окремих компонентів. Абстрактні поняття заміщуються реальними уявленнями і стають основою географічного мислення. Отримання географічних знань на основі краєзнавства набуває методологічного значення.

Неоціненною є виховна роль краєзнавства: воно допомагає особистості усвідомити своє місце й роль у суспільстві; практичні дії та їх реальні результати підвищують відповідальність, усвідомлення корисності, тобто, насамкінець, виховує самоповагу та самоствердження.

Джерела та література

- 1. Барков А. С.** Вопросы теории и методики географии. Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1961. С. 72, 80.
- 2. Берг Л. С.** Предмет и задачи краеведения // Как изучать свой край. Ленинград, 1925.
- 3. Краеведческая сессия** Комакадемии, 1930.
- 4. Краєзнавство** // Географічна енциклопедія України. Т. 2. К.:

Українська радянська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. С. 209. **5. Краснзнавство** географічне // Українська радянська енциклопедія, вид. 2-е. Т. 5. К.: Гол. ред. Укр рад. енциклопедії, 1980. С. 468.

І. В. Панов

(Вільхівська загальноосвітня
школа I–III ступенів)

Традиції відновлення та створення лісів у степовій зоні Луганської області

Ліс – унікальна екологічна система, від якої значною мірою залежить стан довкілля. У біосфері ліс виконує унікальні функції: поглинає вуглекислий газ, постачає кисень, сприяє збільшенню запасів підземних вод, зберігаючи вологу атмосферних опадів.

Наше покоління має узяти досвід предків, аби зберегти природу і не зашкодити їй. Лісові насадження Луганщини на значній площі пошкоджені та знищені пожежами внаслідок бойових дій 2014–2015 рр. Тому вивчення процесів їх відновлення у такі умови буде матиме велике практичне.

Українська лісівнича наука пройшла складний шлях розвитку агротехніки лісокультурних робіт. Для успішного вирощування захисних лісових насаджень у малолісних районах великого значення набуває використання досвіду, накопиченого в цій справі українськими науковцями.

В Україні протягом 1804–1818 рр. І. Я. Данилевський та А. Легкоступ створили близько 1000 га соснових насаджень на пісках Сіверського Дінця у Харківській губернії. Вони перетворили сипучі піски у високопродуктивні угіддя за технологією, яка у світовій лісівничій практиці не має аналогів [1, с. 47]. По глибокій оранці було створено понад 2000 га лісів хвойних і листяних порід. Піски попередньо закріплювалися шелюгою, поміж нею висівали соснові шишки, березу, садили живці верби та осокора, у вологих понижених місцях – вільхи. В інших місцях створювали дубові і соснові ліси. Ручній обробці ґрунту передувала глибока оранка до 60 см, іноді застосовувався ямковий спосіб посадки по необробленому ґрунту [2, с. 93].

Початок систематичному державному степовому лісорозведенню в Україні було покладено в 1843 р. організацією Велико-

Анадольського лісництва, яке очолив В. Є. Графф. Завдяки праці В. Є. Граффа у Приазовських степах було закладено перший в історії степового лісорозведення великий лісовий масив – Велико-Анадольський, поблизу Маріуполя [3, с. 27].

У 1892 р. професор В. В. Докучаєв звернув увагу громадськості на те, що чорноземна смуга піддається повільному процесу еридикації.

Наукові експедиції В. В. Докучаєва дали поштовх ширшому лісорозведенню у степових умовах і послужили базою для розробки технологій лісовідтворення.

Для реалізації своїх завдань Докучаєвська експедиція обґрунтувала теоретичні принципи адаптивного природо-користування. Одним із найважливіших заходів було створення захисних лісонасаджень.

Діло Докучаєва на Луганщині продовжив його помічник К. І. Юницький. У 1894 році він став завідуючим Старобільською дослідницькою ділянкою. В 1899 р. утворюється Деркульське лісництво, яке очолив К. І. Юницький.

Нині більшість насаджень Юницького дослідного лісництва відносно задовільному стані [4, с.162].

На сучасному етапі розвитку степового лісівництва актуальними залишаються питання узагальнення наукового та практичного досвіду щодо створення, догляду та вирощування лісових насаджень різного цільового призначення та у різних типах умов місцезростання. Особливу увагу повинно бути приділено питанням створення та експлуатації лісових насаджень у жорстоких умовах степової зони.

Питання масштабного закріплення пісків, збереження від руйнації піщаних земель для певних територій Луганщини значущі й донині. Такі землі здебільшого характерні для надзаплавних терас ріки Сіверський Донець – головної водної артерії Східної України. У таких умовах створені й досліджувані насадження.

„Перші кроки по залісенню сипких пісків Станично-Луганського лісгоспу були зроблені в 1919 році на території тій, що входить в даний час до складу Піщаного лісництва. На території цього ж лісництва є посадки сосни 1923 року – це найцінніші посадки; знаходяться вони у доброму стані.

Створювалися вони спеціальними, так званими піщано-яружними партіями. Заліснювали гумусовані піски, що дозволяло вирощувати соснові культури із висівом в перший рік життя, а на другий рік – вирощувати баштанні культури на лісокультурній площі”, – розповідає Н. П. Чегренець відмінник лісового господарства України, лісовод с „великої літери”, яка віддала своєї улюбленої справі 40 років.

Основні роботи по залісенню пісків були проведені на території держлісгоспу в передвоєнний період 1938–1941 рр. Проте і в цей період соснові культури продовжували вирощувати на відносно рівнинних, багатих пісках (переважно в умовах свіжого субору), на ділянках, які вийшли з-під сільгосп користування. Щільність посадки – 7–10 тис. шт. на 1 га. Міжряддя використовували під баштани, що майже рівнозначно суцільному догляду. Дана агротехніка дозволила створити значні площі соснових культур в держлісфонді та на колгоспних землях.

Після Другої Світової війни на пісках Луганської області створено 32,7 тис. га соснових культур, у т.ч. на колгоспних пісках – 7 тис. га. Низька якість культур часто обумовлена привізним садивним матеріалом – з західних областей України, і тривалим часом їх перевезення, через що упускався сприятливий за вологістю період.

На території Піщаного лісництва було створено лісорозсадник обласного значення. Під керівництвом ланкової Української Марії Єгорівни, вирощені сіянці сосни звичайної з районованого для місцевих умов насіння за що вона була нагороджена медаллю ВДНГ. Підготовку площ під культури виконували як суцільною, так і частковою (плужними борознами, рідше – вузькими смугами). Щільність посадки – 10 тис. сіянців на 1 га. Ручний 4–5 кратний догляд проводили у смузі 40–50 см. Приживлюваність культур становила 80–85%, збереженість – культур становила 45–50%, іноді вище.

У Станично-Луганському ДЛМГ на пісках випробовувалися різні деревні породи, як в чистих, так і в змішаних посадках.

Основною породою прийнято вважати сосну звичайну. Багато було спроб домішувати до неї сосни кримську, Банкса, акацію білу, тополю чорну і канадський, дуб. З чагарників вводилися акація жовта, аморфа, скумпія і деякі інші. Зі всіх вип-

робуваних порід біологічно самої життєздатною виявилася сосна звичайна, особливо в бідних і сухих умовах місце зростання.

Сосна кримська частіше за все вводилася, в культури чистими рядами. Вона добре приживається, але незабаром відстає в рості від сосни звичайної, набуваючи кулясту іноді навіть сланку) форму крони. За деякими даними, у 10-річному віці сосна звичайна має висоту 3,6 м, а сосна кримська – лише 0,8 м.

Удосконалення лісовідновлення в сучасних умовах вимагає від органів управління лісовим господарством. В останні десятиріччя збільшується обсяг вирощування садивного матеріалу із закритою кореневою системою: саджанці або сіянці вирощують в спеціальних горщиках-контейнерах (існує ряд технологій такого вирощування). При пересадці на постійне місце такі саджанці виймаються з контейнерів і висаджуються з грудкою землі, завдяки чому їх коренева система абсолютно не ушкоджується і саджанці значно легше переносять пересадку.

Джерела та література

1. Вакулюк П. Г. Нариси з історії лісів України. – Фастів: Поліфаст, 2000. – 624 с. **2. Вакулюк П. Г., Самоплавський В. І.** Лісовідновлення та лісорозведення в рівнинних районах України. – Фастів: Поліфаст, 1998. – 507 с. **3. Генсірук С. А., Фурдичко О. І., Бондар В. С.** Історія лісівництва в Україні. – Львів: Світ, 1995. – 423 с. **4. Горейко В. А.** Теория и практика защитного лесоразведения в условиях Степного Приднепровья. – Дніпропетр.: Пороги, 1996. – С. 165–187.

О. О. Подрез

(КЗПО ЦТКЕУМ відділу освіти

Військово-цивільної адміністрації м. Севе́родонецьк)

Дослідження териконів та відвалів нашого краю

Характерною особливістю розробок вугільних родовищ є видалення великих мас покриваючих і вміщуючих порід, обсяги яких в кілька разів перевищують обсяги видобутого вугілля. Основними відходами при видобутку вугілля є численні відвали, які становлять екологічну небезпеку, тому що в процесі горіння, окислення і вивітрювання породної маси відбуваються шкідливі викиди в атмосферу прилеглих територій. Вони розсіваються і локалізуються в ґрунтовому шарі, що впливає на геохімію

підземних вод, погіршує умови зростання рослинності та зменшує популяцію тварин. З іншого боку, породні відвали можуть розглядатися в якості вторинної сировини. Тому, вихованці гуртків ЦТКЕУМ у 2019–2020 н.р. спланували та провели експедиції з дослідження місцевостей регіону з метою вивчення стану шахтних териконів та крейдянних відвалів. *Об'єктом* дослідження стали крейдяні відвали та вугільні терикони: терикони та відвали (м. Лисичанськ, м. Кременна); крейдяні відвали (район смт. Райгородок). *Мета роботи*: визначення ролі та місця породних відвалів в екосистемі міста; виховання активної громадської позиції до збереження та охорони довколишнього середовища; довести учнівській молоді важливість раціонального використання земельних, водних, лісових та мінерально-сировинних ресурсів. *Завдання роботи*: вивчення стану породних відвалів м. Кременна, м. Лисичанськ, смт. Райгородок; екологічна оцінка породних відвалів як джерел комплексного негативного впливу на навколишнє природне середовище; вивчення породних відвалів як джерела вторинної сировини. *Методи дослідження*: обстеження породних відвалів та прилеглих територій, документація спостережуваних явищ перетворення відходів на етапі польових досліджень; вивчення літератури та публікацій, регіональних доповідей про розробки та видобуток корисних копалин; експедиції на крейдяні та вугільні терикони; участь в акціях з насадження кущів на схилах териконів; використання Інтернет ресурсів з досліджуваної теми; обробка та систематизація отриманих матеріалів.

Терикони бувають різні, їх поділяють на працюючі і занедбані, старі і нові, палаючі і згаслі. Необхідно зазначити, що перевага вугіллю надається серед викопних енергоносіїв тому, що розвідані його запаси значно перевищують запаси нафти та газу. Наша дослідницька група вихованців побувала на териконах шахти „Кременна-Західна” та ознайомилась з історією цієї шахти. Перша велика шахта міста Кременна здана в експлуатацію в 1932 р. До початку 60-х років шахта в основному відпрацьовувала наявні запаси. У 1961 р. шахта була ліквідована. Наша пошукова група познайомилась з відомим в області бізнесменом Володимиром Жулинським, який створив проект „зеленої” електроенергії з використанням териконів і породних відвалів

для області. Аргіліти (породу) з терикону автор запропонував ученим з Китаю для оцінки на предмет можливого використання як будівельного матеріалу й одержав позитивний результат. Інший об'єкт Луганської області, який група вихованців досліджувала, – це відвали нелегальних копальнь видобутку деревного вугілля біля м. Лисичанськ, район желатинового заводу. Наслідки нелегального видобутку – величезні кар'єри, що займають десятки гектарів. Найбільший кар'єр, на якому побувала наша пошукова група, знаходиться в районі желатинового заводу. Територія незаконного видобутку вугілля виявилася на землях заповідника, тут були кургани, а це значить, розкопки заборонені. Видобуток вдалося зупинити лише в кінці червня 2018 р.

Донецька область здавна славнозвісна багатством своїх надр – близько 850 родовищ на території 26,5 тис. км. кв. Триває розвідка нових родовищ, а старі закриваються та проходять процедуру консервації. Так з'являються характерні для Донецького краю елементи штучного рельєфу – кар'єри, відвали, терикони. Під Райгородком з кінця XIX – початку XX століть розробляється відкритим способом одне з найкрупніших родовищ писальної крейди дуже високої чистоти. Площа розробки родовища сягає більш ніж 163 гектари, що дозволяє зробити висновки щодо розмаху видобутку крейди. Сьогодні на території кар'єру переробляють та збувають крейдяну крихту. Основною промисловою сферою споживання дрібнодисперсної крейди є виробництво пластмас. При виробництві гуми крейда використовується для поліпшення зносостійкості, підвищення стійкості та еластичності в різних температурних умовах, економії дорогого каучуку та інших компонентів. Крейда використовується для письма на великих дошках для загального огляду (наприклад, в школах). При нестачі кальцію медична крейда може бути прописана як добавка до їжі. Значна концентрація виробництва видобутку природних ресурсів, негативне ставлення до утилізації відходів, висока щільність населення негативно впливають на стан довкілля, формуючи напружену екологічну ситуацію. В Луганській області зосереджена велика кількість підприємств найбільш екологічно небезпечних галузей: добування корисних копалин та їх

переробки, хімічної та нафтохімічної промисловості, енергетики. При їхньому будівництві екологічним наслідкам від діяльності приділялася мінімальна увага, що за роки експлуатації призвело до значного забруднення компонентів довкілля, порушення природних екосистем і створило реальну загрозу життю та здоров'ю громадян. Крім загрози обвалів, у зв'язку з видобуванням корисних копалин, існує постійна небезпека зсуву бортів териконів та відвалів. У Луганській області розташовано 537 порідних відвалів вугільних шахт і збагачувальних фабрик, з них продовжують горіти 66 порідних відвалів. Забруднення атмосферного повітря, у тому числі продуктами горіння породних відвалів, наносить значну шкоду довкіллю. Осідання земної поверхні над гірничими виробками є одним з найзначніших проявів впливу гірничих робіт на геологічне середовище. Внаслідок осідання земної поверхні над гірничими виробками виникають інші небезпечні процеси, такі як підтоплення та заболочення земель. Для підтримки гірничих робіт проводиться інтенсивна відкачка підземних вод, це викликає активізацію карстового процесу з утворенням провалів, порушеннями та деформаціями земної поверхні. Внаслідок руйнації каналізаційних систем і систем відводу шахтних вод та вимивання ґрунтовими водами токсичних компонентів з порід шахтних відвалів, які широко використовуються у регіонах для підсилення підтоплених територій, забруднюються ґрунтові води і стають непридатними для господарсько-питного забезпечення. Накопичений обсяг відходів суттєво впливає на стан довкілля та екологічну безпеку населення.

Рекультивация – відновлення продуктивності земель. Меліоративні заходи – роботи, спрямовані на поліпшення хімічних і фізичних властивостей ґрунтів, обводнення пасовищ, створення систем захисних лісових насаджень, проведення культуротехнічних робіт, поліпшення земель з несприятливим водним режимом та інженерно-геологічними умовами, проектування, будівництво (реконструкція) і експлуатація меліоративних систем.

Таким чином, для вирішення екологічних проблем гірничодобувної галузі України та забезпечення її сталого функціонування необхідно: проводити постійне вдосконалення

системи управління охороною навколишнього природного середовища шляхом впровадження системних підходів і передових технологій; проводити вдосконалення технологічних процесів і устаткування для зниження негативного впливу вугільних підприємств на навколишнє середовище та здоров'я населення; досягати мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище за рахунок використання нових методів екологічного контролю; розробляти і реалізовувати короткострокові та довгострокові екологічні програми; дотримуватися вимог природоохоронного законодавства.

Джерела та література

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови // Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.: Перун, 2004. – С. 1024.
2. **Закон** України „Про основи національної безпеки”. Ст. 1.
3. **Національна** доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. – 2019. – 258 с.
4. **Регіональна** доповідь про стан навколишнього природного середовища в Луганській області у 2018 році / Департамент екології та природних ресурсів Луганської обласної державної адміністрації. – Луганськ, 2019. – С. 130–139.
5. [tps://uk.wikipedia.org/wiki/](https://uk.wikipedia.org/wiki/)

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

А. Ю. Горбань

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Концепт „свобода” в поетичному доробку

Івана Савича (на матеріалі збірки „Крізь полярні завої”)

Термін „концепт” увійшов у науковий обіг у середині ХХ століття і на сьогодні є одним із основних для дослідження мовних картин світу.

Дослідженнями цього напрямку займалися вчені С. Аскольдов, В. Карасик, В. Красних, О. Кубрякова, А. Вежицька, С. Воркачов, З. Попова, І. Стернін, О. Селіванова, В. Телія та багато інших.

Поняття художнього концепту вперше розтлумачив С. Аскольдов у 1928 р. Дослідник зазначає: *„Художній концепт – це одиниця свідомості письменника, яка виражається у художньому творі чи сукупності творів і показує індивідуально-авторське бачення сутності предметів і явищ”* [2, с. 47].

Ми вирішили дослідити концепт свободи в поетичному доробку Івана Савича (Лук’яненка) – українського поета, журналіста, учителя, почесного громадянина м. Старобільська.

В академічному тлумачному словнику української мови знаходимо таке визначення поняття свобода: *„1. Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якого-небудь класу або всього суспільства; воля. 2. Перебування не під арештом, не ув’язненим, не в неволі і т. ін. 3. Життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд. 4. Можливість діяти без перешкод і заборон у якій-небудь галузі”* [1].

9 лютого 1948 р. Іван Савич був заарештований та засуджений до 25 років сталінських таборів. Онук поета Дмитро Лук’яненко розповідає: *„Він працював звичайним учителем, викладав дітям українську мову. На один з уроків прийшов інспектор, який доповів, що вчитель доволі часто вживає слова «народ», «Україна», «українська мова», «державка». Цього*

вистачило, щоб запроторити Івана Савича до забутого Богом і людьми містечка Інта в Комі АРСР” [6].

У 1989 р. у видавництві „Радянський письменник” побачила світ книга з промовистою назвою „Крізь полярні завої”. Сам автор про книгу висловлюється так: „Моя книжечка цілком автобіографічна, домислів тут нема” [4, с. 47].

„Книжка ваша – це не лише явище в українській поезії, а й документ великої історичної сили”, – писав В. Соколов; „Мені здається, ви збагатили українську поезію неповторним і дуже драматичним досвідом. Принаймні я досі ні в кого не зустрічав у такій достовірності відтворену полярну ніч, холод самотності”, – зазначив О. Гончар; А. Кацнельсон показав свої враження від книжки в одному реченні: „Ці твої вірші писані кров’ю” [5, с. 87].

На першій сторінці книги знаходимо підпис автора: „Єдиному синові моєму Валерію Лук’яненку, про якого я щодня думав і вірші складав і там в задротованому Приполяр’ї – щиро з перевіреною почуттям любові Іван Савич”.

Збірка „Крізь полярні завої” – це крик душі автора, крізь який він намагався донести свій біль і невмируще прагнення до свободи. Концепт свободи проходить своєрідну еволюцію від момента зневіри до життєвої наснаги й прагнення волі.

Починає книгу поезія з такими рядками: „От і все. / Загратований і задротований...” [3, с. 12]. Лише з перших трьох слів ми можемо відчутти відчай ліричного героя. Ніби все його життя розділилося на те, що було до ув’язнення та те, що буде після.

Часто літературознавці проводять паралелі між Іваном Савичем і Тарасом Шевченком. Обидва вірні своїй батьківщині, обидва писали правду й вірили у краще майбутнє. Савич надихався творами Кобзаря й інших видатних класиків, намагався знайти жагу до життя в тяжкий період своєї долі: „У слово Шевченкове вірячи, / Можна прожити і на півночі. / Франка почитаєш, Сосюру, / Легшає в нічку похмуру” [3, с. 28].

Життя на чужині та ще й в неволі – це виклик особистості, яку хочуть зламати. Іван Савич був близький до цього. Він дуже сумував за своєю матір’ю, дружиною й сином, який був змушений зростати без батька: „Сніг і сніг без кінця і без краю /

На стежки, на дороги наліг. / І здається: поволі вмираю... ” [3, с. 36]. Але враз, подумавши про майбутнє, думки ліричного героя змінюються на краще: „Ні, я вірю: минуть оці зими, / Мов кошмари в тривожному сні! / Наша вишня весною цвістиме, / І вклонюся я рідній Десні” [3, с. 36]. Образ Десни в табірних поезіях автора трапляється доволі часто. Велична ріка – символ очищення й продовження життя, незважаючи на будь-які негаразди.

У житті І. Савича були моменти, коли мотив свободи геть пропадав, він готовий був „кинути надії і жити так, як сірий віл живе” [3, с. 49]. Страшно бути ув’язненим, але ще страшніше втратити надію. Та Лук’яненко був не з тих людей, хто корився долі: „Не погасаючи, в душі моїй, / Немов нев’янучі ніколи квіти, / Горять рожеві іскорки надії” [3, с. 50].

І. Савич пробув в ув’язненні довгих 7 років, у 1956 у країні почався процес реабілітації засуджених – поета було звільнено. Повернувшись до Старобільська, він обійняв свою дружину і вперше побачив сина, якому було вже майже 8 років. „Я в рідній хаті. Мама ще жива, / Сльозинки радості рясні-рясні. / Хоч синові минуло сорок два, / Матуся гладить голову мені, / Неначе я хлоп’ятко-пастуша” [3, с. 59].

Іван Савич – сильна духом особистість. Ніякі табори не змогли здолати його прагнення до волі та патріотичні переконання. Мотив свободи став основою збереження незалежності та індивідуальності митця.

Проаналізувавши концепт „свобода” у в’язничній ліриці І. Савича, ми дійшли висновку, що творчість митця є актуальною й сьогодні, його поезія має велике значення в літературному процесі другої половини ХХ століття.

Джерела та література

1. Академічний тлумачний словник української мови онлайн. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/svoboda> **2. Головачева К. Р.** Художній концепт як об’єкт наукового дослідження *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер.: Філологія. 2014. № 1107, вип. 70. С. 45 – 49. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2014_1107_70_11. **3. І. Савич.** Крізь полярні завої: Поезії. – Київ: Радянський письменник, 1989. – 62 с. **4. Мірошніченко І.** Іван

Савич (Лук'яненко) життя та творчість. – Луганськ: ТОВ „Віртуальна реальність”, 2012. – 86 с. **5. Неживий О.** Нелегка доля поета // Жайвори над Луганщиною. – Луганськ: Світлиця, 2004. – Т. 1. – С. 84 – 94. **6. Сонячна душа поета.** Вечір Івана Савича. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nspu.com.ua/novini/3206-cavych/>.

Ю. О. Дибка

(ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”)

Екзистенційно-діалогічні особливості вивчення

життєпису Миколи Машенка – письменника рідного краю

Сучасна шкільна освіта стрімко розвивається, набуває нових форм і методів навчання, наближаючись до світових орієнтирів освітнього простору. У формування літературної компетентності важливу роль відіграють уроки літератури рідного краю. Саме вони дають можливість ознайомити учнів з видатними земляками, наблизити до народної та духовної спадщини певного регіону.

Луганщина – це невичерпна скарбниця художньої думки, яка сформувала своєрідний концепт світобудови українця. Біля витоків дослідження педагогічних засад літературного краєзнавства стояли видатні українські науковці, культурно-освітні діячі й знані педагоги минулого (Г. Ващенко, О. Духнович, С. Русова, К. Ушинський, Я. Чепіга та інші). Вивченню літературного краєзнавства Луганщини присвятили свої студійні доробки численна кількість дослідників Луганщини (І. Бойцун, О. Галич, С. Негодяєва, Л. Нежива, О. Неживий, Т. Пінчук, О. Скиба, Н. Філоненко та ін.).

Мета нашої розвідки полягає в окресленні життєпису Миколи Машенка, уродженця Луганщини, крізь призму екзистенційно-діалогічної моделі Г. Токмань.

Під час викладання життєпису письменника дослідниця наголошує на провідних принципах: історизму, фактуальності, психологізму, екзистенційності, естетизму, що передбачає *„сприймання автора як історичну особу, окрему долю і живу людину з власними світоглядом й емоціями”* [4, с. 119–120].

Прочитання літературних текстів М. Мащенка неможливе без вивчення його біографії, тому що усі доробки митця так чи інакше відображують його життєвий шлях та особисті переживання.

Логіка нашого дослідження базується не лише на подієвості у викладі біографії, а на емоційному досвіді письменника. Наголошуючи на екзистенційно-діалогічному принципі вивчення життєпису митця, варто акцентувати увагу на його складному дитинстві, яке було зовсім не безхмарним. Словами митця: *„Дитинство – це джерело всього, що з роками творить у собі особистість”* [3, с. 65]. Мати письменника – Тетяна Кирилівна, важко працювала свинаркою в колгоспі, мала семеро дітей. Батько працював на залізничній станції та загинув у результаті нещасного випадку, коли молодшому в сім’ї Миколі Мащенку було лише 19 днів від народження. Тетяна Кирилівна залишилась одна з сімома дітьми на руках – четверо синів і троє дочок. Складні часи, і відсутність підтримки батька лягали на душу хлопця важким тягарем: *„Роки дитинства, юнацтва мають у творчій долі будь-якого митця вирішальне значення в усьому житті і творчості. Я не виключення. Я весь родом з дитинства – виплеканий з долі моєї святої мами Тетяни Кирилівни, з долі рідного села Мілуватка. Як це не дивно, усе, що я знімав, писав – ніби відлуння з рідного краю, з радощів і мук, пережитих у дитинстві, бо все висвітлювалось з середини трепетним світлом перших вражень від життя, любові материнської, синівської, перших почуттів дружби, любові, перших перемог і поразок”* [3, с. 69].

Мати М. Мащенка посідала особливе місце у його житті та творчості, тому більшість своїх літературних доробків митець присвятив Тетяні Кирилівні. На автобіографічних мотивах змальовано образ матері у творах „Зоря для матері”, „Косовиця”, „Коржі для мами”, „Сливи”, „Пшенична паляниця”, „Кленові віти для мами”, „Рука”, „Осіння дорога до мами”, „Мамо рідна, єдина”.

Мащенко закінчив Мілуватську семирічну школу, старші класи – у школі міста Рубіжне, куди щодня ходив пішки. Вищу освіту здобув на акторському факультеті Харківського театрального інституту в майстерні відомого українського актора

Івана Мар'яненка. Леонід Биков, з яким вони входили до студентської комуні „Донбас”, згадував: „*Разом жили, вчилися, нас не балували... Ми усі були з глибинки – Донбасу... Дивлячись на Колю, не перестаю дивуватись: адже такий це був скромний і милий хлопчина. І сам себе інколи питаю: як незатишно, мабуть, відчував себе тихий хлопчина в гамірних коридорах, де потрібно навчитись бути динамічним. Видно, наука пішла на користь*” [3, с. 66].

Певний час митець працював театральним режисером у Харкові, розвиваючи свої творчі здібності. За рекомендацією свого педагога, він вирушив до Києва на столичну кіностудію імені Довженка, яку очолював упродовж п'ятнадцяти років. З 1969 року М. Мащенко був секретарем правління Спілки кінематографістів України і згодом засновником Академії мистецтв України [2].

До творчих надбань його належить сім книжок прози і спогадів, понад 60 художніх творів, численна кількість праць з історії телебачення і 17 кінострічок. Незважаючи на складне дитинство, на усі перепони життя і творчості, митець зробив неабиякий внесок у розвиток українського мистецтва і був удостоєний десятків високих нагород за збагачення національної культурно-мистецької спадщини.

Екзистенційно-діалогічне вивчення життєпису М. Мащенка дозволить найповніше розкрити особистість автора, доторкнутись до найпотаємніших почуттів під час прочитання його творів. Подальші дослідження біографії і творчості митця сприятимуть розширенню плеяди письменників Луганщини та літературного дискурсу української культури.

Джерела та література

1. Мащенко М. Ви бачили як плаче птаха. Київ : Янкі, 2003. 808 с. **2. Мащенко Микола Павлович** – видатний український режисер [Електронний ресурс]: за даними Мілуватської ЗОШ І–ІІІ ст. URL : <http://svatovo.ws/miluvatka/mashchenko.html> (дата звернення: 26.03.2021). **3. Метри українського кіно:** методико-бібліографічна довідка у двох частинах: до ювілею О. П. Довженка, С. Й. Параджанова, М. П. Мащенка, К. Муратової / уклад. Н. О. Кліменко ; Київ. обл. б-ка для юнацтва. К., 2014. 79 с. **4. Токмань Г.Л.** Методика

викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. К.: Міленіум, 2002. 320 с.

Т. В. Іванік

(Микільський ЗЗСО I-III ступенів)

Життєва школа Миколи Саранчі

Луганський степ... Безмежний простір, родюча земля, золота нива... І лунає над цією цариною спів жайворів, аж бринить прозоре повітря. Жайвори співають і народжують у людей надію на мир, стале життя, добробут. Такі ж почуття пробуджують і „жайвори” з царини слова – письменники, гордість Луганщини, які „співом” своїм можуть і збентежити душу, і втішити її, і втамувати душевну та духовну спрагу [1, с. 2].

Міловщина – це край, де серед степових просторів весною пломеніє воронець, улітку привертають погляди пухнаста ковила й інші степові рослини. „Жайвором” Міловщини став Микола

Михайлович Саранча, який народився 15 грудня 1952 р. в селі Микільське Міловського району Луганської області. У Микільську середню школу він прийшов учнем першого класу у 1960 р., 1970 р. успішно її закінчив. У 1971 р. він став військовослужбовцем строкової служби. Йдучи до армії, він не боявся

труднощів і служити пішов із задоволенням. Службу нести довелося на батьківщині Лесі Українки. Вже тоді майбутній поет відчував, що природа Волині і східної України однаково красива і надихає на творчість.

Все своє свідоме життя Микола Михайлович Саранча вчиться: культурно-освітнє училище, будівельний технікум, Київська духовна семінарія, філологічний факультет Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

М. М. Саранча підставив своє плече під час ліквідації того лиха, що принесла нам Чорнобильська АЕС. Він пише: *„Шановний, любий, дорогий мій читач, я – один з тих, хто був ліквідатором аварії на АЕС. Маю клопіт з власним здоров’ям. Досить значна кількість чорнобильців, як і я, мають проблеми зі*

здоров'ям, але працюють на виробництві, народжують і виховують дітей...”, а в автора цих рядків літературна творчість почалася саме після Чорнобиля, про що він пише у книзі „Мої друзі-побратими”, яка вийшла з друку у 2010 р. Ця тема розкривається також у багатьох поетичних творах: „Іще тримаюсь” [2, с. 20], „Відлуння Чорнобиля” [4, с. 24], „Автобіографічне” [2, с. 10], „Під знаком біди” [2, с. 9] та інші.

*...Після болісних втрат,
Відчуваючи потяг
І жагу до пера,
І до слова святого,
Що найпершим було...
І натхнення від Бога
До мене прийшло!* [2, с. 11]

Член спілки письменників України, ось як говорить про своє поетичне кредо:

*Не той поет,
Що вірші пише,
Той, що не може не писати,
Той, що поезією дише,
Той, що серця людські колише,
Аби не сміли помирати!* [4, с. 19]

Збірки Миколи Саранчі „Пам'яті джерела”, „Людиною лишатися завжди” прийняті любов'ю до рідної Батьківщини. Серцем автор прагне: „До річки в буйнім комиші, до батьківської хати...”. Та корінням письменник завжди з рідним краєм. У своїх творах він змальовує життя селянина-трудівника.

Непростими були життєві шляхи Миколи Михайловича Саранчі. Людина селянського роду, він не був обділений різноманітними талантами з дитинства. Мріяв віртуозно грати на гармоні, баяні, акордеоні і швидко навчився всьому, бо гарним музиком був дід Єлисей Аристархович та батько Михайло Єлисейович. Про своїх рідних і близьких автор згадує у багатьох поетичних творах: „Віра” [2, с. 5], „До витоків” [2, с. 12], „Діалог” [4, с. 25], „Дивлюсь на фото” [4, с. 8] та інших. З теплотою й ніжністю поет оспівує красу рідного краю, степові пейзажі, де пройшло його дитинство. Вшановує людей, які все своє життя віддали рідній землі і об'єднані одним бажанням – виростити

гарний врожай, що є запорукою їхнього щастя. Наші предки завжди думали про хліб насущний, такі мрії і сьогодні у всіх селян-трудівників нашої держави.

У деяких віршах наявні й філософські роздуми про сенс життя і віра в щасливе майбутнє України. Цей оптимізм звучить у рядках:

*Ми з колін іще встанем,
Знаю, –
Буде світлою обрана путь, –
Тож не зраджу я рідному краю
Й чорні сумніви не загризуть!* [4, с. 21]

Крім поетичних творів Микола Михайлович звернувся до жанру прози. У 2009 р. вийшов (видавництво „Глобус”, Луганськ) його роман „Толокчуки”, у якому зображено долю простої людини, селянина, мудрого весельчака і гармоніста. Роман „Толокчуки” багатоплановий, з декількома сюжетними лініями та роздумами. Акцентовано увагу на те, що люди села згуртовані, дружні і завжди готові допомогти односельцям!

У літературному доробку письменника більше 10 поетичних збірок, повісті, романи, публікації в регіональних газетах і журналах. Видано збірку віршів під назвою „Два крила”, твори якої присвячені Микільську, батькам та рідним, школі та вчителям, друзям-побратимам. У них автор оспівує красу природи, велич української мови тощо.

Ще зі школи любив Микола Саранча спорт. Грав у хокей, футбол, налягав на легку атлетику. У автобіографічній книзі „Біг за здоров’ям” він описує вражаючі факти з життя спортсмена-марафонця, оптиміста-життєлюбця, який пройшов пекло чорнобильської радіації, вижив і підтримує пульс серця в нормі тільки завдяки тому, що кожного ранку долає багатокілометрові дистанції. Успішно здолав двадцять один супер надмарафон у складі збірних команд [5, с. 346].

У багатьох своїх літературних творах Микола Михайлович підписувався як отець Миколай. І цьому є пояснення: він став священником – протоієреєм. Віруючим він був досить давно. З ранніх літ у сім’ї Саранчі М. М. глибоко була закладена духовність у дитячі душі, любов до Бога, любов до ближнього, вміння прощати, смиренність, працьовитість, наполегливість.

Зараз Саранча Микола Михайлович служить настоятелем у храмі імені Святого Миколая у Київській області та не залишає літературну творчість. Відсторонений від соціальних мереж.

Помолюся я у храмі божому,

Щоб Господь здолати допоміг

Те,

Що подолать дано не кожному... [4, с. 20].

Джерела та література

- 1. Медведенко А. Ю.** Жайвори над Луганщиною. – Луганськ: „Світлиця”, 2004.
- 2. Саранча М. М.** Людиною лишатися завжди. – Луганськ: „Русь”, 1999.
- 3. Саранча М. М.** Мої друзі-побратими. – Луганськ: „Глобус”, 2010.
- 4. Саранча М. М.** Пам’яті джерела. – Луганськ: „Русь”, 1999.
- 5. Саранча М. М.** Толокчуки. – Луганськ: „Глобус”, 2009.

С. П. Каленюк

(краєзнавець, м. Радомишль)

Поет Йосип Курлат

в період контрольованого лібералізму

У статті розглядається діяльність поета Йосипа Борисовича Курлата в часи „хрущовської відлиги”. Цей загальноживаний термін, яким неформально називають період історії СРСР, що розпочався після смерті Сталіна до середини 1960-х, історик І. В. Довжук вжив у своїй статті „Літератори Донбасу в період контрольованого лібералізму” [1]. Термін „контрольований лібералізм” не надто точно відображає вказаний період, однак його вжито, щоб підкреслити спорідненість із темою статті І. В. Довжука.

І. Довжук пише про Й. Курлата в період з кінця 1950-х до середини 1960-х, коли той керував літературним об’єднанням “Обрій” у Донецьку. У цій статті йтиметься про час навчання Й. Курлата в Літературному інституті ім. М. Горького у Москві у 1955–1956 рр. Цей час можна вважати кульмінацією „відлиги”, адже у лютому 1956 р. відбувся XX з’їзд КПРС. Курлат продовжив навчання і далі, але був вимушений перевестися на заочне навчання, і переїхав жити у Донецьк. Закінчив інститут у 1961 р.

У своєму автобіографічному романі-хроніці “Казнить нельзя помиловать” Й. Курлат досить детально описав своє життя протягом усього періоду “контрольованого лібералізму”. Але ж це авторський роман, і він практично недоступний для ознайомлення, бо друкувався лише обмеженим накладом у Северодонецькому альманасі “Мрія” [2].

Ще менш доступні для нас зараз московські архіви, у яких зберігаються документи того періоду. Автор дуже вдячний московському історичу О. Г. Герасимовій, яка надала для ознайомлення досить велику і ґрунтовну статтю про події тих часів у Літінституті, основану на архівних документах [3]. У своїй дуже короткій статті я зупинюся лише на епізодах із праці О. Герасимової, що стосуються Й. Курлата.

У 1955, коли Курлат поступив у Літінститут, йому було вже 28 років. За його плечима були і армія, і війна. Встиг попрацювати учнем слюсаря на паровозобудівному заводі, і піонервожатим, інструктором міськкому комсомолу в Чернівцях, закінчив Харківський інститут іноземних мов, попрацював вчителем англійської мови, бетонувальником на будівництві Каховської ГЕС [2, с.30]. Більшість тогочасних студентів Літінституту були молодшими – Б. Ахмадуліній і Ю. Моріц було по 18 років, Є. Євтушенку і Р. Рождественському по 23, Л. Костенко – 26 ...

Доповідь М. С. Хруцова на XX з’їзді КПРС викликала резонанс у суспільстві, який особливо проявився у студентському середовищі творчого вузу. Письменники були працівниками ідеологічного фронту, за їх діяльністю партійно-господарське керівництво слідувало особливо пильно. Після XX з’їзду відбулися закриті партійні збори, на яких виступив 1-й секретар Спілки письменників СРСР О. А. Сурков. Під час обговорення доповіді критикувалися члени інститутської кафедри марксизму-ленінізму за низький рівень лекцій і за те, що не знають студентів та їх інтересів. Як приклад було наведено факт організації студентами 1-го курсу гуртка з поглибленого вивчення творів В. І. Леніна на чолі з комсоргом О. Мільчаковим [3, с. 394]. Серед учасників гуртка був і Й. Курлат, Б. Ахмадуліна, Г. Арбузова та ще деякі. Леонід Завальнюк згадував, як вони цілою делегацією пішли до парторга інституту з вимогою, щоб їх призначили агітаторами – „будемо нести істинне ленінське слово в маси”

перед виборами. Але керівництво захвилювалося, послали представника „партбюро” перевірити роботу гуртка. Тоді гурток саморозпустився [4, с. 149].

Студенти-першокурсники після XX з'їзду КПРС вже почали задавати такі питання, які неможливі були до того, а особливо за життя Й. Сталіна. Наприклад, на лекції з історії партії комсомолец Артур Макаров запитував: „А чому у нас вибори не вільні? Чому нам нав'язують кандидатів зверху?”. Першокурсник Й. Курлат „провокував” викладачів викладачів такими питаннями: „Чому нам забороняють читати Троцького? Чому в Радянському Союзі відучають солдата думати?” [3, с. 395].

Подібні теми раніше не обговорювалися. У більшості випадків викладачі ставилися до таких студентів негативно. Пізніше у довідці для ЦК ВЛКСМ про роботу Літінституту у 1956-1957 рр. визнавалося, що весною 1956 р. „вийшла певна замінка, не відразу зрозуміли, за що і як треба братися. Але поступово оговталися і вирішили зосередити роз'яснювальну роботу на семінарах і заняттях, відповідаючи... на всі питання, які виникали” [3, с. 395].

Студентів хвилювали і побутові проблеми, зокрема погані гуртожитки в Переделкіно, куди потрібно їздити, малі стипендії тощо. Вони писали звернення в різні інстанції, „Відкриті листи” різним адресатам, статті в газети... Стипендії не підвищили, лояльного до студентів директора інституту В. М. Озерова замінили на І. М. Серьогіна. На відкритих партзборах 25 вересня 1957 р. при підведенні підсумків навчального року новий директор відзначав, що кампанія за підвищення стипендій, яку підтримав попередній директор, була демагогічною. Згадав він і Курлата: „Курлат, Арбузова і Харабаров бігали, збирали підписи під петицією, яку підписали і деякі комуністи. Не розібравшись, тов. Озеров підтримував лінію, яка панувала в московській письменницькій організації, і яка потім була різко засуджена” [3, с. 401].

Для студентів творчого вузу важливими були творчі успіхи. У Курлата вони були досить значними. У Києві в 1956 р. побачила світ перша його книжка „Рождение песни”. Того ж року у Москві почав виходити щорічний поетичний збірник „День поезії”. До нього було включено і вірші шести студентів Літінституту,

зокрема Б. Ахмадуліної, Є. Євтушенка і Й. Курлата. Того ж року вийшов окремий збірник віршів студентів Літінституту „Первое слово”, у якому теж були представлені вірші Й. Курлата.

Ще не все написане у той час можна було друкувати. Сказати вже можна було більше, а особливо поетичними засобами, з використанням тропів. Популярними ставали поетичні вечори. Весною 1956 р. студенти-першокурсники Панкратов і Курлат, разом із студентом 2-го курсу Завальнюком виступали на вечорі відпочинку в Московському автодорожному інституті. Юрій Панкратов зачитав вірш „Страна Керосиния”, а Леонід Завальнюк – „Смешная история”. З точки зору влади, це була антирадянщина. Порівняння Радянського союзу з країною „Керосінією”, у якій люди „Лишенные воли смеются и злятся, / влачат они волоком жёсткие лица. / В стране рацион с порционом убоги, / пусть только б работали руки да ноги...”. Вірш був написаний у 1955 р., але у книзі появився лише у 1995 р. [5, с. 9]. Вірш Завальнюка був реакцією на недавній арабо-ізраїльський конфлікт; симпатія автора були на боці ізраїльтян, а не арабів, підтримка яких була зовнішньою політикою СРСР. В архівному документі вірші, читані Курлатом, не були названі антирадянськими, він потрапив за компанію [3, с.403].

Вірш, який читав Курлат, партійні функціонери сприйняли як опис тогочасної запізнілої весни. А студенти зовсім інакше. Євген Євтушенко писав: „В оттепельные времена наш литинститутский однокашник Иосиф Курлат написал: “Деревя, деревья — цвести еще рано...” Мы его не послушались. После короткой оттепели снова ударили заморозки” [6].

Євтушенко при зустрічах з Курлатом завжди згадував цей вірш, чому і я був свідком, коли у 1989 р. поети зустрілися в Северодонецьку.

*Деревя, тревога! Тревога!
Говорят, что весна задержалась в пути.
Подождите еще немного.
Деревя, не надо пока цвести.
Но деревья не слушают голоса тревога,
Когда для цветенья пора пришла.
О тяжелых плодах абрикосы загрызли
и задумались вишни на краю села.*

Дерева, дерева – цвести еще рано.

Дерева, не надо еще цвести!

Вірш відображав ситуацію в інституті і в країні – захисники Сталіна почали оговтуватися. Новий директор Літінституту І. Серьогін взявся за боротьбу з „антирадянщиною”. На партзборах 25 вересня 1957 р. він згадував і Курлата: „*Нам казали "не вішайте ярликів на Курлата", поговоріть з ним, він виправиться, ми поговорили, а він знущався над нами і продовжував свої мерзенні справи на 2-му курсі, розклав курс*” [3, с. 405].

На цей час Й. Курлата у Москві вже не було. Відчувши „заморозки”, він встиг ще при попередньому директорові перевестися на заочне відділення, і переїхав працювати у Донецьк.

Курлат писав: „*З Літінституту (декого і з комсомолу теж) скоро були виключені і Белла, і Юнна, і Євтушенко, і Панкратов, і Харабаров. Але всі вони лишилися в столиці (поїхала лише на короткий час Юнна Моріц, але тут же повернулася), за них заступалися то Спілка Письменників, то ЦК ВЛКСМ, то навіть Центральний Комітет партії (!), то окремі авторитені письменники... Я ж, виїхавши з Москви у провінцію, лишився один на один із жорстокою системою, яка вже перемолола не один десяток великих і яскравих письменників*” [2, с.18].

Джерела та література

- 1. Довжук І.** Літератори Донбасу в період контрольованого лібералізму // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. – 2017. – Вип. 22. – С. 79–95.
- 2. Курлат Й.** Казнить нельзя помиловать. Роман-хроника // Літ.-худ. альманах “Мрія”. – Северодонецьк: ВД “Еврика”. – 1999. – № 1. – С. 16–61; 2000. – № 2. – С. 19–76.
- 3. Герасимова О. Г.** „Поэтами не рождаются, а становятся?!” Студенты Литературного института им. А. М. Горького 1950–1960-х гг. // Дискуссионные вопросы современной исторической науки. Серия Труды исторического факультета МГУ. – Спб.: Алетейя, 2020. – Т. 171. – С. 389–447.
- 4. Завальнюк Л. А.** Посох. – М.: Омега-Л, 2006.
- 5. Панкратов Ю. И.** Стихотворения. М.: Роман-газета, 1995.
- 6. Евтушенко Е.** Один из нас. Памяти Роберта Рождественского // Литературная газета. – 1994. – 24 августа.

В. С. Калініна

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Віковічні сторінки історії

Так хочеться, щоб рідні міста існували вічно. Я, мої нащадки, їх нащадки – усі б милувалися рідними краями, возвеличували, відбудовували, прославляли й надихали на існування в призмі безкінечності.

Четвертий рік поспіль рідним мені краєм є місто Старобільськ. Величне, покрите сивиною, тихе, спокійне місто привітно прийняло мене до себе. Його атмосфера заворожує, надихає, відганяє всі погані думки. Природа чаклує своєю красою, без винятку, де б ти не знаходився, чи в центрі міста, де пишаються своєю красою високі красені-дерева, а в парку переливаються грайливою веселкою кольори квітів, чи на околицях, де можна прогулятися вздовж дзеркальної річки Айдар.

Старобільськ – найдавніше місто української держави. Шлях розвитку нашого міста був довгим і складним.

Перші поселення на території сучасного міста з’явилися ще під час неоліту (VI–IV тис. до н.е.). Доказом цього є знайдені скупчення молюсків, кістки тварин, вироби з кременю та фрагменти керамічного посуду. Тодішнє населення використовувало в побуті річкових молюсків – беззубок та перловиць. Їх м’ясо вживали в їжу, а мушлі використовували в господарстві. Подрібнені стулки додавали у керамічну масу разом із стеблинами рослин при виготовленні керамічного посуду.

Є рештки поселень, які належать до епохи міді-бронзи (III–I тис. до н.е.). Люди розвивалися, навчилися переплавляти мідь, бронзу, робити з них вироби.

Цікавим є той факт, що на території сучасного міста колись господарювали сарматські племена. Доказом цього є знайдений скарб, який вони залишили багато тисячоліть тому.

Наші предки, слов’яни, з’явилися на території сучасного Старобільська у II пол. I тисяч. н.е. Кочове життя, в якому існувало тогочасне населення, було складним та

неперспективним. У VIII–XI ст. вони були відтіснені печенігами та половцями на північ та північний захід.

Безлюдна місцевість, спустошені землі час від часу навідували кримські татари, які проходили Кальміуським шляхом до кордонів Московської держави.

Важко уявити, що колись територія нашого міста була спустошена, обезлюднена. Дике поле – саме таку назву отримали наші чорноземні ґрунти. Річка, на якій стоїть місто Старобільськ, називається Айдар. Вона отримала свою назву завдяки кримським татарам. Ґрунтуючись на власні спостереження, вони й назвали річку „ай” – біла і „дар” – річка, тобто чиста, дзеркальна ріка.

Заселення території теперішнього Старобільська почалося в кінці XVI – на початку XVII ст. Чимало кріпаків-утікачів, ремісників, городян прибуло тоді на територію Дикого степу. Завдяки безмежній території, люди мали змогу врятуватися та знайти нове місце перебування. Люди, які поселилися й починали обживатися, займалися землеробством, рибальством, бортництвом.

6 липня 1707 р. Петро I видав указ про розшук „новоприбулих з Русі всяких чинів людей”. За цим наказом каральний загін царського уряду повинен був розшукати втікачів і „відвозити їх до тих поміщиків і вотчинників, звідки хто втік”.

Каральні загони одразу вирушили в дорогу. Не шкодуючи нікого, вони жорстоко били батогами людей, примушували до покори, знущалися над жінками, старими, дітьми.

Козацька вдача – ось що врятувало людей від темної хмари. У ніч на 9 жовтня 1707 р. козаки під керівництвом отамана Кондратія Булавіна напали на царський загін, який заночував у Шульгін-городку. Радісна звістка одразу облетіла всіх. Здавалося, ніби знову все налагодилося, щастя повернулося, проте царський уряд не поспішав радіти.

Царські карателі дуже жорстоко помстилися повсталим. Вони спалили усі містечка поселенців, які розміщувалися за річкою Айдар, не розуміючи того, що вони палять не хати, а людські життя. Уся територія перетворилась на пустелю.

Улітку 1732 р. переселенці з Урива, Єндовищ, Гвоздівки та інших сіл, що входили до складу південної частини Воронежської

губернії, почали заселяти цю територію. Невдовзі на мапі утворилася слобода Старо-Біла. Її першими поселенцями були служили люди Острогоського полку І. Сенельникова.

Розпочинають свій відлік плідні роки... У 1782 р. слобода була приписана до Деркульського казенного кінного заводу Біловодської округи Воронежської губернії.

Царським указом від 1 травня 1797 р. слободу Старо-Білу було перейменовано в Старобільськ і надано статус повітового міста. Таким чином місто увійшло до складу Слобідсько-Української губернії. У 1804 р. місто отримало герб у вигляді щита із зображенням двоголового орла, чорного коня і витока з чаші води.

У людей з'явився другий шанс на спокійне життя, вони займалися ремеслом і торгівлею, налагоджували особисте життя, відтворювали господарство.

Старобільськ славився на усю околицю як торгове містечко. У ньому проводили щорічні ярмарки 1 січня, 1 травня, 29 червня і 10 жовтня. Купці з Москви, Тули, Харкова, Воронежа, Ізюма, Куп'янська, Валуйок вели торгівлю рогатою худобою, кіньми та продуктами сільського господарства.

Саме в цей період місто почало відбудовуватись, заможні люди почали розширювати свої ремесла, внаслідок чого в повітря здіймались велетні-заводи. У I пол. XIX ст. заможній верхівці належали 2 салотопні заводи і пивоварня, 37 вітряків і водяний млин. Торговці, що мали 17 лавок, 5 із яких винні, продавали вино, посуд, залізо, сіль та інші товари широкого вжитку.

Українською для людства була духовна сфера, у 1789 р. почали зводити кафедральний собор Покровської Божої Матері.

XX ст. розпочало перегортати свої сторінки з розширення промислових центрів. У 1900 р. у місті налічувалось близько 30 дрібних лавок, 14 мануфактурних, 7 бакалійних, 8 шорних та залізоскоб'яних крамниць, 6 заїжджих дворів, 1 готель і 7 пивних. Набирала швидкості й торгівля хлібом. Через залізничну станцію Сватове зерно відправлялось у різні райони країни й на експорт.

Не оминули Старобільськ і революційні події. Соціал-демократи під керівництвом А. Желдакова активно проводили пропагандистську роботу. Неспокійне тоді настало життя і Старобільську... Підпали маєтків, арешти людей, розгроми,

самовільні порубки лісу постійно змушували людей жити з острахом.

Старобільськ і, справді, був у центрі всіх подій. На його території відбувалися такі події як підписання Нестором Махно військово-політичної угоди з командувачем М. Фрунзе у 1920 р., утримання військовополонених польської армії в спецтаборі НКВС у 1939 р., відкриття історико-краєзнавчого музею у 1956 р.

Нині, сучасний Старобільськ – це розквітаюче місто на березі Айдару. Щороку воно стає величнішим й теплішим. При відсутності багатоповерхівок, гучних клубів, яскравих декорацій, місто сяє своєю історією й невгамовною потужністю. Це місто-мрія, в якому ніколи не занудьгуєш, бо він славиться своїми музичними школами, ДЮСШ, танцювальними гуртками та шахово-шашковим клубом Будинку культури імені Тараса Шевченка. Окрасою міста є меморіальні дошки Івану Світличному, Надії Світличній Івану Савичу, пам'ятник Кобзарю, Остапу Бендеру. Окремо хочеться виділити пам'ятник загиблим воїнам за незалежність України, відкритий 24 серпня 2015 року. Прославляє рідне місто й сучасний письменник Сергій Жадан, письменниця Елеонора Бельська, краєзнавець Олександр Лук'яненко.

Я дуже швидко перегорнула сторінки історії, затримуючись лише на деяких етапах, проте надихнулася якоюсь таємничою силою краси, величі та гордості. Дивними-предивними чарами володіють ці сторінки: вони живі!

Джерела та література

1. Вирський Д. С. Старобільськ, місто Луганської обл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Starobilsk_mst. **2. Місто Старобільськ** Луганської області [Електронний ресурс]. *Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В. Г. Заболотного.* – Режим доступу: <http://dnabb.org/modules.php?name=Pages&go=page&pid=484>.

А. М. Манько
(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

**Репрезентація постаті Григора Тютюнника та
Микити Чернявського в адресованій ліриці
та мемуарній прозі краєзнавчої тематики І. Низового**

У творах І. Низового знаходимо численні згадки про талановитих земляків – його сучасників. Варто відзначити, що з традиційного поділу жанрів адресованої лірики в літературознавстві – послання, присвята та віршований лист [2, с. 69], у поезіях І. Низового трапляються всі три існуючі жанрові різновиди. Митець залишив величезний пласт адресованої лірики, створенню якої посприяли авторські намагання увічнити у власній пам’яті близьких та знайомих йому людей. Часто вірші-присвяти, послання та віршовані листи писалися поетом як спогади про минуле, як відверта розмова про життя-буття, а головне – про сучасне й майбутнє рідної України, або ж як болісне переживання, біль і туга за передчасно померлими. При цьому письменник відверто не любив і уникав написання ономастиків (віршів, створених до дня народження [1, с. 153]) та інших „датських віршів”, якими він називав поезії до певної дати, на замовлення [17]. Такі показові вірші утилітарного значення позбавлені щирості, що не підпадало під художньо-естетичні критерії, згідно з якими писав І. Низовий.

Повертаючись до відомих творців і учасників культурно-мистецького контексту минулого століття, варто виділити *Григора Тютюнника* (1931–1980) – українського письменника, живописця правди [4, с. 35], освітянина і перекладача, уродженця Полтавщини, який близько 10 років мешкав у с. Щотове, неподалік м. Антрацит на Луганщині. Він „був совістю української літератури 60–70-х рр., коли легше й вигідніше було брехати, прикрашати дійсність, згладжувати проблеми, яких накопичувалось все більше. Він обрав інший шлях – шлях чесності і мужності, найвище за все цінуючи правду, котру й говорив своїми творами” [4, с. 144].

В одній зі своїх автобіографій І. Низовий розповідав про дружні стосунки з багатьма письменниками на території

колишнього СРСР та за кордоном. Серед таких письменників митець згадує і Гр. Тютюнника („Я з такої глибинки”) [11, с. 6-7].

І. Низовий відкриває перед читачем завісу, за якою приховане справжнє обличчя „живого класика”, який не цурався гострого слівця чи спиртних напоїв, при цьому залишаючись талановитим письменником, натхненником творчої молоді („Його було слухати цікаво – образна мова, супроводжувана жестами, мімікою обличчя, неперевершений талант оповідача й імпровізатора” [9, с. 14]), самотнім і загубленим у суспільно-політичному вихорі тих часів: „...За сусіднім столом запримітив сумну й децю навіть трагічну постать Григора Тютюнника – він сидів у цілковитій самотині перед порожньою чаркою й повною сільницею. Серце моє стиснулося...” („Зустрічі без прощань”) [9, с. 15]. У мемуарах І. Низовий інтригує реципієнтів власною обізнаністю зі справжньою причиною самогубства Григора Тютюнника, однак залишає її в таємниці [9, с. 15].

Значний внесок у розбудову літературно-мистецького життя регіону зробив *Микита Чернявський* (1920–1993). За словами краєзнавця О. Неживого, „по суті в кожному літературному явищі на Луганщині, упродовж майже півстоліття, відчувалася його участь”: робота обласного літературного об’єднання, творча підтримка молодих літераторів, зокрема редагування перших книг та написання передмов, керівництво обласною письменницькою організацією, випуски колективних збірників, альманахів, членство в редколегії „Донбасу”, творчі поїздки, зустрічі, вшанування видатних літературних діячів (особливо це стосується увічнення пам’яті Б. Грінченка) і постійний біль за упослідження української мови та національної культури” [3, с. 24]. М. Чернявський займав активну громадську позицію, будучи налаштованим на збереження національної пам’яті, захисту української мови та реанімації й розквіту української культури. Зокрема, він був ініціатором та учасником відкриття пам’ятника Б. Грінченку в с. Олексіївка та музейної кімнати в Олексіївській школі.

М. Чернявський був учителем і духовним наставником І. Низового. Теплі дружні стосунки між митцями широко представлені в мемуарній творчості останнього. Автор зображує

свого ментора як одного з цікавих, чудових, найближчих йому людей („Я з такої глибинки”) [11, с. 6], як непоганого письменника та яскраву, непересічну особистість, учителя життя, незабутнього друга і порадника в літературних справах, у якого він свого часу навчився „*стриманості, скромності, відчуття власної гідності*”, „*критичного ставлення до самого себе та до інших, кого заносить не туди, хто переоцінює себе і вивищується над оточенням, над своїми ближніми*” („Що спало на думку”) [11, с. 25, 58].

Серед ліричної спадщини І. Низового чимала кількість віршів присвячена пам'яті М. Чернявського. Це продемонстровано як в епіграфах до самих поезій, так і в ідейно-змістовних акцентах твору: „Останнє прощай” [13, с. 26–27], „Чернявському – на той світ” [5, с. 98–99], „М. А. Чернявському” [16, с. 57], „Сіроманцям за батька був я...” [6, с. 18–19], „Провідали друга” [7, с. 12], „Сага Дінцева” [10, с. 45–46], „Я вас любив...” [12, с. 72], „Нема моїх наставників – пішли...” [15, с. 12–13], „Печалюся щораз, як згадую про вас...” [8, с. 67], „Провідав, був, Чернявського Микиту...” [14, с. 36], „Сивокрасивий...” [6, с. 4–5].

Отже, поетична й мемуарна творчість І. Низового є багатим інформаційним джерелом для вивчення культуротворчості Луганщини. Вона допомагає суттєво заповнити соціокультурні та мистецькі лакуни в літературному краєзнавстві шляхом реконструкції художньої біографії багатьох видатних митців регіону. У наступних розвідках маємо на меті розкрити літературні портрети В. Голобородька та Ю. Єненка у творчості І. Низового.

Джерела та література

1. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2. / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ „Академія”, 2007. 624 с. **2. Назарець В.** типологія жанрово-тематичних різновидів присвяти. Проблеми гуманітарних наук. Серія „Філологія”. Вип. 32. С. 68–84. **3. Нежива Л. Л., Неживий О. І.** Юному краєзнавцеві Луганщини. Навч. посіб. з української літератури рідного краю для 11 (12) класу філологічного та суспільно-гуманітарного профілів. Луганськ: Навчальна книга, СПД Резніков В. С., 2007. 136 с. **4. Неживий О. І.** Луганщина – земля українська:

літературно-краєзнавчі статті та нариси. Вид. 2-ге, допов. й переробл. Полтава: Полтавський літератор, 2017. 166 с.

5. Низовий І. Д. Вівтар: поезії. Луганськ: Вид-во „Райдуга” Луганської організації Спілки письменників України, 1995. 120 с.

6. Низовий І. Д. Воронці нев’янучі: лірика. Луганськ: Осіріс, 1998. 52 с.

7. Низовий І. Д. В раю, скраєчку: поезії останніх літ. Луганськ: Укрроспромаш, 2001. 180 с.

8. Низовий І. Д. Значить більше, ніж просто пісня: лірика. Луганськ: Глобус, 2002. 80 с.

9. Низовий І. Д. Зустрічі без прощань: літературні спомини. Луганськ: Луга-принт, 2003. 84 с.

10. Низовий І. Д. Калини жар на полотні снігів: поезії. Луганськ: Глобус, 2007. 168 с.

11. Низовий І. Д. Опісля присмерку: нотатки знічев’я. Луганськ: Глобус, 2003. 60 с.

12. Низовий І. Д. Осмути сивої сувій: поезії. Луганськ: ПП Афанасьєва В. І., 2009. 140 с.

13. Низовий І. Д. Покотьоло: поезії. Новийдар: Спілка журналістів України. Новоайдарська первинна організація, 1994. 48 с.

14. Низовий І. Д. Самопізнання: поезії. Луганськ: ПП Афанасьєва В. І., 2006. 100 с.

15. Низовий І. Д. Тихоплесочасоплин: лірика. Луганськ: Глобус, 2001. 60 с.

16. Низовий І. Д. Це – мій вертеп... Лірика відчаю і надії. Луганськ: Луганська обласна організація Спілки письменників України, 1996. 76 с.

17. Цибульська Т. Леся Низова Бібліотека [16 лютого 2019 р. у Відділі абонементу ЦМБ м. Кременчук відбулася творча зустріч з Лесею Низовою, донькою відомого українського письменника Івана Низового]. Тая Цибульская – YouTube-канал. URL: https://www.youtube.com/watch?v=q44s3xIP15g&list=PL8HkaQQgtBt7725RvAT3_Gw94Z-p5g_uZ&index=4 (дата звернення: 23.02.2019).

К. А. Нарожна

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Особливості художньо-стильової манери Юрія Андруховича (на прикладі роману „Дванадцять обручів”)

Юрій Андрухович належить до плеяди визначних сучасних українських літераторів. Його роботи відзначаються сміливістю, барвистістю художніх образів та смислового навантаження. Він один із небагатьох нинішніх майстрів прози та поезії, творчість

якого відома далеко за межами нашої країни. Це змушує докладніше вивчати його творчість, аналізувати приховані символи у його спадщині. Творчість Ю. Андруховича, зокрема його роман „Дванадцять обручів”, вивчається на факультативних уроках української літератури у сучасній школі [1, с. 333].

Авторська художньо-стильова манера та світобачення Ю. Андруховича до сих пір привертають увагу новизною та сміливістю тем і образів. „Фіктивна біографія”, – так розповів про свій твір „Дванадцять обручів” Ю. Андрухович [1, с. 333]. Це роман про життя, насагу та творчість поета Богдана-Ігоря Антонича. Автор у стилі постмодернізму висвітлив українського поета „по-іншому” – вільним коханцем та епатажним митцем. Українська письменниця та літературознавиця, Роксана Харчук, зауважила: „У всіх своїх творах митець декоронізує поета, зіштовхує його з н'єдесталу пророка, подаючи епатажний образ поета-блзняка, поета-ловеласа, любителя алкоголю й знавця молодіжного сленгу, суржикі та ненормативної лексики” [8, с. 29].

Зрозуміло, такий твір став предметом активних дискусій літературознавців та поетів. Одні вітали сміливі задуми Ю. Андруховича, інших навпаки обурювала відсутність реалістичності у романі. Так, Ігор Калинець винуватить автора у спаплюженні історичної біографії Антонича, він твердо заявляв, що у романі Андруховича „нема ні одного пункту, який би стосувався Антонича. То все є повністю вигадана біографія, вигадана в дусі кінця двадцятого століття, до Антонича вона не має ніякого стосунку” [6]. Так аналізований твір викликав абсолютно неоднозначні оцінки у сучасників письменника.

Зауважимо, що роман „Дванадцять обручів” за стильовою характеристикою належить до постмодернізму. Сам стиль отримав неоднозначну оцінку, не лише в українській, а й у світовій літературі. Відомий італійський філософ, історик та письменник Умберто Еко схвально відгукувався про цей напрям, він зауважував, що „...постмодернізм – не фіксоване хронологічно явище, а певний духовний стан...” [9, с. 460 – 461].

Аналізований роман належить до художніх містифікацій, автор видаляє із читацького світосприйняття образи сьогодення та реалізує свою власну концепцію: не історичної об'єктивності,

а „*своєрідної археології бачення*” [4, с. 72]. Крізь призму постмодернізму автор змальовує своєрідну біографію не лише українського поета, а й образи Артура Пепа й австрійського поета-фотографа Карла-Йозефа Цумбруннена [1, с. 333] Сміливе розкриття образу Б. І. Антонича отримало неоднозначні оцінки. Хоч він постає як обдарований митець, проте його поведінка у побуті змальована геть асоціальною: поет, начебто, захоплювався алкоголем, легкодоступними жінками. Відповідно таку людину складно було б вважати моральним авторитетом для покоління молодших митців [6].

Міфологічна ідея „вічного повернення того самого”, окреслена Юрієм Андруховичем у передмові до роману, що називається „*Орфей хронічний*” [6], неодноразово розглядалася літературознавцями, зокрема Марком-Робертом Стехом. Критики символічно трактують загибель головного героя у Венеційських каналах. Вбачають: у такий спосіб він розірвав всі наявні стосунки зі своїм колишнім життям [1, с. 327]. Складною є насамперед композиція твору, у якій автор розділив уявлений образ Б. І. Антонича між кількома персонажами. Один із них Артур Пепа, його описано як вільного літератора зі Львова, твори якого, однак, розкритикували місцеві критики. Інший – Карл-Йозеф Цумбруннен, австрієць-фотограф, закоханий у місто Львів.

Містифікація життєпису Богдана-Ігоря Антонича твориться на рівні формування „місячного коханця”. Недарма саме з Антоничем пов’язує цей архетипальний образ професор Доктор (ще один герой твору) [6]. Так у творі український поет замальовується як „*нарцис*”: „...*безсумнівний улюбленець жіноцтва і серцеїд, мандрівний музика і тесля, що в кожному селі й містечку залишає після себе столочені квітники...*” [1, с. 134]. Так, світобачення „місячного коханця” сповнене весною, волею та молодістю. Значення дванадцяти обручів весни, міжтекстуально об’єднано із „*трьома персями*” поезій Антонича [1, с. 104]. Крім цього, одним із ефективних прийомів створення образу поета є автентичний авторський міф, поданий крізь призму інтертексту (сприйняття сьогоденного і спогадів із минулого). Самобутньою авторською знахідкою є перетрактування постаті Антонича, досягнення ефекту його

присутності. Крім цього, автор досконало знав творчість поета, адже покликався на його віршовані твори й використовував дослідження із його життєпису [6].

Ефект міфотворчості у романі спостерігається крізь призму містифікованих образів чи концепцій. Цікавими є порівняння Ю. Андруховича символіки кола із вченням кабали. Адже в основу „Дванадцяти обручів” автор поклав поетичний твір Антонича „Елегія про ключі від кохання”, „похмільна юності кабала” є конкретною гранню, що ототожнює різні частинки магії ліричного персонажа: *„Співають весняні ключі, дзвенять черлені обручі, і знов палає, як палала, п'янлива юності кабала”* [3, с.152]. Відповідно, образи трьох кабалистичних кіл уособлюють: сьогодення та майбутнє, три стихії: землю, повітря та воду, три фази біблійного життя: рай, землю та пекло, тощо. Ю. Андрухович користується схожими мистецькими прийомами [6]. Одним із найцікавіших засобів створення образу поета є оригінальний авторський міф, поданий через інтертекст (сприйняття сьогоденнє і спогади з минулого).

Так, насамперед символічним постає інтерпретація кола, адже у ньому немає ані початку, ані кінця, тому воно завжди перебуває у своєрідному русі та підштовхує до розвитку та оновлення [7, с. 40]. Зовсім не випадковим є й обрання кількості обручів. Ця символічна кількість узятa із вірша Антонича: „у весни дванадцять обручів”. Однак, на цьому містичність твору не завершується. На рівні паратексту символ кола або обруча є корелятом часопросторової безкінечності [5, с. 67]. Для міфотворчого ефекту автор у творі „Дванадцять обручів” користується багатьма алюзіями на сучасність, прямими цитатами, самоцитатами та саморефлексіями [6]. Певні частини роману об'єднуються у своєрідний колаж. Андрухович намагається з'єднати час, простір та реальність. За допомогою таких засобів у творі реалізовується почуття абсурдності існування. Так, у такий спосіб у творі відсутні кордони між реальним життям та фантазіями.

Властивим аспектом постмодерністського роману є пошук персонажами шляху ідентичності. За твором вона є обов'язковою у сучасному світосприйнятті [5, с. 54 – 67]. У романі присутнє часове змішання історичних епох, наприклад, дійові особи

можуть битися на мечях, хоча для реалій описаних століть це не є характерно. Дослідники вважають, що у творі зображально присутніми є декілька ключових історичних віх: епоха Габсбургів (початок ХХ ст.), міжвоєнного періоду, радянського та пострадянського часів. Зауважимо, що більшість героїв творів Андруховича є повністю висвітленими, відтак, роман „Дванадцять обручів” є виразним підрахунком у повному циклі українського письменника [1, с. 333].

Творчість Ю. Андруховича вивчається у школах на факультативних заняттях у старших класах у контексті „класичного бубабізму”. На таких уроках дітям старшого віку не просто зрозуміти усю картину образу героїв роману „Дванадцять обручів”. З цього контексту випливає відомий відгук Роксани Харчук: „Юрій Андрухович не для дітей?” [8, с. 27 – 30]. Так, першочерговим завданням учителя є пояснення композиції та структури твору, прийомів автора, за допомогою яких учень зможе схарактеризувати специфіку символів та незвичайне бачення світу у творчості українського письменника.

Відтак, роман Ю. Андруховича „Дванадцять обручів” отримав неоднозначну оцінку літературознавців та сучасників. Це був унікальний на той час твір, тому автор увійшов в українську літературу як неординарний письменник із своєрідною дійсністю.

Джерела та література

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Юрій Андрухович. – К.: Критика, 2004. – 333 с. **2. Антологія** світової літературно-критичної думки ХХ ст. / Львівський держ. унт ім. Івана Франка. Центр гуманітарних досліджень; Наукове товариство ім. Шевченка / Марія Зубрицька (ред.). – Львів: Літопис, 1996. – 636 с. **3. Антонич Б.-І.** Велика гармонія: (Модерністична поезія ХХ ст.): Для ст. шк. віку / Упоряд., передм., прим. Д. В. Павличка; [Худож. оформ. М. С. Пшінки, А. О. Лівня]. Фронтиспіс О. Л. Кульчицької. – Київ: Веселка, 2003. – 350 с. **4. Бондар-Терещенко І.** Чао, Андрухович? (Сучасний роман в лабетах постмодерністського „мейнстріму”) / Ігор Бондар-Терещенко // Кур’єр Кривбасу. – 1997.– Ч. 91 – 92. – С. 46 – 89. **5. Гурко Е.** Жак Деррида. Деконструкція: тексти и інтерпретація / Елена Гурко. – Минск: ЭКОНОМПРЕСС, 2001. –

329 с. **6. Ковбасенко Ю.** Література постмодернізму: по той бік різних боків [електронний ресурс] / Юрій Ковбасенко. – Режим доступу: <http://ae-lib.org.ua/texts/kovbasenko.postmodernism.ua.htm>
7. Лазарев Е. Мистический венок года / Евгений Лазарев // Наука и религия. – № 6 – 7. – 1992. – С. 31 – 54. **8. Харчук Р.** Юрій Андрухович не для дітей? // Дивослово. – 2006. – № 12. – С. 27–30. **9. Эко У.** Имя розы / У. Эко. – М.: Книжная палата, 1989. – 467 с.

Т. С. Пінчук

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

**Із педагогічної скарбнички (з досвіду роботи вчителя-
словесника Стельмахівської гімназії
Онопко Валентини Іванівни)**

Учитель... Як багато у цьому слові закладено сенсу. Учитель постійно вчиться, самовдосконалюється, набуває нового досвіду, вмінь і знань. Учитель – це радість бачити допитливі дитячі очі та велика відповідальність перед своїми учнями та державою [1]. Учень схиляється перед наставником не тому, що той навчив його чомусь, допоміг у чомусь, а тому, що він сформував його найкращі людські якості, навчив чуйності, добру, справедливості.

Валентина Іванівна закінчила Містківську середню школу і вступила до Луганського музичного училища, яке закінчила 1975 року за спеціальністю „Керівник народного духового оркестру”. З того часу розпочалася трудова діяльність Онопко Валентини. З дитинства захоплювалася музикою, співала українські народні пісні, яких навчила мама. У родині Онопко завжди шанувалася пісня.

Валентина самотужки навчилася грати на баяні, а в училищі – на флейті. Маючи музичні здібності, з 1981 року почала працювати вчителем музики в Стельмахівській школі, що на Сватівщині, з того часу і дотепер працює вчителем. Праця педагога приносить насолоду, а робота з дітьми надихає на творчість.

Нині Оповко В.І. працює в Стельмахівській гімназії Коломийчиської сільської ради Сватівського району Луганської

області 40 років поспіль, а на посаді вчителя української мови і літератури останні 35 років. Валентина Онопко навчалася в Луганському педагогічному інституті імені Т.Г. Шевченка з 1984 по 1989 рр. на філологічному факультеті.

Валентина Іванівна працює над педагогічною проблемою: народознавчий принцип як основа виховання громадянської свідомості здобувачів освіти на уроках української мови і літератури. Актуальність осмислення проблеми живодайного слова – дорогоцінного надбання людського духу.

Головна мета педагогічної діяльності вчителя – це підвищення мовної культури суспільства, вивчення культури народу.

Педагогічний девізом учительки: „Учитель не той, хто вчить, а той, у кого вчаться”, її педагогічне кредо: „Завдання педагога в тому, щоб довести до дверей, дати ключа і навчити дітей ним користуватися та застосовувати в житті”.

Важливе місце у роботі Онопко В. займає її власне життєве кредо, якого вона неухильно дотримується протягом своєї професійної діяльності: „глухий до пісні, сліпий до картин, байдужий до цвітіння живої природи, – не може називатися повноцінною людиною, не може знати, що таке щастя”.

Під керівництвом вчительки школярі працюють з народознавчим та фольклорним матеріалом. Валентина Іванівна розвиває їхню творчу активність та спонукає до включення їх у процес самостійного здобування знань і творчого застосування останніх у практичній діяльності.

Учителька постійно експериментує, прагне зробити урок насиченим, у вигляді гри, змагання, масового дійства, які так подобаються учням. Як учитель-словесник Валентина Онопко постійно намагається залучити якнайбільше школярів до творчого оволодіння українською мовою, до розкриття її таємниць і скарбів, прищепити любов до рідного краю, рідного слова.

Розробляючи практичні завдання, педагог використовує матеріали про народні звичаї, обряди та вірування, твори класичної та сучасної літератури, а також народознавчий матеріал, зібраний учнями школи. Важливо відзначити, що зібрані пісні, прислів'я, казки, народні ігри, загадки вона

використовує під час уроків літератури, що позитивно впливають на зацікавленість підростаючого покоління та збереження звичаїв і традицій рідного краю.

За час роботи Валентина Онопко показала високий професіоналізм, вміло володіння сучасними методами організації освітнього процесу. Педагог оптимально застосовує інтерактивні форми роботи, реалізує міжпредметні зв'язки, раціонально використовує технічні засоби навчання, в своїй роботі спирається на краєзнавчо-народознавчі матеріали, які збирали самі учні, майже всіх поколінь.

Учитель створила клас-музей, в якому зібрано експонати з історії та культури українського села, роботи видатних випускників школи (художні твори, вишивки, рушники, предмети побуту, посуд, знаряддя праці, світлини).

Уроки, проведені в класі-музеї, спонукають учнів до творчої діяльності, науково-пошукової роботи, викликають почуття гордості за своїх пращурів, прищеплюють любов до своєї маленької батьківщини, рідного села, виховують шану до людей праці та культури рідного краю. Зібрані матеріали мають велику історичну цінність, дають можливість застосовувати міжпредметні зв'язки.

Також учителька займається самвидавом, усі твори, написані учнями у стінах гімназії, зберігаються у літературному альманасі „Горицвіт”.

Організовані вчителем позакласні заходи спрямовані на розвиток в учнів активної творчої роботи, пошукової діяльності краєзнавчих матеріалів, виховання патріотів і гідних громадян.

Онопко В.І. залучає здобувачів освіти до участі в мовно-літературних конкурсах різних рівнів, організовує літературно-музичні композиції, літературні читання, виставки творчих робіт учнів, пошукові роботи, круглі столи, відкриті уроки.

Онопко Валентина вміло володіє музичним інструментом – баяном, тому на уроках літератури, зібрані пісні рідного краю та пісні на вірші українських поетів, виконуються під музичний супровід та спів учителя. Така форма роботи виховує та розвиває в дітей музичний слух, естетичний смак, любов до пісні та поезії.

Приємним фактом є те, що випускники минулих років із захопленням згадують такі уроки і пам'ятають вивчені пісні

разом із учителем. За участь у конкурсах здобувачі освіти отримували почесні грамоти та дипломи, за зайняті призові місця в районних, обласних та всеукраїнських конкурсах.

Валентина Онопко постійно підвищує та вдосконалює свій професійний рівень. Бере участь у конкурсах, посіла почесне III місце в міжнародному конкурсі з українознавства. Ділиться досвідом роботи на сучасних педагогічних порталах, зокрема „Всеосвіта”, є координатором Всеукраїнської українознавчої гри „Соняшник”, учасник обласних інтернет-уроків з розвитку освітніх інновацій, зареєстрована на освітянській платформі EdEra, займається самоосвітою онлайн.

За ініціативою Валентини Іванівни в закладі було започатковано вечір Пам’яті загиблим воїнам-односельцям в роки Другої світової війни, розроблений сценарій заходу став традиційний не тільки в нашому населеному пункті, а й у всьому районі. Близько 30 років цей захід об’єднує всіх жителів, виховує патріотизм та шану героям-землякам. Також Валентина Іванівна створила разом з випускниками 2010 року альбом „Випускники нашої школи 40-х років”, в якому зібрали матеріали про молодь, яка із-за шкільної парти пішли захищати землю від ворога.

Більше тридцяти років у Стельмахівській школі, а нині гімназії, працює гурток художньої самодіяльності: хор учнів 1-9 класів (співає вся школа), яким керує Онопко Валентина Іванівна. Юні аматори виконують українські народні та авторські пісні, є постійними учасниками та неодноразовими призерами районних фестивалів художньої самодіяльності „Сватівщина має талант”. Про роботу гуртка та його керівника було знято відеоматеріал, який транслювали по телебаченню на обласному телеканалі. Також створено вокальні ансамблі української пісні, які були окрасою різних фестивалів та конкурсів.

Костюми для учасників конкурсів учитель виготовляє власноруч. Такі заходи виявляють таланти дітей, їхні нахили до мистецтва та поетичного слова, а також дисциплінують.

Онопко Валентина Іванівна є керівником шкільного методичного об’єднання вчителів-предметників, на засіданнях якого проводить семінари, бесіди за круглим столом, є наставником молодих учителів, ділиться своїм педагогічним досвідом, вивчає досвід інших педагогів. Як талановитий

організатор, ентузіаст, небайдужих та відповідальний учитель 30 років очолює профспілковий комітет закладу загальної середньої освіти, за свою сумлінну працю неодноразово відзначена подяками від районного профспілкового комітету.

Учитель має вищу кваліфікаційну категорію, за визначний особистий внесок у справу навчання і виховання підростаючого покоління, високий професіоналізм, вагомі творчі здобутки на освітянській ниві, нагороджена почесними грамотами районної державної адміністрації та відділу освіти, Департаменту освіти і науки в Луганській області та Міністерства освіти і науки України.

Випускники обирають професію педагога – філолога, завдяки мотивації, професійності та любові до своєї спеціальності Валентини Іванівни. Вони свій шлях пов'язали з професією вчителя, працюють у рідній школі та в інших областях України.

Онопко В.І. вважає, що життя прожито не даремно, бо її вчительськими стежками впевнено ідуть її найрідніші люди: донька, племінниця та онук, які у різний час закінчили Луганський національний університет імені Тараса Шевченка і гордо несуть ім'я випускника найкращого, найславетнішого закладу вищої освіти України.

Джерела та література

1. Скарбниця для вчителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cutt.ly/zx81utO>.

В. В. Радченко

(ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”)

Образ Матері Божої у збірці Ганни Гайворонської „Жінка, зодягнена в сонце”

„Жінка, зодягнена в Сонце” – це шоста поетична книжка відомої української письменниці Ганни Гайворонської, яка ніби витікає з попередньої поетичної збірки „Чаша Грааля”. Вона присвячена найпрекраснішій із жінок у світі – Матері Божій [2, с. 3].

Розглядаючи особливості духовної лірики в українській літературі, слід звернути увагу на тезу В. Антофійчука, „на

характер трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі суттєво вплинули поетико-культурологічні засади численних літературних напрямків ХХ ст., основні ідеї найбільш відомих і поширених філософсько-естетичних концепцій” [1, с. 316]. Де мова йде про „з одного боку, модерністські та постмодерністські течії, з другого, – про домінуючі ідеологічні засади” [1, с. 316].

Використання християнської тематики пояснюється тим, що через образи біблійних персонажів поетеса подає події сучасності, об’єднавши таким чином два семантичні кола подій та образів – минулого та теперішнього, використовуючи універсальність міфологічного мислення [3].

Звернення Г. Гайворонської до образу Божої Матері пояснюється пошуками орієнтирів та осягнення буття не лише героями творів, а й самою письменницею. „Слову зіткала одержу тілесну, / З барв незбагнених, відомих лиш Богу, / Всесвіту Мамо – Царице небесна, / Виткати мрію із слів тобі тогу” [2, с. 4].

Вірші у збірці, сповнені сонячних барв, оспівують святе почуття Любові до Бога, людини і рідної планети [2, с. 3]. Біблійний персонаж – Жінка, зодягнена в Сонце (Божа Матір) у поетичних текстах письменниці не подається як конкретно-образний матеріал, а виявляється у семантичних зв’язках між героями сучасності та біблійною оповіддю.

Аналізуючи вірш „Жінка, зодягнена в Сонце”, слід зазначити, що для Ганни Гайворонської Матір Божа – це духовний орієнтир, приклад для наслідування: „В тихій молитві зустріну світанок, / Я – найспівучіша із твоїх бранок...” [2, с. 4]. Сам образ не є реальним, бо читач не простежує його присутності у тексті, проте поетеса звертається до нього у віршованій молитві. Лірична героїня благає Божу Матір: „Матінко Божа, молися за мене / І за Луганицину в світі єдину” [2, с. 4].

Усі поезії збірки пов’язані однією концепцією (молитвою), логічно продовжують одна одну. Духовна лірика поетеси спалахує яскравим промінням віри в Бога, Божої Матері та Ісуса Христа: „Господні образи у свічечках, / У ризах золотих Великдень Божий, / Господь Воскрес! Любов ввійшла в серця, / Нехай журба вас більше не тривожить” [2, с. 5].

Молитва як жанр містить звертання до божества, є зразком імітації релігійної молитви, характеризується пафосністю: *„Хай віра завітне в краю степоокім, / Прийдіть, доки неня жива. / В дуганській пустелі зруйновані храми / І душі закуті в льоди. / О Господи Боже мій! / Будь милосердний, / Подай тим, хто гине, / води”* [2, с. 14].

Вірш „Спасибі за Твою безцінну кров..” – це гімн віри, подяка Всевишньому за все, що нас оточує: *„За ласку Божу й благодать, красу ланів, / За дочок чорнобрових і синів”* [2, с. 6]. За ритмікою та своїм смисловим навантаженням цей текст логічно продовжує вірш „Бог” (взірцевий приклад духовної лірики), авторка розкриває вічні теми (життя та смерть, добро і зло) та намагається розв’язати їхню проблематику. Ганна Гайворонська прагне наповнити своє серце Любов’ю, щоб славити, любити, служити Богу не лише за життя, а й після смерті.

Любов до Всевишнього у поетичних текстах Ганни Гайворонської є смисловим ядром, яке лейтмотивом проходить крізь кожен текст. Більшість віршів авторки тематично схожі один з одним, але це не самокопіювання. Поетеса у кожному вірші намагається глибше проникнути в поняття „любов”, розкрити його з унікальної сторони. Зріла лірика Ганни Гайворонської не оспівує „кохання” – це любов високодуховна: *„Бо Господь всіх любить... і мене. / Поцілють сонечко Ангели, / І Воно на нас ясу хлюпне”* [2, с. 13].

Філософські роздуми поетеси поєднуються з релігійними переконаннями – це сприяє утворенню непересічних образів у поетичних текстах Ганни Гайворонської.

Швидкоплинність життя, його циклічність – це основна домінанта вірша „Народження миті”. Ядром тексту є „миті” – момент, коли згасає життя, але в той же час воно народжується знову. Основні мотиви твору – це життя, смерть та переродження: *„А як не хочеться старіти і минати / Душа іще тримається землі, / І кличе в небо незоре Божа Мати, / І дні коротшають і ночі замалі”* [2, с. 7]. Поетеса говорить про те, що всі люди колись існували або будуть існувати, і кожного разу, коли фізична оболонка людини перестає функціонувати її дух лине до Матері Божої. Вона дає прощення грішній душі та може відправити на

землю в новому тілі. „Мить” – це переродження душі в новому організмі, яка передує циклічному продовженню життя.

Ганна Гайворонська – прихожанка греко-католицької церкви Царя Христа – це один із осередків віри на території Луганської області. Для цієї церкви знаковою є ікона Матері Божої Луганської. Авторка вважає Богородицю захисницею Луганщини, у її поетичних текстах глибокий патріотизм переплітається з високою духовністю. Молитва до Божої Матері одна з домінант поетичної збірки „Жінка, зодягнена в сонце”. „Луганська Матінка свята / В серця незримо завітала / І величава і проста / Нам світить щиро з н'єдесталу” [2, с. 10].

Матеріальне зображення Божої Матері розкривається у вірші „Луганська Божа Мати”, Богородиця з'являється перед людьми, випромінюючи благословення та прощення всім, хто до цього прагне.

Поетичний текст через ікону оспівує захисницю Луганщини. До чудодійного образу: „Прийшла бабуся із села, / Щоби до стіп припасти білих, / Весільна пара підійшла, / перехрестилася невміло” [2, с. 10].

У творчому доробку поетеси семантика образів Божої Матері постійно трансформується: з'являється в образі звичайної обездоленої жінки, юної закоханої дівчини, святої захисниці рідного краю. Божа Матір – дарує прощення всім, хто розкався та прагне змінити своє життя, а ліричний герой Ганни Гайворонської постійно молиться за всіх людей: „Благослови і пригорни / Дітей своїх, Луганська Мамо, / Візьми всієї ласкаві сні / І відчини до неба браму” [2, с. 10].

Необхідно зазначити, що святість, висока духовно-гуманістична семантика образу Богородиці вимагає від письменниці відповідної піднесеності, пафосності, урочистості. Тому жанрова специфіка поезії обертається навколо філософського вірша, який передбачає відображення глибоких міркувань, також до жанру молитви.

Простеживши інтенсивність використання у збірці Ганни Гайворонської звернень до образу Божої Матері, можна зробити висновок, що цей образ має велике значення для творчості письменниці і найкраще підходить до вияву саме тих духовних ознак, які авторка намагається донести у своїх творах.

Джерела та література

1. Антофійчук В. І. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття. – Чернівці: Рута, 2000. – 335 с.
2. Гайворонська Г. А. Жінка, зодягнена в сонце: Духовна поезія. Вистави у віршах. – Львів: СПОЛОМ, 2007. – 176 с.
3. Дядиченко С. Веб-сайт URL: <https://cutt.ly/NzNjQ2k>.

О. П. Рисухіна

(Лисичанський центр позашкільної роботи
зі школярами та молоддю)

„З любов'ю до життя...”

Любов до великого й безмежного починається в житті кожної людини з малого й конкретного: із міста, де ти зробив перші кроки, де вчився, де знаходяться твої друзі та рідні. Для нас – це рідне місто Лисичанськ, що має свою давню історію, культуру та найбільший скарб – талановитих і працелюбних людей.

Гудковська Інна Євгенівна. Корінна лисичанка. Поетеса, художниця, педагог, особистість. Освіта вища, філологічна. Працювала викладачем малювання і кресленні у школі, керувала студією образотворчого мистецтва у Будинку піонерів і школярів.

Дитя війни. Народилась у червні 1942 року, під час окупації Лисичанська фашистами. У рік і два місяці перенесла поліомієліт, стала інвалідом дитинства першої групи на все життя.

З дитячих років Інна мріяла бути професійним художником, але відсутність здоров'я стала непереборною перешкодою, хоча це не заважало творчо працювати, брати участь у виставках, і 1976 р. стати Лауреатом Першого Всесоюзного огляду самодіяльних художників. Улюблений жанр – портрет, улюблена техніка – пастель, вугілля, масло, акварель, туш.

Була щаслива тим, що 32 роки своєї трудової діяльності присвятила роботі з дітьми, а любов до дітей і в цілому до людей надихала її на творчість. Як влучно звучать її рядки із збірки „Во имя общения”:

*Школа – всех
Азов вместилище,
Сосуд с напитком,
Волнующим кровь.
Благодаря ему
Всю жизнь мы смысл
Ее ищем,
Сверья совестью
И сердцем выбор
Пути и правильность шагов.*

Важка хвороба не зламала її, а навчила стійкості та витривалості. Характер цієї цікавої жінки був дуже твердим і незламним, але водночас не позбавлений і людських слабкостей. Вона жила коханням, хоча і гостро відчувала свою самотність. І тому рятівним колом в її житті стала поезія.

Свою поетичну збірку „Птах кохання” майбутня поетеса присвятила своїм шкільним вчителям – Галині Іванівні Зубковій, Ганні Яківні Воронцовій і Олександрі Георгіївні Багриновській, заслуженому вчителю УРСР, керівнику літературного гуртка, який відвідувала майбутня поетеса у 8 класі.

Вірші писала українською і російською мовами. У 1962 році Інна Євгеніївна стала учасником міського літературного об'єднання „Істок”. З 1963 року її твори публікувалися на сторінках місцевої газети „Новый путь”, увійшли до різних поетичних альманахів України.

Ім'я Інни Гудковської стало відоме широкому колу шанувальників творчості не лише у рідному місті Лисичанську, а й далеко за його межами.

Поетичний світ Інни Гудковської... Який він? Це світ безмежних різноманітних почуттів, жанрів і художньо-мистецьких засобів. Яскраве слово, точна мова характеризують її лірику.

*Читатель, я
Невольню тебя
Превратила в исповедальню.
Это выстрел без
Прицела дальнего на
Сочувствие и прощение.*

*Поверь, каждое
Слово – во имя общения.*

Небагатослівні, дуже конкретні вірші не мають ні розміру, ні рими. Вирощені жіночою душею поетичні рядки мають таку емоційну виразність та відвертість, що дивуєшся як тонко змальовано в них почуття і думки людини, безмежний світ віри в надію і щастя...

*Тендітні проліски,
Мов Атланти,
На собі інколи
Тримають крижане
Жорстоке небо.
Поглянеш на них
І розумієш, що
Допомоги їм
Ні від кого
Не треба.*

Жінка поетеса, людина з обмеженими можливостями, мала особливий дар – триматися винятково на величезній силі волі, гуморі і доброті. Вона добре знала яким воно є реальне життя. Твердий погляд на речі, безкомпромісність – відмінні риси її характеру. Авторка була впевнена, що у сучасному світі Поезія і Краса допоможуть врятувати світ від невпинного потягу людей за багатством і наживою.

*На полотнах моей страны
Безобразные ныне картины:
Униженные бедностью,
Сгорбленные спины,
Грудь молодых –
В золоченных крестах.
Нищие дети в людных местах!*

Майже кожним віршом поетеса запевняла, що наша душа повинна бути світлою і добродійною, чуйною і мудрою. Вона повинна бути такою для нас самих – щоб не боятися втрат, страждань і невдач, і щоб при всіляких обставинах нашого життя вміти творити, любити, віддавати й захоплюватися.

Твори Інни Гудковської тематично розподіляються на філософські, громадянські, пейзажні і любовні. Вони увійшли до

16 поетичних збірок: „Мой Бог – любовь” (1994), „Высокая нота печали” (1996), „Остров спасения” (1999), „Небо желаний” (2000), „Курс на радугу” (2001), „Бусинка” (2003), „Птах кохання” (2003), „Вариации” (2004), „Лабиринт” (2005), „Галлерия любви” (2006), „Ассорти” (2006), „Шанс” (2007), „Во имя общения” (2007), „Торнадо” (2008), „Розрада” (2008), „Фантастические мосты” (2010).

Інна Гудковська – лауреат премії Володимира Сосюри, член Міжнародного союзу письменницьких спілнот, член Міжрегіональної спілки письменників і конгресу літераторів України, у 2010 році удостоєна премії імені В. Даля.

Поетичні рядки Інни Гудковської – це філософські роздуми про минуле і майбутнє, пронизливе визнання автора любові до життя. Вірші розкривають внутрішній світ людини, піднімають питання про призначення людини у житті.

Збірки поезії Інни Гудковської повертають нам віру в слово, і зайве нагадувати, що позиція поета учила і учить бути вірним своєму таланту і покликанню за будь-яких обставин.

Джерела та література

1. Гудковская И. Е. Остров спасения. Луганск: Книжковий світ, 2007. 340 с. **2. История** школы: лица, события, судьбы. Лисичанск, 2009. С. 43–44. **3. Кострица Ю. П.** Золотая книга Лисичанска. Лисичанск, 2009. С. 454–458. **4. Лисья** балка. літературно-художественный альманах. Луганск: Книжковий світ, 2004. С. 86–93.

С. В. Теряєв

(ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”)

Жанрова специфіка роману Ю. Щербака „Час смертохристів. Міражі 2077 року”

Українська література ХХ століття збагатилася новими іменами, течіями, жанрами, тематикою і проблематикою. Це все до сьогодні залишається не до кінця вивченим матеріалом, адже етап модернізму та постмодернізму в українській літературі представлений багатою різноманітністю.

Юрій Щербак прийшов у літературу водночас із шістдесятниками. Він, на відміну від більшості письменників

60-х років, не закінчував філологічний чи журналістський факультет. Порушивши таємничу закономірність, що справжні письменники народжуються у селі і протягом важкого життя везуть свій талант у столицю, він, містянин і випускник столичного медінституту, значно більший раціоналіст, одразу виокремився з-поміж інших і колом героїв, і жорсткуватою стилістикою.

Юрій Миколайович став другим полюсом прози шістдесятників. Він єдиний серед них урбаніст. За багатьма його творами можна не тільки вивчати топографію Києва (з новими й старими назвами його вулиць, конкретними будинками з їхніми історіями та історіями їхніх насельників); у романах та оповіданнях Щербака чимало історій родинних династій киян. Одне слово, Щербак приніс у прозу шістдесятників своїх героїв зі столичних житломасивів, героїв без будь-якого натяку на пейзажні сентименти. Вони – діти міської цивілізації [1].

У сучасному літературному просторі, неординарному, сміливому й непередбачуваному, особливе місце посідають такі романи Ю. Щербака як „Час смертохристів. Міражі 2077 року” (2011), „Час великої гри. Фантоми 2079 року” (2012), „Час тирана. Прозріння 2084” (2014 року). Ці твори представлені жанром політичного трилеру-антиутопії і складають трилогію. Гостросюжетність творів письменника, глобальність піднятих у них проблем потребували відповідних художньо-стильових структур. Тому Ю. Щербак уповні використав жанрові традиції світової літератури та представив власні авторські спроби жанроутворень.

Саме Юрію Щербаку довелося написати першу антиутопію в українській літературі. Дивує те, що цей жанр до його часу в нас був не представлений. Треба розуміти, що не в жанровому новаторстві значення цього твору. Роман увібрав в себе всі ті загрози, які постають перед нами. Хоч події, які в романі аж на шістдесят років у майбутньому, вони вже відбулися в нашій реальності.

Гостросюжетність і глобальність піднятих проблем у романі Ю. Щербака „Час смертохристів. Міражі 2077 року” потребувало відповідних художньо-стильових структур. Життєвий досвід, глибокі знання про навколишній світ, почуття

художнього смаку, аналітичне мислення Ю. Щербака стали основою для створення складної жанрової форми. Твір „Час смертохристів. Міражі 2077 року”, як видова категорія прози, складний, багатокomпонентний.

Життєвий досвід, політична діяльність, можливість комунікувати в дипломатичних, наукових і культурних колах, глибокі знання про навколишній світ, почуття художнього смаку, аналітичне мислення Ю. Щербака стали основою для створення складних жанрових форм роману. Впустивши у світ твори „міської прози”, науково-публіцистичного та документального роману, Ю. Щербак розширив мистецькі пошуки, що вилились у трилогію-застереження. Уміння поєднати наукову фантастику, казку і легенду наповнили нові романи письменника ексцентричністю, гостросюжетністю, символічністю.

Оригінальне жанрово-стильове наповнення сформувало роман-антиутопію, яскравим зразком якої є твір „Час смертохристів. Міражі 2077 року”. У ньому тісно переплелися риси політичного, фантастичного і духовного роману, що викликає розмаїття дискусій серед літературознавців і літературних критиків.

Одним із головних питань літературознавства у дослідженні роману-антиутопії залишається виявлення його жанрових варіацій. Сучасні науковці виділяють різні модифікації, які сформувались залежно від вимог часу, цінностей суспільства, новітніх глобалізаційних процесів. І. Пархоменко назвав різновиди роману-антиутопії: роман-пародія, роман-метафора, роман-енциклопедія, роман-детектив, практопія, екоутопія, анти-антиутопія, постантиутопія, антиутопія „темного майбутнього”, есхатологічна антиутопія, постапокаліптична антиутопія, бестіарна антиутопія, постантиутопія, кіберпанк [2]. Виявлення жанрової специфіки антиутопії не можливе без аналізу жанру утопії. Питання про взаємозв'язок утопії й антиутопії, їх належність до одного чи різних жанрів є предметом гострої дискусії протягом останніх 50 років.

У творі Ю. Щербака „Час смертохристів” чітко проглядаються жанрові ознаки роману-антиутопії. Його структурні складові та ідейне нашарування виважені і вдало сконструйовані. Очевидним є оригінальність авторського стилю,

який урізноманітнює жанрову форму. Зокрема це стосується духовного виміру тексту. Також усі чинники позначені політичною акцентуацією, що дає право характеризувати твір як політичний роман.

Вивчаючи жанрові особливості „Часу смертохристів. Міражі 2077 року”, О. Гольник спростував думку про фантастичне як визначальну рису його природи: „*Антропоцентричність роману Ю. Щербака дає право ідентифікувати цей твір швидше як дистопію – унікальний філософський жанр ХХ ст., що активізувався в час постмодернізму, і для якого характерне зображення суспільства... Словом – це художнє відтворення світу, де сила розуму перемагає сили добра*” [3, с. 14]. Науковець акцентував на такій жанровій ознаці як містифікаційність: „Жанрова „заплутаність” цього твору бентежить багатьох читачів і критиків з однієї причини: відверто впізнавані ситуації нашого політичного, соціального, економічного та духовного сьогодення (а іноді – минулого) автор переносить у майбутнє, містифікуючи реципієнтів його творів” [3, с. 14]. О. Гольник пропонує трактувати риси антиутопії як засіб інакомовлення, а доміантними жанровими ознаками називає ознаки сатиричної трагедії (гротеск, іронію, сатиру, сарказм). У романі Ю. Щербака ці чинники виявляються вповні.

Тож, антиутопія як літературне явище, що попереджає людство про ймовірність катастрофи через його помилки, по-різному виявляє свої жанрові риси. Автори активно використовують алегорію, символіку, умовність, сатиру тощо. Різні підходи до зображення художньої дійсності та ідейного завантаження формують нові жанрові модифікації.

Джерела та література

- 1. Слабошпицький М.** Бути Юрієм Щербакком. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/buty-yuriyem-shcherbakom>.
- 2. Пархоменко І.** Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві. URL: <https://cutt.ly/rz9KhOH>.
- 3. Гольник О.** Жанрові особливості роману Ю. Щербака „Час смертохристів”. *Вісник Запорізького національного університету*. Філологічні науки. 2013. № 2. С. 13–19.
- 4. Юрій Щербак.** Час смертохристів: Міражі 2077 року. К.: Ярославів Вал. 480 с.

К. М. Ульянова

(ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”)

Виразення творчого світогляду

В. Винниченка-публіциста: жанрові пошуки

Доля В. Винниченка – гідний зразок нескореності людського духу. Численні політичні утиски й переслідування, суди, в'язниці, штрафні батальйони, психіатричні лікарні не зламали нескорений характер борця за політичне, соціальне і національне визволення. Його обізнаність з політичною ситуацією у своїй державі, з провідними тенденціями національно-визвольних рухів визначили масштабність мислення і широту світогляду не тільки як провідного політика, громадського діяча, письменника, але і як палкого публіциста. У такій художній іпостасі творча лабораторія митця не є достатньо вивченою і потребує особливої дослідницької уваги.

Національно-політичні ідеали, філософські погляди, морально-етичні засади, громадянські переконання, особистісні якості Володимира Винниченка знаходимо в масштабній публіцистичній спадщині письменника, яку вважаємо зразком продуктивної творчої праці, орієнтованої на прищеплення позитивних світоглядних орієнтирів в особистісній і масовій свідомості українського народу. Аргументоване слово письменника на злободенні теми є помітним журналістським, літературно-художнім та суспільно-політичним явищем – різножанрові публіцистичні твори не позбавлені художності, образності, що увиразнює, збагачує текст, надає йому естетичної довершеності. У контексті загальнонаціональної системи публіцистики В. Винниченко постає особистістю відкритою суспільству, справжнім патріотом своєї нації. Митець особистим прикладом засвідчує свою любов до всього українського, демонструючи істинну громадянську позицію, гідну наслідування, переймається загальнодержавними справами, творить в умовах тогочасної дійсності, що, без сумніву, і тоді, і сьогодні, заслуговує найвищого визнання.

Публіцистика В. Винниченка хронологічно охоплює період із 1913 по 1951 рр. Саме тут митець знаходить самовираження як беззаперечний українофіл, націтворець, а також яскраво

демонструє творчу індивідуальність, самобутність, художню майстерність. Публіцистика В. Винниченка потребує повного, всебічного вивчення, аналітичної оцінки, зокрема з точки зору жанротворення та вибудовування аксіологічних моделей на проблемно-тематичному рівні його творчої майстерні.

„Практично всі статті, рецензії відкриті листи, політичні маніфести, звернення і заяви, що склали зміст збірки, невідомі сучасному читачеві, оскільки друкувалися вони в найраритетніших виданнях дореволюційного часу та практично недоступних зібраннях його “Творів”, надрукованих в Радянській Україні у 20-ті р. ХХ ст. З початком 30-х – усі вони, включаючи й художні твори В. Винниченка, опинилися в спецхранах, на них – як і на ім’я самого письменника – майже на шість десятиліть! – було накладено суворе ідеологічне табу” [1, с. 357]. Ось чому видання публіцистики Винниченка (за упорядництвом В Бурбелі [1]), яке збрало 31 його публіцистичну працю, побачило світ лише 2002 р., і саме його справедливо вважати першим оприлюдненим збірником публіцистичних матеріалів митця.

Найгрунтовнішим жанром публіцистичної творчості В. Винниченка є стаття – зразок чесної, викривальної, незалежної, об’єктивної публіцистики. Митець виступає проти національної неволі в царській Росії, органічно відстоюючи ідею українського націєтворення. Прикладом таких творів є статті „В чем наша сила”, „Братання чи просто вже братерство”, „Була, є й буде”, „За об’єднання всіх сил національного колективу” та ін., де змальовується широкий спектр злободенних суспільних проблем, розкивається літературно-мистецькі пошуки, висловлюються піклування про творення самостійної української культури, її духовні тенденції та літературні течії. Автор намагався передбачити деталі майбутнього поступу громадянства, визначити основні орієнтири і цілі демократичної перебудови. Концептуальний зміст статей поглиблюють філософські роздуми автора про історію нації, життєві закони та справедливість.

Промова (виступ) як жанр, з огляду на громадянську активність В. Винниченка, є важливою складовою його публіцистичної спадщини. Заслужують особливої уваги промови, присвячені творчості Тараса Шевченка „Філософія і етика Шевченка (Промова в 51 роковини смерті поета)”, уперше

надрукована в часописі „Дзвін” (Київ, 1913. – ч. 2), а також трансформовані її варіанти під назвами „Геній України” надруковано в цьому ж часописі за 1914 р., ч. 2 та „Т. Шевченко (К столетней годовщине со дня рождения)” – у часописі „Заветы” (Санкт-Петербург, 1914. – ч. 2) [1, с. 358]. Ці твори відзначаються чіткою внутрішньою логікою, продуманою структурою, збалансованим співвіднесенням емоційно-образного та логічно-фактологічного начал. Образ Т. Шевченка очима публіциста уособлює людину, яка не стоїть осторонь свого народу, якій не чужі переживання і проблеми селянства. Гармонія із собою як стан, у якому постійно перебуває творча особистість, ідентифікується публіцистом як інтелектуально-духовний повсякчасний розвиток індивіда, що органічно реалізує себе у художній творчості.

Найяскравіший прояв В. Винниченка як рецензента засвідчено у творі „Знаменна подія” – рецензії на вихід у світ 1923 р. харківського часопису „Червоний шлях”, уперше надрукованій в часописі „Нова Україна” (Прага, 1923, ч. 6). Твір вирізняється яскравою індивідуальністю критика, синтезуючи традицію структурно-семантичної організації наукової прози з елементами художньої публіцистики. Її специфічною ознакою є іронічний настрій під час аналізу „Червоного шляху”, який акцентується на тому чекістському, сірому, казенному шляхові, який пройшли українці до того, аби зватися нацією. З гострою критикою автор звертається до часопису як трибуни, із якої лунає лише голос політбюро ЦК РКП й водночас висловлює занепокоєння стосовно того, що неоформлена остаточно національна ідентичність легко руйнується сторонніми впливами, тому Україні необхідно завершити формування державної національної ідентичності, видозмінити, модернізувати її, аби твердо протистояти русифікації, знеособленню та денационалізації.

Епістолярій В. Винниченка тісно пов’язаний з його індивідуальною творчою манерою, котра проявляється в художній манері митця, виходить за межі листа як „інтимного” жанру, спрямовуючись на масову аудиторію, набуваючи інформаційності, переконливості, психологічності, з метою впливу на реципієнта. Крім публіцистичного листа, його епістолярна спадщина має цікавий різновид – супровідний лист

до рукопису праці „Заповіт борцям за визволення” (1951 р.), а також відкритий лист, що є виразним виявом громадської активності автора. Публіцистична спрямованість листів полягає в розкритті причин кризових явищ у суспільно-політичному житті нації. Листи у Володимира Винниченка є інструментом впливу на широку аудиторію й водночас спонуканням читачів до конкретних дій. Саме в листах палкого публіциста знаходимо втілення глибини самоспостереження, самоусвідомлення, самохарактеристики, що значно розширює горизонти сприйняття сутності особистості, пізнання її індивідуальності та дає можливість відтворити історичне, суспільно-політичне тло тогочасної доби.

Відтворення суспільно-політичної та масово-інформаційної ситуації у публіцистичній творчості В. Винниченка вдало реалізується і в таких жанрах як заява та звернення, де порушуються животрепетні проблеми національної свободи, вибору, гармонії, єдності, що не лише продовжують традиції гуманістично-екзистенціальної філософії, але і збагачують їх, наповнюючись глибоким соціальним змістом.

Як ми бачимо з аналізу публіцистичної жанротворчості митця, її глибинний, багатоаспектний, логічно переростаючий у народознавчий і характеродослідницький потенціал є надзвичайно потужним та самобутнім. Будучи платформою ідейно-художніх дискусій, письменниця публіцистика В. Винниченка порушувала актуальні проблеми, пов'язані з відстоюванням самобутності української культури, ствердженням державотворчих ідей, ґрунтуючись на індивідуально-авторських аксіологічних моделях, формувала духовні ціннісні домінанти в масовій свідомості українців.

Джерела та література

1. Винниченко В. К. Публіцистика / Володимир Кирилович Винниченко [Упор. та ред. В. Бурбела]. – Нью-Йорк – Київ [б. в.], 2002. – 392 с.

О. В. Шаболдов

(ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”)

**Амбівалентність символіки топосу степу
у творчості Євгена Маланюка**

Важливою складовою українського літературного процесу ХХ ст. є творчість української еміграції. Особливу роль вона відігравала у міжвоєнний період. Це зумовлено, з одного боку, тотальним контролем і терором у радянській Україні, через що значна кількість тем виявилася табуованою або висвітлювалася суто з ідеологічних позицій. З іншого боку, еміграція не була фатально відірвана від України, пов'язувала з нею свої надії на майбутнє, відчувала дуже тісний зв'язок, що посилювався можливістю вільно відвідувати західноукраїнські землі. Чільне місце в українській еміграційній літературі цього часу посідає мистецький феномен „Празької школи”, в якому важливу роль відігравав Є. Маланюк. Його творчість досліджувалася, починаючи з 30-х років ХХ ст.. Серед сучасників дослідників творчості Є. Маланюка П. Іванишин, О. Кухар, Л. Куценко, Н. Плахотнік, дослідники феномену „Празької школи” тощо. Проте далеко не всі аспекти, зокрема гендерна проблематика, висвітлені достатньою мірою. Метою цієї розвідки є дослідження символіки степу у творчості поета.

Образи степу посідають важливе місце у творчості Є. Маланюка. Аналіз частотності появи різних топосів у творах поета засвідчує значну перевагу степу, синонімами якого часто виступають поле, простір, широчінь. При цьому його роль не обмежується функціями суто пейзажними, степ у багатьох творах виступає як символ. У цьому символічному аспекті семантика лексеми „степ” та похідних від неї не є однозначною. Можна говорити про амбівалентність, у тому числі в гендерному плані, образів степу. Так, степ виступає у творах Є. Маланюка уособленням чужинної маскулінності, у цьому значенні степ є синонімом орди – узагальненого образу східних наїзників (включно з Росією), ворожих українській національній ідентичності. Ця синонімія підкреслена в поезії „13 листопада 1920 р.”: „...нищить, бруднить і спалює Землю мою чергова орда. Степ підвівся і втілює в древній хаос І посунув на нас в

гостроверхих татарських шапках..." [3, с. 48]. У цьому ж контексті можна розглядати часто повторюваний у творах поета образ „половецького степу”.

Однак у цьому образі наявна й певна двоїстість, адже відносний прикметник „половецький” може набирати ознак присвійності, вказувати на власника, яким може бути й загарбник. Саме так прочитується образ із поезії „Сучасники”: „*І вночі мертвий місяць освітлить з-за сірої хмари Божевільну Офелію – знов половецьких степів*” [3, с. 13]. Одним словом „знов” поет позбавляє ознаку „половецьких” постійності, відділяє її від степу, перетворюючи його із суб’єкта, а саме в цій ролі виступає степ у попередньому прикладі, на об’єкт.

В. Агеєва, досліджуючи феміністичний дискурс українського модернізму, відзначає, що „як би не варіювалися релігійно-філософські метафори маскулінності й фемінності, опозиція чоловічого і жіночого завжди будується по тій самій осі: суб’єкт – об’єкт, сила – слабкість, активність – пасивність, жорстокість – м’якість і т. д.” [1, с. 298]. Отже, перетворення на об’єкт фемінізує топос степу. Ця фемінність певною мірою виявляється у цитованому вірші „13 листопада 1920 р.”: „*Степ тремтів від залізного зойку війни, Степ стогнав – гомін лунко котився гонами*” [3, с. 47]. Це реакції не маскулінні, тут можна говорити про пасивність і слабкість, що є, за словами дослідниці, атрибутами жіночого. Подібний образ, позначений беззахисністю, безнадійністю, пасивною мрійністю, бачимо у вірші „Батьківщині”: „*Рівний простір в язвах позолоти Залягає площиною піль, Тільки часом – Твій єдиний тотик – Повстають жертвовники топіль, Перетявши безнадійний позем, Вносячи мірило у безкрай, Що завжди беззахисний на грози Сумно мріє про майбутній рай*” [3, с. 191].

У вірші „Дума” персоніфікований степ, а рівнина у творах Є. Маланюка виступає синонімом степу, ще виразніше втілюється у фемінному образі: „*Безборонна лежала нага рівнина, Аж нарешті кінчався нещадний колобіг І тоді опритомнювалася вона*” [3, с. 102]. Фемінність топосу степу протиставляється тут гірському топосу Карпат, західноукраїнським фортецям, що сповнюють архетипну чоловічу роль охоронців: „*І стоять вартові, що кремезні імена*

Їхні – Дубно, Крем'янець, Остріг” [3, с. 103]. Г. Башляр, аналізуючи „враження панування”, говорить про „панування над спогляданим пейзажем”, „оволодіння покірним пейзажем”, маючи на увазі пейзаж рівнинний, характерний, зокрема, для українського степу [2, с. 367].

У вірші „Біографія” фемінна сутність степу уточнюється: „*Так вийшовши з глухого степу, З зідхань страждальної землі...*” [3, с. 10] Тобто, степ – це втілення, певно, найдавнішого фемінного архетипу – архетипу матері. Але тут виявляється ще одна амбівалентність степу. О. Пушонкова стверджує, що „узгодження образів матері та повії, ницості та величі жінки – це вічна тема, що має прояв у міфологемах як проблема взагалі життєздатності чоловіка” [4, с. 99]. І ця двоїстість сприйняття дуже виразно виявлена в образі Степової Еллади, або Скітської Еллади, як називає Є. Маланюк Україну. У „Варязькій баладі” поет пише: „*А ти недовго гаялась в тривозі: Сарматських уст – отруйний, п'яний мед Ти віддала татарину в знемозі І чув твій сміх батиевий намет [...] Отак лежиш – замріяно-безсила...*” [3, с. 41]. Прикладів, коли степ, Степова Еллада виступає в образі повії у поезії Є. Маланюка чимало. Наведемо ще один фрагмент з „Полину”: „*А ти – все та ж. Все – та ж. Розстань-дорога орд, – Мандрівним племенам широкий шлях одвіку... Коли ж струснеи цей пил? Повстанеш вся – акорд! І лоно віддаси своєму Чоловіку!*” [3, с. 36].

Проблема узгодження образів матері та повії особливо гостро стоїть у „Псальмах степу” та дуже близькій до них за образністю „Діви-Обиди”. Ці твори сповнені гнівних, презирливих рядків, що таврують повію. Ось тільки невеликий фрагмент із „Псальм степу”: „*Ні, Ти – не мати! Шал коханки У чорнім полум'ї коси, В обличчі степової бранки Хміль половецької краси [...] Тебе б конем татарським знати, І, – тільки просвістить аркан, – Покірливо підеш сама Ти З лукавим усміхом у бран*” [3, с. 28]. А ось фрагмент з „Діви-Обиди”, що за образністю і навіть за розміром прочитується як логічне продовження попереднього: „*Хто твалтував тебе? Безсила, Безвладна, п'яна і німа Неплідну плоть, убоге тіло Давала кожному сама [...] Всією тучністю просторів Повія ханів і царів*” [3, с. 78 – 79]. І навіть материнство виявляється зганьбленим, нечистим, адже „*Під сонні пестощі*

султана Впивала царгородський чар, Це ж ти – попівна Роксоляна, Байстріюча мати яничар!” [3, с. 79] Тож не дивно, що й сини такої матері не здатні до поваги й високих почуттів, не здатні виконувати архетипні чоловічі ролі, підміняючи маскулітні чесноти їхньою зовнішньою маніфестацією у вигляді цинічної брутальності: „Пів-русини, а напів-печеніги, – Наш навіть сміх був хмурий і гіркий. То ж не дивуйсь, що, визволившись з брану, Ти, зранена, зустріла нас, синів, Що в дикім захваті ятрили кожну рану Шаршавими руками дикунів...” [3, с. 30]. У такій ситуації вирішення суперечності між образами матері й повії насправді постає як проблема життєздатності чоловіка, віднайдення ним власного чоловічого „я”, подолання кризи маскулітності: „Прости, що я не син, не син Тобі ще, Бо й Ти – не мати, бранко степова! З Твоїх степів летять птахи зловіщі, А я творю зневажливі слова” [3, с. 30].

У „Псальмах степу”, крім образів матері й повії, є ще один цікавий жіночий образ, який відсилає до одного з прадавніх міфологічних архетипів вільної жінки – тої, що біжить із вовками: „Блиснуть у темі вовчиці очі – Лиш горло кров’ю захарчить, – Ти в море степової ночі Впірнеш русалкою умить. І знову чарівне обличчя Закриє половецький степ...” [3, с. 28].

Отже, степ у творах Є. Маланюка є амбівалентним символом, уособлюючи як чоловічий, так і жіночий первні. При цьому він виступає символом кочових загарбників та України, яка сприймається поетом водночас як повія і як мати.

Джерела та література

1. Агєєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ: Факт, 2008. 359 с. **2. Башляр Г.** Земля и грезы воли / Пер. с франц. Б.М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 2000 (Французская философия XX века). 384 с. **3. Маланюк Є.** Поезії: В одному томі. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 1954. 314 с. **4. Пушонкова О.А.** Моделі гендерних відносин у культурі. *Recent Studies of Social Sciences. Section: /Culture.* 2015. С. 92–100.

Наукове видання

„Луганщина: краєзнавчі розвідки”

Матеріали IV Всеукраїнської
науково-практичної конференції,
присвяченої 100-річчю Луганського національного
університету імені Тараса Шевченка та 160-річчю історії
залізничного транспорту в Україні.
(м. Старобільськ, 22 квітня 2021 р.)

Підписано до друку 17.05.2021. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовно-друк. арк. 14,7. Зам. № 17/05. Тираж 200 пр.

Виготівник:

ФОП Пронькіна Катерина Володимирівна,
93114, Луганська обл., м. Лисичанськ, вул. Гущенко, 14